

В. Я. Грузін, А. А. Криськов

Основи права

Модульний курс

для спеціальностей

121 Інженерія програмного забезпечення

125 Кібербезпека

141 Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Грузін В. Я., Криськов А. А. Навчально-методичний посібник з курсу «Основи права» / Володимир Якович Грузін, Андрій Анатолійович Криськов. - Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2017. – 95 с.

Навчально-методичний посібник побудовано з урахуванням положень Болонської декларації. Посібник містить робочу програму курсу «Основи права» з урахуванням кредитно-модульної системи, плани проведення лекційних та семінарських занять, теми рефератів для презентації на семінарах, завдання до практичних занять і самостійної роботи, питання, які виносяться на модульний контроль та для самоконтролю, список рекомендованої літератури із значною кількістю першоджерел, наукових і навчальних видань, а також термінологічний словник. У посібнику, по можливості, враховані сучасні досягнення юридичної науки та зміни чинного законодавства України.

Рецензент: Кравчук В.М., канд. юрид. наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Тернопільського національного економічного університету

Схвалено й рекомендовано до друку методичною комісією факультету по роботі з іноземними студентами Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (протокол № 11 від 24 листопада 2016 р.).

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Робоча програма курсу «Основи права»	5
Розділ 2. Тематика, плани й завдання до семінарських занять та дидактичні матеріали для їх проведення	7
<u>Змістовий модуль 1.</u>	
Тема 1. Загальні положення про державу і право	8
Тема 2. Основи теорії права	10
Тема 3. Основи конституційного права України	11
<u>Змістовий модуль 2.</u>	
Тема 4. Основи цивільного права України	12
Тема 5. Основи трудового права України	14
Тема 6. Основи сімейного права України	16
Тема 7. Основи екологічного, земельного права України	18
Тема 8. Основи адміністративного права України	20
Тема 9. Основи кримінального права України	21
Розділ 3. Самостійна робота студентів	23
Розділ 4. Термінологічний словник	31
Розділ 5. Запитання для підсумкового контролю знань	70
5.1. Запитання, що виносяться на перший модульний контроль	70
5.2. Запитання, що виносяться на другий модульний контроль	71
5.3. Запитання для підготовки до семестрового контролю знань	73
Розділ 6. Навчально–методичні вимоги та рекомендації щодо вивчення курсу	75
Розділ 7. Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарів та написання рефератів	79
Розділ 8. Список рекомендованих джерел і літератури	84

Передмова

Високий рівень культури сучасного суспільства, зокрема правової, є однією з важливих ознак правової держави, яка заснована, передусім, на принципах верховенства права і правового закону, поваги до основних прав і свобод людини та громадянина. Тому правильне розуміння державно-правових явищ набуває світоглядного значення в умовах розбудови європейської демократичної держави, реформування правової системи України. Світогляд людини не може бути повним, досконалим, якщо в ньому відсутні знання щодо сутності держави і права.

Метою вивчення курсу є формування у студентів знання та розуміння законодавства України; переконаності щодо ефективності права як засобу регулювання суспільних відносин; звички вчиняти дії відповідно до приписів правових норм; вміння використовувати у практичній діяльності правові знання, реалізовувати й захищати свої суб'єктивні права і законні інтереси, виконувати юридичні обов'язки.

Пропоновані методичні матеріали орієнтують на використання різних видів навчання. Особливу увагу звернено на ті, які спрямовують студентів не тільки на засвоєння правничої термінології та певної суми знань на лекціях, а й стимулюють на самостійну роботу під час семінарських занять та у вільний від навчання час.

Сучасні методи навчання створюють умови для моделювання навчальних ситуацій, допомагають класифікувати й узагальнювати матеріал, застосовувати порівняння й аналогії, робити висновки, оцінювати правомірність чи неправомірності юридичних дій у конкретних життєвих ситуаціях.

Навчальний курс «Основи права» складено з урахуванням новітніх вимог Міністерство освіти і науки України і кредитно-модульної системи. Він поділяється на два змістових модулі, розділених на змістовні модулі (згідно теми).

Перший модуль формує у студентів необхідні знання щодо поняття, ознак, функцій, механізму та форм держави, принципів та функцій права, норм права та інших соціальних норм, системи права та систематизації законодавства, розкриття суті правових відносин, правопорушення та юридичної відповідальності, а також основних положень конституційного законодавства та конституційних засад здійснення правосуддя в Україні.

Другий модуль курсу має на меті надати студентам основи знань з таких галузей законодавства як цивільне, трудове, сімейне, екологічно-земельне, адміністративне та кримінальне, що є важливим для сформування у студентів неюридичних спеціальностей цілісного і системного уявлення про право як соціальне явище.

Засвоєння даного курсу дозволяє не тільки закласти початковий фундамент правової свідомості та правової культури майбутніх фахівців, а й розвинути вміння та навички орієнтації в правових відносинах, що є необхідною умовою нормального життя будь-якого суспільства.

Розділ 1

Робоча програма курсу «Основи права»

Змістовий модуль 1

Тема 1. Загальні положення про державу і право

Поняття, сутність та походження держави, її функції. Механізм держави як система державних органів. Форми держави. Поняття та ознаки правової держави.

Поняття, походження права, його ознаки та функції. Місце норм права в системі соціальних норм.

Джерела (форми) права. Правові системи світу. Види систематизації законодавства. Закони і підзаконні нормативні акти. Законодавчий процес.

Тема 2. Основи теорії права

Система права і система законодавства.

Правова норма, її структура, форми реалізації.

Поняття правовідносин, їх види та склад. Юридичний факт та його види.

Поняття та види правосвідомості та правомірної поведінки. Поняття правопорушення, його склад та види.

Юридична відповідальність, її ознаки, види та підстави притягнення до відповідальності.

Тема 3. Основи конституційного права України

Характеристика загальних засад конституційного ладу України. Громадянство України.

Конституційні права, свободи й обов'язки людини та громадянина, гарантії їх дотримання.

Конституційне регулювання виборів і референдумів. Верховна Рада - єдиний орган законодавчої влади. Конституційний статус Президента України. Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади.

Конституційні засади організації та здійснення правосуддя. Судова система України.

Змістовий модуль 2

Тема 4. Основи цивільного права України

Загальна характеристика цивільного законодавства України. Цивільно-правові відносини. Суб'єкти та об'єкти цивільного права.

Правочин та умови його дійсності. Позовна давність.

Особисті немайнові права фізичної особи.

Право власності та його форми. Суб'єкти права власності та захист їхніх прав.

Цивільно-правова відповідальність, її види.

Зобов'язальне право. Цивільно-правові договори, їх зміст, види, порядок укладання.

Спадкування за заповітом та за законом.

Тема 5. Основи трудового права України

Поняття і джерела трудового права. Колективний договір, трудовий договір: поняття та порядок укладання. Підстави та порядок припинення трудового договору.

Правове регулювання видів робочого часу і часу відпочинку. Відпустки, їх види, порядок надання.

Трудова дисципліна. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

Індивідуальні та колективні трудові спори (конфлікти), порядок їх вирішення.

Тема 6. Основи сімейного права України

Поняття та предмет сімейного права України. Загальна характеристика Сімейного кодексу України. Шлюб і сім'я за сімейним законодавством. Умови і порядок укладання шлюбу. Шлюбний договір.

Недійсність шлюбу. Підстави та порядок припинення шлюбу.

Особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя.

Права та обов'язки батьків і дітей. Позбавлення батьківства. Аліментні зобов'язання.

Усиновлення. Опіка й піклування. Патронат над дітьми.

Тема 7. Основи екологічного, земельного права України

Екологічне право як комплексна галузь права. Екологічні права та обов'язки громадян. Право природокористування. Правове регулювання використання, відтворення та охорони природних ресурсів. Екологічна експертиза та її форми. Права охорона навколишнього природного середовища.

Характеристика земельного права. Види земель, права та форми власності на землю. Приватизація землі. Права та обов'язки власників землі та землекористувачів. Право земельного сервітуту. Плата за землю. Управління в галузі використання й охорони земель. Порядок вирішення земельних спорів.

Тема 8. Основи адміністративного права України

Адміністративне право України: поняття, предмет, метод, джерела. Державне управління як об'єкт адміністративного права. Функції і методи державного управління. Державна служба, державні службовці.

Адміністративне правопорушення та адміністративна відповідальність: поняття та особливості. Поняття та види адміністративних стягнень.

Органи, які уповноважені розглядати справи про адміністративне правопорушення. Проведення у справах про адміністративні правопорушення.

Тема 9. Основи кримінального права України

Загальна характеристика кримінального Кодексу України. Поняття й ознаки злочину. Склад злочину. Стадії вчинення злочину. Співучасть у вчиненні злочину.

Кримінальна відповідальність та її підстави. Обставини, які виключають кримінальну відповідальність. Презумпція невинуватості.

Кримінальне покарання та його види. Кримінальна відповідальність неповнолітніх.

Поняття судимості. Звільнення від відбування покарання. Амністія. Помилування.

Розділ 2

Тематика, плани й завдання до семінарських занять, дидактичні матеріали для їх проведення

Даний розділ підготовлено з метою надання допомоги студентам у вивченні курсу «Основи права», оскільки він містить комплекс юридичних проблем, які вимагають вирішення.

Семінарське заняття - форма навчального практичного заняття, яке передбачає самостійне вивчення студентами за завданням викладача окремих питань і тем лекційного курсу з наочним оформленням матеріалу у вигляді реферату, доповіді, повідомлення тощо. Семінарські заняття проводяться у формі бесіди, рецензування та обговорення рефератів і доповідей, дискусій, вирішення практичних завдань тощо. Дані заняття зорієнтовані на формування у студентів умінь і навичок самостійно здобувати знання, сприяють розвитку пізнавальної активності і самодіяльності студентів: розвивають логічне мислення, спонтанне мовлення, уміння висловлювати і аргументувати власні думки, критично аналізувати аргументи опонентів. Семінарські заняття сприяють глибокому засвоєнню фундаментальних знань, формуванню переконань, виробленню активної життєвої позиції.

Для підготовки до семінарських занять студенти повинні:

- ознайомитись із планом занять, нормативними актами та рекомендованими літературними джерелами;
- засвоїти основні поняття й опрацювати нормативні акти з вказаної теми, вивчити відповідні питання в конспекті та підручнику;
- виконати практичні завдання, вказані викладачем.

Вирішуючи практичні завдання, потрібно давати повні й обґрунтовані відповіді на поставлені запитання. Необхідно уважно розглянути всі елементи запропонованих завдань. Логічному й нормативному обґрунтуванню повинен відповідати висновок з того чи іншого питання. В окремих завданнях студентам запропоновано порівняти певні нормативні акти, правові норми, ситуації тощо, скласти порівняльні таблиці або проект документа, тобто систематизувати свої знання.

Законодавчі та підзаконні акти бажано вивчати системно та послідовно, щоб надалі поглиблено оволодіти відповідним правовим інститутом, зрозуміти його співвідношення з іншими інститутами й дати вичерпну відповідь на поставлене запитання.

Студентам необхідно відвідувати кожне семінарське заняття. Пропуск семінару позбавляє студента можливості усвідомити, закріпити та отримати цілісне уявлення з тієї чи іншої теми. Крім того, це створює значні труднощі при підготовці до підсумкового модульного контролю.

Розділ також містить тематику доповідей, які висвітлюють найактуальніші чи проблемні аспекти окремої теми заняття. Реферати з відповідної тематики викладач зараховує як реферативне повідомлення або як відпрацювання пропущеного заняття. При вивченні окремих тем рекомендується використовувати підручники і навчальні посібники, наукові статті та нормативно-правові акти, які містяться в списку рекомендованих джерел і літератури.

Змістовий модуль 1

Тема № 1. Загальні положення про державу і право Семинарські питання

План

1. Поняття, сутність та походження держави, її функції.
2. Механізм держави як система державних органів.
3. Форми держави.
4. Поняття та ознаки правової держави.
5. Поняття, походження права, його ознаки, принципи та функції.
6. Місце норм права в системі соціальних норм.
7. Джерела (форми) права. Законодавчий процес. Закони і підзаконні нормативні акти.

Основні поняття теми: "державна", "функції держави", "механізм держави", "апарат держави", "законодавча влада", "виконавча влада", "судова влада", "форма правління", "форма державного устрою", "політичний режим", "монархія", "республіка", "федерація", "конфедерація", "правова держава", "право", "норма права", "принципи права", "ознаки права", "функції права", "соціальні норми", "норми моралі", "правовий звичай", "традиція", "корпоративна норма", "технічна норма", "релігійна норма", "правовий прецедент", "нормативний договір", "нормативно-правовий акт", "закон", "підзаконний нормативно-правовий акт", "законодавчий процес".

Теми для доповідей (рефератів)

1. Сутність держави: підходи до визначення.
2. Сучасні теорії виникнення держави.
3. Функції та завдання держави: проблеми співвідношення.
4. Держава та право - проблеми взаємодії.
5. Принципи права та їх роль у побудові правової держави.
6. Сутність, зміст та основні функції права.
7. Закон в системі нормативно-правових актів.

Практичні завдання

1. Заповніть таблицю:

<i>Основні причини виникнення держави</i>	<i>Зміст цих причин</i>

2. Складіть та заповніть таблиці:

<i>Поняття держави</i>	<i>Ознаки держави</i>

<i>Що відноситься до апарату держави?</i>	<i>З чого складається механізм держави?</i>

3. Використовуючи свої знання з історії, політології та інших дисциплін, складіть таблицю "Форми держави" таких країн, як Україна, Польща, Франція, Німеччина, США. Порівняйте їх.
4. Використовуючи теоретичний матеріал, власний досвід і знання порівняйте соціальні норми за допомогою таблиці:

Запитання для порівняння	Моральні	Релігійні	Корпоративні	Правові
<i>Походження</i>				
<i>Спосіб встановлення</i>				
<i>Ким встановлюється?</i>				
<i>Спосіб підтримання</i>				
<i>Відповідальність за порушення</i>				
<i>Ступінь формальної визначеності</i>				

5. Охарактеризуйте джерела права:

Джерело права	Характеристика джерел права
<i>Правовий звичай</i>	
<i>Правовий прецедент</i>	
<i>Нормативний договір</i>	
<i>Нормативно-правовий акт</i>	
<i>Міжнародно-правовий акт</i>	

6. Складіть схему розподілу нормативно-правових актів на закони та підзаконні акти та їх види.

7. Дайте відповіді на запитання, що містяться в розділі 3 до теми № 1.

Тема № 2. Основи теорії права

Семінарські питання

План

1. Система права і система законодавства. Систематизація законодавства.
2. Правова норма, її структура, форми реалізації.
3. Поняття правовідносин, їх види та склад.
4. Юридичний факт та його види.
5. Поняття та види правосвідомості та правомірної поведінки.
6. Поняття правопорушення, його склад та види.
7. Юридична відповідальність, її ознаки, види та підстави притягнення.

Основні поняття теми: "система права", "інститут права", "галузь права", "система законодавства", "систематизація законодавства", "інкорпорація", "кодифікація", "норма права", "гіпотеза", "диспозиція", "санкція", "реалізація норми права", "правовідносини", "юридичний факт", "правова презумпція", "казус", "правосвідомість", "правомірна поведінка", "нормативна поведінка", "активна правова поведінка", "правопорушення", "ознаки правопорушення", "злочин", "проступок", "склад правопорушення", "юридична відповідальність".

Теми для доповідей (рефератів)

1. Правова система України та шлях її реформування.
2. Правова норма та стаття нормативно-правового акту: співвідношення.
3. Юридичний факт та припинення правовідносин.
4. Ознаки та види правомірної поведінки.
5. Правопорушення і юридична відповідальність.
6. Види і причини правопорушень.
7. Позитивна і ретроспективна юридична відповідальність.

Практичні завдання

1. Охарактеризуйте структурні елементи системи права і системи законодавства.
2. Складіть схему галузей права які вам відомі, дайте їх визначення.
3. Використовуючи чинне законодавство, розкрийте структуру норми права.
4. Схематично зобразіть структуру правовідносин.
5. Складіть схему основних ознак правопорушення.
6. Склавши схему, порівняйте основні види правової свідомості.
7. Склавши схему, порівняйте основні види юридичної відповідальності, показавши їх істотні відмінності

<i>Вид юридичної відповідальності</i>	<i>Її зміст (характеристика)</i>

8. Дайте відповіді на запитання, що містяться в розділі 3 до теми № 2.

Тема №3. Основи конституційного права України

Семінарські питання

План

1. Характеристика загальних засад конституційного ладу України.
2. Громадянство України.
3. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина.
4. Виборче право і виборча система України.
5. Поняття та види референдумів.
6. Система органів державної влади, їхній статус і повноваження.
7. Конституційні засади організації та здійснення правосуддя. Судова система України.

Основні поняття теми: "конституційне право", "акти конституційного законодавства", "суверенітет", "правонаступництво", "конституція", "державна символіка", "правовий статус особи", "людина", "особа", "громадянин", "права та свободи", "конституційні обов'язки", "вибори", "принцип виборчого права", "виборча система", "референдум", "плебісцит", "влада", "державні органи", "принципи розподілу влад", "парламентаризм", "законодавчий процес", "право вето", "Верховна Рада", "правовий статус народного депутата", "Президент України", "імпичмент", "виконавча влада", "Кабінет міністрів України", "правосуддя", "принципи правосуддя", "апеляційна скарга", "касаційна скарга", "судова система", "юрисдикція", "місцеві суди", "апеляційні суди", "вищі спеціалізовані суди", "Верховний Суд України", "Конституційний Суд України", "конституційне подання", "конституційне звернення".

Теми для доповідей (рефератів)

1. Історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні.
2. Державні символи та атрибути Української держави.
3. Місце та роль політичних партій, об'єднань і громадських організацій у зміцненні конституційного ладу України.
4. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини.
5. Принципи поділу влади як основа побудови національної державності України.
6. Законодавча ініціатива та її реалізація в законодавчому процесі.
7. Конституційний механізм дотримання принципу незалежності судової влади в Україні.
8. Суб'єкти права та форми звернення до Конституційного Суду України.

Практичні завдання

1. Охарактеризуйте поняття "людина", "особа", "громадянин". Висвітліть їх істотні особливості, відмінності та подібність.
2. Складіть схему "Конституційні права, свободи громадян, їх система та види".
Дайте визначення та обґрунтуйте їх положеннями Конституції.
3. Складіть і заповніть таблицю "Принципи виборчого права України":

<i>Принципи виборчого права</i>	<i>Їхній зміст</i>

4. Заповніть таблицю відповідно до Конституції України та закону України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми":

<i>Референдум</i>	<i>Питання, то не можуть бути винесені на референдум</i>	<i>Питання, що можуть бути винесені на референдум</i>	<i>Питання, які вирішуються виключно референдумом</i>
Всеукраїнський			
Місцевий			

5. Відповідно до виборчого законодавства України порівняйте вимоги, які ставляться до кандидатів на посади представницьких органів державної влади (Президента України, народних депутатів, в органи місцевого самоврядування).
6. Користуючись положеннями Конституції, заповніть порівняльну таблицю:

Функції		
Законодавча влада	Виконавча влада	Судова влада

7. Схематично зобразіть судову систему України.
8. Порівняйте статус та головні завдання Конституційного Суду України та Верховного Суду України.
9. Дайте відповідь на запитання розділу 3 до теми № 3

Змістовий модуль 2

Тема № 4. Основи цивільного права України

Семінарські питання

План

1. Загальна характеристика цивільного законодавства України.
2. Цивільно-правові відносини. Суб'єкти та об'єкти цивільно-правових відносин.
3. Правочин та умови його дійсності. Позовна давність.
4. Особисті немайнові права фізичної особи.
5. Поняття і форми власності. Захист права власності.
6. Поняття, підстави та види цивільно-правової відповідальності.
7. Зобов'язальне право. Цивільно-правовий договір, його види, порядок укладання.
8. Спадкування за законом і за заповітом.

Основні поняття теми: "цивільне право", "цивільні правовідносини", "фізична особа", "юридична особа", "правоздатність", "дієздатність", "ліцензія", "державна рестрація", "установчі документи", "статут", "засновницький договір", "майнові та особисті немайнові права", "речі й блага", "правочин", "представництво", "довіреність", "позов", "позовна давність", "власність", "форми власності", "власність народу України", "приватна власність", "колективна власність", "державна власність", "комунальна

власність", "спільна власність", "зобов'язальне право", "зобов'язання", "договір", "оферта", "акцепт", "цивільно-правова відповідальність", "майнова шкода", "моральна шкода", "непереборна сила", "джерело підвищеної небезпеки", "спадкування", "спадщина", "заповіт".

Теми для доповідей (рефератів)

1. Характеристика відносин, що регулюються цивільним правом.
2. Учасники цивільних правовідносин, їх правовий статус.
3. Конституційний захист права власності.
4. Відповідальність за невиконання зобов'язань.
5. Види цивільно-правових договорів.
6. Застосування інституту цивільно-правової відповідальності.
7. Порядок спадкування за законодавством України.

Практичні завдання

1. Дайте характеристику предмета й методу цивільного права:

Предмет цивільного права	Метод цивільного права

2. Заповніть порівняльну таблицю:

Особи	Спільні (загальні) риси	Відмінні (однакові) риси
<i>Фізичні особи</i>		
<i>Юридичні особи</i>		

3. За допомогою самостійно складеної таблиці порівняйте види дієздатності громадян - фізичних осіб, визначивши їх істотні відмінності.

4. Заповніть таблицю "Форми власності в Україні":

	Приватна	Колективна	Державна	Комунальна
<i>Суб'єкти</i>				
<i>Об'єкти</i>				

5. За допомогою схеми вкажіть форми та способи забезпечення виконання зобов'язань.
6. На основі Цивільного кодексу України заповніть таблицю:

Вид договору	Зміст договору
<i>Договір купівлі-продажу</i>	
<i>Договір найму (оренда)</i>	
<i>Договір позики</i>	
<i>Договір дарування</i>	

7. За допомогою схеми зобразіть відомі вам різновиди цивільно-правової відповідальності, вкажіть істотні умови їх настання.
8. Схематично відобразіть черговість спадкоємців за законом до спадкування.
9. Дайте відповіді на запитання визначені розділом 3 до теми 4.

Тема № 5. Основи трудового права України **Семінарські питання**

План

1. Поняття трудового права та законодавства України про працю.
2. Колективний і трудовий договори. Контракт.
3. Припинення трудових відносин, класифікація підстав.
4. Правові нормативи та види робочого часу, його режим та облік.
5. Поняття та види часу відпочинку. Поняття та види відпусток.
6. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність сторін трудового договору.
7. Трудові спори та порядок їх вирішення.

Основні поняття теми: *"праця", "трудоий колектив", "профспілка", "колективний договір", "трудоий договір", "контракт", "випробування", "трудова книжка", "переведення", "переміщення", "атестація", "припинення трудового договору", "вихідна допомога", "норма робочого часу", "види робочого часу", "скорочений робочий час", "неповний робочий час", "надурочні роботи", "ненормований робочий час", "час відпочинку", "щоденний відпочинок", "святкові та неробочі дні", "відпустка", "дисципліна праці", "внутрішній трудовий розпорядок", "заходи заохочення та стягнення", "дисциплінарна відповідальність", "дисциплінарний проступок", "догана", "звільнення", "відсторонення від роботи", "матеріальна відповідальність", "обмежена матеріальна відповідальність", "повна матеріальна відповідальність", "трудові спори", "примирна комісія", "страйк".*

Теми для доповідей (рефератів)

1. Суб'єкти трудового права України.
2. Колективний договір у нових умовах господарювання.
3. Контракт - особлива форма трудового договору.
4. Надурочні роботи та порядок залучення до них.
5. Трудова дисципліна як різновид дисципліни.
6. Правове регулювання внутрішнього трудового розпорядку.
7. Матеріальна відповідальність підприємств за порушення права працівника на працю.
8. Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів.

Практичні завдання

1. За допомогою схеми (чи таблиці) розкрийте сучасну систему джерел трудового права.

2. За допомогою таблиці порівняйте колективний договір (угоду) та трудовий договір:

	Колективний договір (угода)	Трудовий договір
<i>Рівень, на якому укладається угода</i>		
<i>Сторони договору (угоди)</i>		
<i>Зміст договору (угоди)</i>		
<i>Форма договору (угоди)</i>		

3. Складіть проекти документів: заяви про прийняття на роботу, заяви про звільнення за власним бажанням, наказу про звільнення працівника.

4. Шляхом порівняння охарактеризуйте загальні умови робочого часу та робочого часу неповнолітніх:

Загальні умови робочого часу	Робочий час неповнолітніх

5. Порівняйте скорочений і неповний робочий час за допомогою таблиці:

	Скорочений час	Неповний час
<i>Кому надається?</i>		
<i>Обов'язковість надання</i>		
<i>Ступінь зменшення робочого часу</i>		
<i>Порядок оплати</i>		

6. Заповніть таблицю:

	Загальна дисциплінарна відповідальність	Спеціальна дисциплінарна відповідальність
<i>Суб'єкти відповідальності</i>		
<i>Види і ступінь стягнень</i>		
<i>Порядок застосування</i>		
<i>Чим регулюється?</i>		

7. Розмежуйте види відповідальності:

Показник	Дисциплінарна відповідальність	Матеріальна відповідальність
<i>Підстави застосування</i>		
<i>Види стягнення</i>		
<i>Можливість стягнення</i>		

8. Аналізуючи опрацьований, матеріал заповніть таблицю:

Вид строку в трудовому праві	Термін строку	Коли його визначають?
<i>Випробувальний строк</i>		
<i>Строки трудового договору</i>		
<i>Строки укладання колективного договору</i>		
<i>Строк оформлення трудової книжки</i>		
<i>Строк попередження працівника про звільнення</i>		
<i>Строк розрахунку при припиненні трудових відносин</i>		
<i>Строк дії дисциплінарного стягнення</i>		

9. Дайте відповіді на запитання розділу 3 до теми № 5.

Тема № 6. Основи сімейного права України

Семінарські питання

План

1. Сучасне сімейне законодавство України. Сім'я за сімейним законодавством.
2. Умови та порядок укладання шлюбу. Шлюбний договір.
3. Недійсність шлюбу.
4. Підстави та порядок припинення шлюбу.
5. Особисті й майнові права та обов'язки подружжя.
6. Права та обов'язки батьків і дітей. Позбавлення батьківських прав.
7. Усиновлення. Опіка та піклування. Патронат.

Основні поняття теми: "сім'я", "шлюб", "шлюбний вік", "РАЦС", "свідоцтво про шлюб", "заручини", "шлюбний договір", "розлучення", "визнання шлюбу недійсним", "фіктивний шлюб", "припинення шлюбу", "розірвання шлюбу", "свідоцтво про розірвання шлюбу", "особисті немайнові права подружжя", "спільна власність подружжя", "роздільне майно подружжя", "права та обов'язки подружжя по утриманню", "аліменти", "батьківство (материнство)", "позбавлення батьківських прав", "усиновлення (удочеріння)", "опіка", "піклування", "патронат".

Теми для доповідей (рефератів)

1. Принципи у сфері сім'ї та шлюбу за законодавством України.

2. Застосування шлюбного договору в сімейному праві України.
3. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей.
4. Права та обов'язки подружжя по утриманню.
5. Опіка та піклування як правові форми виховання й піклування.
6. Застосування сімейного кодексу України до іноземців та апатридів.
7. Застосування законів іноземних держав та міжнародних договорів в Україні у сфері регулювання сімейних правовідносин.

Практичні завдання

1. Заповніть таблицю:

У шлюбі не можуть перебувати особи, а саме:	

2. Доопрацюйте таблицю:

Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі, походження дитини від батька визначається:	1
	2
	3

3. За допомогою план-схеми проілюструйте порядок припинення шлюбу внаслідок:
  - а) розірвання шлюбу в органах РАЦС;
  - б) у судовому порядку.
4. Спробуйте порівняти визнання шлюбу недійсним та розлучення за допомогою таблиці.

	Шлюб, що його визнано недійсним	Шлюб, що припинено розлученням
<i>Підстави</i>		
<i>Хто приймає рішення</i>		
<i>Наслідки припинення шлюбу</i>		
<i>Час, з якого припиняється шлюб</i>		

5. Аналізуючи норми сімейного законодавства, складіть схему прав та обов'язків подружжя, вкажіть їх відмінності.

6. Заповніть таблицю "Позбавлення батьківських прав":

	Позбавлення батьківських прав
Суб'єкти позбавлення	
Підстави позбавлення	
Орган, уповноважений приймати рішення	
Юридичні наслідки позбавлення	
Підстави для поновлення	

7. Розкрийте критерії розмежування опіки, піклування та патронату над дітьми за допомогою таблиці:

	Опіка	Піклування	Патронат
Над ким встановлюється?			
Юридичні наслідки			
Підстави для припинення			

8. Дайте відповіді на запитання визначені розділом 3 до теми 6.

Тема № 7. Основи екологічного, земельного права України

Семінарські питання

План

1. Екологічне право: поняття і предмет.
2. Екологічні права та обов'язки громадян.
3. Право природокористування.
4. Правова охорона навколишнього природного середовища. Червона книга України.
5. Характеристика земельного права.
6. Категорія земель земельного фонду.
7. Права та форми власності на землю. Приватизація землі.
8. Управління в галузі використання й охорони земель. Вирішення земельних спорів.

Основні поняття теми: "екологічне право", "екологічне законодавство", "об'єкт екологічного права", "навколишнє природне середовище", "право", "природокористування", "природно-заповідний фонд", "надра", "родовища корисних копалин", "екологічна експертиза", "екологічні правопорушення", "земельне право", "земельне законодавство", "категорія земель", "плата за землю", "право власності на землю", "право оренди земельної ділянки", "право землекористування", "право земельного сервітуту", "землеустрій", "моніторинг земель", "державний земельний кадастр".

Теми для доповідей (рефератів)

1. Екологічна політика в Україні.
2. Право власності на природні ресурси.

3. Правові засоби охорони атмосферного повітря.
4. Правова охорона водних ресурсів.
5. Набуття й реалізація права на землю.
6. Гарантії права на землю.
7. Права та обов'язки власників землі та землекористувачів.

Практичні завдання

1. Відповідно до екологічного законодавства деталізуйте різновиди екологічних прав та обов'язків громадян:

Екологічні права	Екологічні обов'язки

2. Складіть план-схему складових природно-заповідного фонду.
3. Визначте найхарактерніші ознаки двох груп природокористування, правильно розставивши їх:

Право загального користування	<i>Є коштовним</i>
	<i>Існує для задоволення будь-яких потреб</i>
	<i>Є визначеним у часі</i>
	<i>Є безліцензійним</i>
	<i>Його цілі обумовлено</i>
Право спеціального природокористування	<i>Є використанням конкретних природних ресурсів</i>
	<i>Суб'єктом є громадяни, підприємства, установи, організації</i>
	<i>Суб'єктом є всі громадяни</i>
	<i>Є безкоштовним</i>
	<i>Здійснюється на підставі спеціальних дозволів</i>

4. Визначіть, на які землі мають право власності вказані суб'єкти:

Суб'єкти права власності на землю	На які землі (об'єкти)
<i>Громадяни України</i>	
<i>Юридичні особи України</i>	
<i>Територіальна громада села</i>	
<i>Територіальна громада Тернополя</i>	
<i>Іноземці - транзитники</i>	
<i>Верховна Рада України</i>	
<i>Селищна рада</i>	

5. Випишіть із законодавства кілька (3-5) правопорушень, норми яких встановлюють юридичну відповідальність за порушення екологічного й земельного законодавства: _____

	Адміністративна відповідальність	Кримінальна відповідальність	Цивільно-правова відповідальність
<i>Екологічне право</i>			
<i>Земельне право</i>			

6. Дайте відповіді на запитання визначені розділом 3 до теми № 7.

Тема № 8. Основи адміністративного права України

Семинарські питання

План

1. Поняття, предмет і метод адміністративного права України.
2. Джерела адміністративного права. Загальна характеристика Кодексу України про адміністративні правопорушення.
3. Поняття, функції і методи державного управління.
4. Державна служба: поняття, статус державних службовців.
5. Адміністративне правопорушення: поняття, ознаки та склад.
6. Адміністративна відповідальність. Види адміністративних стягнень
7. Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.
8. Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Основні поняття теми: "адміністративне право", "джерела адміністративного законодавства", "адміністративно-правові відносини", "суб'єкти адміністративних правовідносин", "державне управління", "переконання та примус", "заохочення", "державна служба", "державний службовець", "ранг держслужбовця", "адміністративне правопорушення", "адміністративна відповідальність", "адміністративне стягнення", "адміністративний арешт", "адміністративне затримання", "підвідомчість справ", "адміністративне провадження".

Теми для доповідей (рефератів)

1. Місце та роль адміністративного права в системі національного права.
2. Загальна характеристика суб'єктів адміністративного права.
3. Адміністративно-правові норми.
4. Правові основи організації державної служби в Україні.
5. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.
6. Адміністративне судочинство.

Практичні завдання

1. Складіть схему джерел адміністративного права України.
2. Складіть порівняльну таблицю характеристики адміністративних методів заохочення, переконання і примусу.
3. Складіть схему суб'єктів адміністративних правовідносин.

4. Заповніть таблицю:

Ознаки адміністративного правопорушення	Їхній зміст

5. Накресліть схему юридичного складу адміністративного правопорушення.

6. За допомогою таблиці розкрийте особливості окремих адміністративних стягнень, визначивши їм поняття, критерії та терміни застосування:

Види адміністративних стягнень	Їхній зміст

7. Дайте відповіді на запитання розділу 3 до теми № 8.

Тема № 9. Основи кримінального права України

Семінарські питання

План

1. Загальна характеристика кримінального законодавства України.
2. Поняття, ознаки та склад злочину. Класифікація злочинів.
3. Обставини, що виключають злочинність діяння.
4. Стадії вчинення злочину. Співучасть у вчиненні злочину.
5. Кримінальна відповідальність. Види кримінальних покарань.
6. Звільнення від відбування покарання. Амністія. Помилування.

Основні поняття теми: "кримінальне право", "кримінальне законодавство", "злочин", "ознаки злочину", "склад злочину", "об'єкт злочину", "об'єктивна сторона злочину", "суб'єкт злочину", "суб'єктивна сторона злочину", "вина", "мотив", "мета", "умисел", "необережність", "необхідна оборона", "крайня необхідність", "осудність", "неосудність", "кримінальна відповідальність", "кримінальне покарання", "амністія", "помилування".

Теми для доповідей (рефератів)

1. Поняття та ознаки злочину, його відмінність від інших правопорушень.
2. Покарання за кримінальним правом України, їх сутність.
3. Обставини, що пом'якшують або обтяжують кримінальну відповідальність.
4. Види співучасників та їх відповідальність.
5. Система і види покарань.
6. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.
7. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Практичні завдання

1. За допомогою схеми проілюструйте особливості елементів юридичного складу злочину. Визначте складові та охарактеризуйте їх.

2. Порівняйте поняття "крайня необхідність" і "необхідна оборона".

Ознака	Необхідна оборона	Крайня необхідність
<i>Джерело небезпеки, яка відвертається</i>		
<i>Кому завдається шкода</i>		
<i>Розмір шкоди</i>		
<i>Право застосування</i>		

3. Заповніть таблицю "Стадії вчинення злочину". Розкрийте їх поняття та види.

4. Відповідно до норм Кримінального кодексу України розкрийте за допомогою таблиці ступінь і характер участі співучасників у вчиненні злочину:

Співучасники злочину	Характер співучасті

5. У письмовому вигляді побудуйте схему основних і додаткових видів кримінальних покарань. Розкрийте їх поняття, критерії та терміни застосування.

6. Дайте відповіді на запитання розділу 3 до теми № 9.

Розділ 3

Самостійна робота студентів

Метою самостійної роботи є вироблення навичок опрацювання нормативно-правових актів, спеціальної літератури та інших матеріалів, необхідних для належного засвоєння предмета навчальної дисципліни, а також для розвитку сталих умінь до самостійного вивчення і викладання одержаної інформації.

Самостійна робота є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу у вільний від обов'язкових навчальних занять час, без участі викладача. Лише у ході самостійної роботи студент має можливість розвинути пізнавальні та виконавчі здібності, пам'ять, самостійне мислення, наполегливість і, головне, виробити вміння самостійного здобуття знань.

Під час самостійної роботи студенту пропонуються наступні види завдань для опанування матеріалу з конкретної теми курсу:

- опрацювання конспектів лекційного курсу;
- підготовка до семінарських занять у відповідності з планами та методичними вказівками;
- опрацювання джерел права, спеціальної та наукової літератури;
- написання рефератів з актуальних проблем курсу у відповідності з тематикою, що міститься у планах семінарських занять, а також тем, які запропоновані викладачем;
- підготовка до рецензування та опонування виступів та рефератів;
- підготовка кращими студентами науково-дослідницьких робіт для заслуховування і обговорення на студентських наукових конференціях та участі в конкурсах.

Самостійна робота носить виключно індивідуальний характер, однак можливе й колективне осмислення та вивчення навчального матеріалу. Однією з таких форм є проведення самостійної роботи студентів під керівництвом викладача, яке проводиться відповідно до розкладу навчальних занять (графіку консультацій) з метою підвищення рівня підготовки студентів, ознайомлення їх з нормативно-правовими актами та отримання необхідної допомоги з боку викладача щодо теоретичних положень окремих галузей законодавства чи аспектів їх практичного застосування.

Орієнтовний перелік завдань та запитань для самостійного контролю засвоєння студентами курсу «Основи права»

Запропоновані завдання та запитання структуровані відповідно до тем, викладених в тематичному плані курсу «Основи права». Вони повинні обов'язково опрацьовуватись студентами при підготовці до кожного семінарського заняття. Невиконання їх може призвести до неповного розуміння проблематики окремих питань теми.

Змістовий модуль 1

Тема №1. Загальні положення про державу і право

1. Охарактеризуйте основні закономірності виникнення держави та права.
2. Що виникло раніше держава чи право? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Які теорії походження держави ви знаєте? Розкрийте їх.
4. Яка з теорій походження держави, на ваш погляд, має найбільшу рацію? Спробуйте довести свою думку.

5. Що таке держава та які складові частини утворюють її структуру?
6. Що таке форми держави? Охарактеризуйте їх.
7. Яка, на вашу думку, форма правління найбільше відповідає сучасним умовам розвитку України? Відповідь обґрунтуйте.
8. Чим зумовлена роль держави в організації суспільства й здійсненні політичної влади?
9. На підставі ознак держави спробуйте проаналізувати, чи була Україна державою до 1991 року.
10. Наведіть приклади сучасних держав із різними формами правління, державного устрою та державно - правового режиму.
11. Як ви розумієте, що таке влада? Назвіть її види.
12. В чому полягає сутність розподілу державної влади?
13. Дайте характеристику внутрішніх і зовнішніх функцій держави.
14. Які риси характеризують правову державу?
15. Проаналізуйте, які держави можна вважати правовими сьогодні.
16. Чи притаманні Україні всі ознаки правової держави, зокрема, у законодавстві та реальному житті? Відповіді обґрунтуйте.
17. Що таке право? Коли і чому воно виникає?
18. Назвіть ознаки права. Охарактеризуйте їх.
19. Назвіть загально соціальні та юридичні функції права.
20. Які види соціальних норм вам відомі? Проаналізуйте їх.
21. Яка різниця між нормами права і нормами моралі? Відповідь аргументуйте.
22. Чи завжди право виступає як втілення соціальної справедливості?
23. Поясніть, яка різниця між суб'єктивним та об'єктивним правом.
24. Дайте визначення джерел права.
25. Які види джерел права ви знаєте? Їх недоліки та переваги.
26. Дайте визначення та назвіть ознаки закону.
27. Що означає принцип верховенства законів і які вимоги він передбачає?
28. Що таке підзаконні акти і які вони мають особливості?
29. Що таке декрети, які органи і в яких випадках можуть їх видавати?
30. Що таке законодавчий процес і з яких стадій він складається?

Тема №2. Основи теорії права

1. Які елементи належать до системи права?
2. Дайте визначення поняття «галузь права».
3. Дайте визначення поняття «інститут права».
4. Що таке публічне право і які види відносин воно регулює?
5. Що таке приватне право і які види відносин воно регулює?
6. Які галузі права і за яким критерієм розрізняють в Україні?
7. Дайте визначення поняття «система законодавства».
8. Які елементи належать до системи законодавства?
9. Дайте визначення поняття «систематизація правових актів».
10. Порівняйте різні форми систематизації правових актів.
11. Дайте визначення і охарактеризуйте ознаки правової норми.
12. Що таке структура правової норми і які елементи вона включає?
13. Дайте визначення форм реалізації правових приписів: «використання права», «виконання права», «дотримання права», «застосування права».
14. Що таке правовідносини і які їх види вам знайомі?

15. Які елементи включає в себе склад правовідносин?
16. Що таке фізичні та юридичні особи
17. Чим об'єкт права відрізняється від суб'єкта права?
18. Що таке правосуб'єктність і які елементи вона включає?
19. Що таке зміст правовідносин і які аспекти він включає?
20. Охарактеризуйте окремі види юридичних фактів.
21. Що таке правосвідомість і з яких елементів вона складається?
22. Які види правової свідомості розрізняють?
23. Що таке правомірна поведінка і які ознаки їй притаманні?
24. Вкажіть види правомірної поведінки.
25. Що таке правопорушення і які ознаки воно має?
26. Які елементи входять до складу правопорушення?
27. Що таке вина та які її форми?
28. За якими ознаками правопорушення класифікують на види?
29. Дайте визначення юридичної відповідальності, назвіть її ознаки і види.
30. Що є підставами юридичної відповідальності?

Тема №3. Основи конституційного права України

1. Дайте загальну характеристику конституційного права як галузі права.
2. Охарактеризуйте суб'єктів конституційно-правових відносин.
3. Дайте загальну характеристику Конституції України.
4. Який порядок внесення змін до Конституції України?
5. Якою є державна символіка України? Назвіть відомі вам атрибути Української державності.
6. Розкрийте поняття та ознаки громадянства.
7. Які умови прийняття до громадянства України встановлено законодавством?
8. На яких підставах можливе припинення громадянства?
9. Охарактеризуйте сучасні міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини.
10. Надайте характеристику окремих видів прав і свобод.
11. Які гарантії конституційних прав і свобод вам відомі?
12. Охарактеризуйте конституційні обов'язки громадян України, їх суть і значення.
13. Які принципи виборчого права відображено в Конституції України?
14. Що таке активне та пасивне виборче право?
15. Які органи та в яких випадках призначають всеукраїнський та місцеві референдуми?
16. Які питання вирішуються виключно референдумом і які питання не можуть вноситися на референдум?
17. На яких принципах і засадах здійснюється державна влада в Україні?
18. Охарактеризуйте організаційну структуру та основні повноваження Верховної Ради України.
19. Розкрийте суть і значення гарантій діяльності народних депутатів України.
20. Визначте роль і функції коаліції депутатських фракцій, комітетів, слідчих комісій, Верховної Ради України.
21. Охарактеризуйте правовий статус Президента України.
22. Які підстави для дострокового припинення повноважень Президента України? Що таке імпичмент?
23. Що таке виконавча влада? Назвіть принципи, на яких вона побудована.
24. Охарактеризуйте основні ознаки компетенції Кабінету Міністрів України.

25. Яким є порядок формування та склад Уряду України?
26. Дайте визначення терміну «правосуддя» та охарактеризуйте основні принципи здійснення правосуддя в Україні.
27. Які існують вимоги до кандидатів на суддівські посади?
28. Як здійснюється обрання та призначення суддів на посаду в Україні?
29. Склад та процедура формування Конституційного суду України.
30. Якими повноваженнями наділений Конституційний Суд України?
31. Порівняйте конституційне подання та конституційне звернення.
32. Хто є суб'єктом звернення до Конституційного Суду України?

Змістовий модуль 2

Тема №4. Основи цивільного права України

1. Охарактеризуйте цивільно-правові відносини, їх зміст і склад.
2. Що є підставою виникнення, зміни або припинення цивільно-правових відносин?
3. Розкрийте поняття "фізична особа" та "юридична особа", порівняйте їх.
4. Визначить поняття та дайте загальну характеристику цивільній правоздатності.
5. Дайте загальну характеристику цивільній дієздатності, її видам. Обгрунтуйте прикладами.
6. Охарактеризуйте способи утворення юридичних осіб. Наведіть приклади.
7. Які види юридичних осіб вам відомі?
8. Вкажіть порядок створення юридичної особи.
9. Що цивільне право відносить до об'єктів цивільно-правових відносин?
10. Охарактеризуйте поняття "речі", як вони поділяються в цивільному праві.
11. Що таке правочин та які умови його дійсності?
12. Які способи захисту цивільних прав існують у цивільному праві України?
13. Що таке строк позовної давності? Які види строків позовної давності Вам відомі?
14. Що таке цивільно-правова відповідальність, які її підстави та функції?
15. Які різновиди цивільно-правової відповідальності вам відомі?
16. Обгрунтуйте, що має на увазі цивільне право під моральною (немайновою) шкодою? Як вона відшкодовується?
17. Що таке право власності? З яких повноважень воно складається?
18. Які форми власності в Україні встановлено законодавством? Що є їх об'єктом?
19. Визначте основні способи захисту права власності, встановлені законодавством.
20. Що таке цивільні зобов'язання, їх суб'єкти, об'єкти та зміст?
21. Які існують способи забезпечення виконання цивільних зобов'язань? Їхня характеристика.
22. Дайте визначення поняття цивільного договору. В яких формах можна укладати цивільні договори?
23. Якими є умови дійсності цивільних договорів?
24. Розкрийте порядок укладання цивільних договорів.
25. Розкрийте поняття договору купівлі-продажу.
26. Як захищати права покупця у разі придбання речей неналежної якості?
27. Які правила здійснення дарування?
28. Що таке позика та правила її здійснення?
29. Перерахуйте істотні умови договору найму (оренди).
30. Що таке спадкове право? Хто може бути спадкодавцем і спадкоємцем?
31. Яка черговість спадкоємців встановлена за законом до успадкування?
32. Як спадкове право захищає права непрацездатних й неповнолітніх спадкоємців?

Тема № 5. Основи трудового права України

1. Якою є система та предмет трудового права?
2. Дайте визначення угод (генеральна, галузева та регіональна), їх сторін та змісту.
3. Яким є порядок вирішення розбіжностей, що виникають під час укладання колективного договору?
4. Розкрийте поняття трудового договору, яким є його форми, терміни та зміст?
5. Якими є особливості контракту як певної форми трудового договору?
6. Розкрийте загальний порядок укладання трудового договору.
7. Які правила проведення випробувань встановлені законодавством при прийнятті на роботу?
8. Порівняйте переведення та переміщення працівника. Чим вони відрізняються?
9. Які підстави припинення трудових відносин вам відомі? Вкажіть їх особливості.
10. Який порядок звільнення працівників з роботи за власним бажанням?
11. У яких випадках працівника може бути звільнено з роботи за ініціативою адміністрації (власника)?
12. Вкажіть особливості звільнення з роботи неповнолітніх.
13. Розкажіть про трудову книжку. Спробуйте довести важливість цього документа.
14. В чому полягає відсторонення від роботи й чим воно відрізняється від звільнення?
15. З'ясуйте порядок оформлення звільнення, проведення розрахунку, виплати вихідної допомоги, вивчивши при цьому відповідні статті КЗпП України.
16. Що таке робочий час і яке його значення в трудових правовідносинах?
17. Які види робочого часу встановлені чинним законодавством? Якою є нормальна тривалість робочого часу?
18. Кому та з яких причин встановлено скорочену тривалість робочого часу?
19. Що трудове законодавство розуміє під неповним робочим часом, його відмінність від скороченої тривалості робочого часу?
20. Який порядок організації робіт у нічний час?
21. Який правовий режим надурочних робіт, порядок їх застосування?
22. На яке коло категорій працівників поширюється ненормований робочий час як час з особливим режимом роботи? Обґрунтуйте.
23. Які види часу відпочинку встановлено законодавством?
24. Які святкові та неробочі дні встановлено КЗпП України?
25. Що таке відпустка? Які її види передбачено законодавством?
26. Охарактеризуйте правовий режим щорічних відпусток: їх види та тривалість, порядок надання.
27. Охарактеризуйте способи забезпечення дисципліни праці, передбачені ст. 140 КЗпП України.
28. Що таке правила внутрішнього трудового розпорядку?
29. Розкрийте поняття та види заохочень. Що є підставою для їх застосування?
30. Які види стягнень за порушення трудової дисципліни передбачено законодавством і як вони застосовуються?
31. Чи належить до заходів дисциплінарного стягнення відсторонення працівника від роботи, позбавлення премії, зниження кваліфікаційного розряду? Обґрунтуйте.
32. Якими є підстави та умови матеріальної відповідальності працівників, її види?
33. Як відбувається порядок відшкодування шкоди працівником та її покриття?
34. Якою є матеріальна відповідальність підприємства за порушення права працівника на працю? Її підстави та види.
35. Що є причиною виникнення трудових спорів?

36. Який порядок вирішення індивідуальних трудових спорів ?
37. Що таке колективний трудовий конфлікт? Як його вирішують?
38. У чому полягає право працівника на страйк? Як його реалізують?

Тема № 6. Основи сімейного права України

1. Якими є конституційні засади та принципи сімейного права України?
2. Дайте загальну характеристику Сімейного кодексу України.
3. Що слід розуміти під поняттями "шлюб" і "сім'я"?
4. Назвіть характерні ознаки сім'ї.
5. Як ви вважаєте, з якою метою держава регулює відносини у сім'ї?
6. Який порядок укладання шлюбу встановлено законом?
7. Які умови необхідні для укладання шлюбу? Чи є обставини, які можуть цьому перешкоджати?
8. Який вік встановлено для укладання шлюбу для жінок і чоловіків? Чи можливе зменшення шлюбного віку?
9. Що таке заручини?
10. На ваш погляд, для чого існує релігійний обряд шлюбу? Яке його юридичне значення?
11. Які права мають особи, що вступають у шлюбні відносини?
12. Що становить зміст шлюбного договору?
13. Який порядок укладання шлюбного договору?
14. Які питання не можуть бути предметом шлюбного договору?
15. У яких випадках шлюб визнається недійсним?
16. Які правові наслідки недійсності шлюбу?
17. Назвіть підстави для припинення шлюбу.
18. Наведіть випадки, коли законодавство дозволяє припинення шлюбу в органах РАЦСу.
19. Коли розірвання шлюбу проводиться тільки в судовому порядку?
20. Які особисті немайнові права та обов'язки подружжя Вам відомі?
21. Яке майно належить до особистої власності подружжя?
22. Яке майно визнається спільною сумісною власністю подружжя?
23. Якими є права та обов'язки подружжя по утриманню?
24. Як вирішують питання про ім'я та прізвище дитини?
25. Якими є взаємні права та обов'язки батьків і дітей?
26. Майно батьків і дітей спільне. Чи мають діти право на особисте майно?
27. Які права є суто правами дітей?
28. Хто має право управляти майном дитини до її повноліття?
29. В яких випадках та в якому порядку можна порушити питання про позбавлення батьківських прав?
30. Що таке "аліменти"? Хто і в яких випадках зобов'язаний їх сплачувати?
31. Як визначають розмір аліментів? Який порядок їх сплати?
32. Що таке піклування та опіка? В яких випадках та в якому порядку їх встановлюють?
33. Що таке патронат над дітьми? Чим він відрізняється від опіки та піклування?
34. В чому полягає інститут усиновлення? Розкрийте порядок усиновлення дитини.

Тема № 7. Основи екологічного, земельного права України

1. Що лежить в основі екологічної політики України? Які її основні напрямки?
2. Розкрийте поняття джерел екологічного права та їх види. Охарактеризуйте їх.
3. Охарактеризуйте окремі види екологічних прав громадян, розкрийте їх зміст.
4. У чому полягають обов'язки громадян у галузі екології?
5. Які існують правові форми захисту екологічних прав громадян?
6. Які форми права власності на природні ресурси встановлено законодавством України? Наведіть приклади.
7. Розкрийте право загального та спеціального природокористування та їх ознаки.
8. Розкрийте характерні особливості орендних правовідносин природокористування.
9. Порівняйте державну екологічну експертизу і громадську екологічну експертизу.
10. Розкрийте правовий режим використання, відновлення та охорони земель.
11. Розкрийте правовий режим використання та охорони надр.
12. Розкрийте правовий режим використання, відновлення та охорони вод.
13. Розкрийте правовий режим використання, відтворення та охорони лісів.
14. Які правові засоби охорони тваринного світу передбачені чинним законодавством України?
15. Дайте загальну характеристику Червоної книги України.
16. Розкрийте правовий режим використання та охорони атмосферного повітря.
17. Які складові природно-заповідного фонду Вам відомі?
18. Розкрийте види та зміст відповідальності за екологічним законодавством, її підстави та умови.
19. Якими є форми еколого-правової відповідальності?
20. Дайте загальну характеристику земельного права України як галузі права та його джерел.
21. У чому полягають особливості земельно-правових відносин?
22. Охарактеризуйте види земель та їх правовий статус.
23. Що таке правовий режим земель?
24. Які форми власності на землю передбачено Земельним кодексом України?
25. Який порядок приватизації земельних ділянок передбачений чинним законодавством України?
26. Охарактеризуйте права та обов'язки власників землі.
27. Що включає право землекористування?
28. Які прав та обов'язки землекористувачів встановлює чинне законодавство України?
29. Розкрийте поняття та порядок встановлення земельних сервітутів.
30. Розкрийте зміст добросусідства.
31. Якими є основні ознаки оренди землі?
32. Вкажіть норми безоплатної передачі громадянам земельних ділянок із земель державної або комунальної власності.
33. Які підстави припинення права власності на земельну ділянку?
34. Які правові заходи охорони земель існують в Україні?
35. Яка відповідальність настає за порушення земельного законодавства?
36. Які органи вирішують земельні спори?

Тема № 8. Основи адміністративного права України

1. Розкрийте поняття та предмет адміністративного права України.

2. Встановіть характер відносин, які регулюються адміністративним правом України.
3. Охарактеризуйте систему адміністративного права.
4. Назвіть джерела адміністративного права. В чому полягають їх особливості?
5. Розкрийте структурну побудову Кодексу України про адміністративні правопорушення.
6. Визначте об'єкти та суб'єкти адміністративного права.
7. Доведіть, що державне управління є різновидом соціального управління. Обґрунтуйте свої твердження.
8. Назвіть засоби адміністративного переконання та примусу. В яких випадках застосовують ці методи?
9. Назвіть принципи державного управління.
10. Розкрийте зміст поняття "державна служба" та назвіть ознаки, які їй притаманні.
11. Як класифікуються державні службовці та які функції вони виконують?
12. Якими є права та обов'язки державного службовця?
13. Що таке адміністративне правопорушення (проступок) та які його ознаки?
14. Охарактеризуйте склад адміністративного правопорушення.
15. Які форми вини при вчиненні адміністративного правопорушення передбачено законом?
16. Які види адміністративних правопорушень вам відомі? Як вони класифікуються законодавством?
17. Назвіть основні риси адміністративної відповідальності
18. Розкрийте особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.
19. Якими є обставини, що пом'якшують або обтяжують адміністративну відповідальність?
20. Розтлумачте поняття "адміністративне стягнення".
21. Вкажіть види адміністративних стягнень і розкрийте їх накладання.
22. Які органи (посадові особи) уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення?
23. Що таке адміністративне затримання та коли воно допускається?
24. Яким є загальний порядок притягнення до адміністративної відповідальності?
25. Як оскаржується постанова про притягнення до адміністративної відповідальності?

Тема № 9. Основи кримінального права України

1. Дайте загальну характеристику кримінального права, як галузі права.
2. Назвіть основні завдання кримінального законодавства.
3. Які основні функції виконує кримінальне право?
4. Які принципи кримінального права вам відомі?
5. Дайте загальну характеристику Кримінального кодексу України.
6. Якою є структура та види кримінально-правових норм?
7. Розкрийте поняття та ознаки злочину.
8. Якими є критерії класифікації злочинів, їх кримінально-правове значення?
9. Дайте характеристику складу злочину.
10. Які стадії вчинення злочину Вам відомі?
11. З якого віку особу можна притягнути до кримінальної відповідальності?
12. Обґрунтуйте поняття та критерії осудності та неосудності в кримінальному праві.
13. Які форми вини при вчиненні злочину передбачено законом?
14. Які види та форми співучасті передбачено кримінальним законодавством?
15. Розкрийте види співучасників злочину.

16. Чи вважає правильним на вашу думку законодавець вчинення злочину групою осіб більш небезпечним, ніж однією особою?
17. Порівняйте незакінчений злочин та добровільну відмову від вчинення злочину.
18. Як чинне кримінальне законодавство визначає види обставин, що виключають злочинність діяння? Розкрийте їх.
19. Назвіть відмінності кримінальної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності.
20. Які є види кримінального покарання?
21. У чому різниця між основними та додатковими видами покарань?
22. Які ви знаєте обставини, що пом'якшують кримінальну відповідальність?
23. Які ви знаєте обставини, що обтяжують кримінальну відповідальність?
24. Що повинен враховувати суд при призначенні покарань?
25. У яких випадках особа може бути звільнена від покарання?
26. Вкажіть різницю між амністією та помилуванням.

Розділ 4

Термінологічний словник

А

Автентичне тлумачення норм права – різновид офіційного нормативного тлумачення, при якому роз'яснення змісту правової норми здійснюється тим органом, який встановив цю норму шляхом видання відповідних роз'яснюючих актів.

Авторитаризм – антидемократична організація політичної влади, політична система, в якій відсутні демократичні інституції, а державна влада спирається, як правило, на військово-каральний апарат, соціальну або партійну демагогію.

Авторське право - інститут цивільного права, норми якого регулюють суспільні відносини, що пов'язані зі здійсненням та охороною прав інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір.

Авторський договір – цивільно-правовий договір, згідно з яким автор передає або зобов'язується передати іншій стороні (користувачеві) права на використання твору в межах і за умов, погоджених сторонами.

Адвокат - особа, яка є громадянином України, має вищу юридичну освіту, стаж роботи за фахом юриста або помічника А. не менше двох років, склала кваліфікаційні іспити, має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та прийняла Присягу адвоката України. А. не може працювати в суді, органах державного управління та правоохоронних органах. А. не може бути особою, яка має судимість.

Адвокатська діяльність - діяльність адвокатів щодо права на захист від обвинувачення й надання правової допомоги фізичним та юридичним особам при вирішенні справ у судах та інших державних органах. А. д. здійснюється у формі надання консультацій і роз'яснень з юридичних питань, усних і письмових довідок щодо законодавства; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; засвідчення копій документів у справах, які веде адвокат; здійснення представництва в суді, інших державних органах; виконання передбачених КПК України обов'язків у процесі дізнання та досудового слідства. Адвокат може здійснювати й інші види А. д. передбачені законодавством. А. д. не належить до сфери виконання робіт чи надання послуг, а становить самостійний, передбачений Конституцією України, вид діяльності - надання правової допомоги.

Адвокатська тасмниця - охоплює відомості, отримані адвокатом при здійсненні адвокатської діяльності. Адвокат, помічник адвоката, технічні працівники адвокатського об'єднання не мають права розголошувати інформацію, що становить А. т., а також

використовувати її у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб. Вимагання від зазначених осіб відомостей, які становлять А. т., забороняється законом. Вони не можуть бути допитані в якості свідків з питань, які є предметом А. т. Адвокат не може розголошувати дані досудового слідства без дозволу слідчого або прокурора. Адвокати, які винні у розголошенні відомостей досудового слідства несуть відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Адвокатура - добровільне професійне об'єднання юристів, яке покликане сприяти захисту прав і свобод людини і громадянина, представляти законні інтереси фізичних і юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу у випадках і у порядку, передбачених чинним законодавством України.

Адміністративна відповідальність - вид юридичної відповідальності громадян і службових осіб, що полягає в застосуванні до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення (проступок), певного примусового заходу адміністративного впливу. Порядок та умови притягнення до А. в. регулюються КУпАП.

Адміністративна юрисдикція - встановлена законодавчими актами діяльність органів державного управління та їх посадових осіб у вирішенні індивідуальних адміністративних спорів та застосуванні відповідних юридичних санкцій стосовно правопорушників в адміністративному порядку (без звернення до суду). А. ю. є складовою правоохоронної діяльності органів управління.

Адміністративне право - галузь права, сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері державно-управлінської діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів, а також органів місцевого самоврядування. Основним джерелом А.п. є КУпАП.

Адміністративне правопорушення (проступок) - протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративне стягнення - примусовий захід державного впливу, що застосовується до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення з метою її виховання, додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Адміністративні правовідносини - суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, що впливають на поведінку суб'єктів у сфері державного управління та приводять до виникнення між такими суб'єктами правових зв'язків державно-владного характеру.

Адміністративний арешт — вид адміністративного стягнення, яке пов'язане з позбавленням правопорушника волі та утриманням його у спеціальних приміщеннях ОВС. А.а. застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до 15 діб. А.а. призначається районним (міським) судом (суддею) і виконується негайно після винесення постанови. А. а. не може застосовуватися до вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до 12 років, до осіб, які не досягли 18 років, до інвалідів I і II груп, до військовослужбовців і призваних на збори військовозобов'язаних, до осіб рядового і начальницького складу ОВС.

Акти органів державної влади - правова форма здійснення повноважень органів державної влади. Форма А.о.д.в., порядок їх видання і набуття чинності залежить від належності органу, що видає акт, до тієї чи іншої гілки влади та від його компетенції і встановлюються законом або іншим нормативним актом. А.о.д.в. можуть бути нормативними, які за юридичною силою поділяються на закони та підзаконні акти, або правозастосовними, які завжди є підзаконними актами.

Акти цивільного стану - юридичні факти (події та дії), що нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків. До А.ц.с. відносять засвідчені державою факти народження дитини, встановлення її походження, набуття громадянства, вихід з громадянства та його втрата, досягнення відповідного віку, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, шлюб, розірвання шлюбу, усиновлення, зміна імені, інвалідність, смерть тощо. Про здійснення реєстрації актів цивільного стану заявникам видається відповідне свідоцтво.

Акціонерне товариство – комерційне, фінансове чи виробниче об'єднання, що має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язання лише майном товариства. Існують два види А.т.: відкриті – акції цих товариств вільно продаються і купуються; закриті – акції цих товариств розподіляються серед їх учасників. Вищим органом А.т. є збори акціонерів, виконавчим органом – правління, контрольним – спостережлива рада.

Акція – вид цінного паперу без встановлення строку обігу, який підтверджує дольову участь її власника у формуванні статутного фонду (капіталу) акціонерного товариства (АТ), підтверджує членство в АТ та право на участь в управлінні ним, дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду і на участь у розподілі майна при ліквідації АТ.

Аліменти - грошове утримання, яке у визначених законом випадках надається одним членом сім'ї іншому, якщо останній не має власних коштів для існування. Право на А. мають неповнолітні діти, непрацездатні чоловік чи дружина тощо. А. сплачуються за рішенням суду щомісячно або за взаємною згодою можуть бути сплачені наперед.

Амністія - вид повного або часткового звільнення від покарання та його відбування на підставі закону України про амністію певної, визначеної ним категорії осіб, винних у вчиненні злочину.

Аналогія закону - застосування до суспільних відносин, не врегульованих конкретною правовою нормою, норми права, що регулює подібні за змістом відносини в межах певної галузі. А. з. є засобом вирішення конкретних юридичних справ за наявності прогалин в чинному законодавстві України. Не припускається застосування А.з. в галузях кримінального та адміністративного права.

Аналогія права - застосування до суспільних відносин, не врегульованих конкретною правовою нормою, і за відсутності норм права, що регулюють подібні за змістом відносини, загальних засад та принципів певної галузі права. А.п. використовується тоді, коли не можна застосовувати аналогію закону. Не припускається застосування А.п. в галузях кримінального та адміністративного права.

Апарат держави - система всіх державних органів, що здійснюють безпосередню практичну діяльність по управлінні суспільством, виконують завдання та функції держави.

Апатриди - див. Особа без громадянства.

Апеляція - форма оскарження (подання прокурора, скарга учасника процесу) вироків, постанов, ухвал суду першої інстанції, що не набрали законної сили, до судів вищої інстанції. Кримінальні, цивільні або господарські справи розглядаються по суті судом апеляційної інстанції, яку наділено повноваженнями проводити своє судове слідство або обмежитись тими матеріалами, які є у справі, при цьому або затверджується раніше винесене рішення, або вносяться часткові зміни, або виносяться нове рішення у справі.

Апеляційний суд - суд другої ланки судової системи судів загальної юрисдикції, який є судом вищого рівня для місцевих судів і нижчого стосовно Верховного Суду. В Україні діють загальні та спеціалізовані А.с., які розглядають справи в апеляційному порядку відповідно до процесуального закону, по першій інстанції, що віднесені до їх підсудності законом, ведуть та аналізують судову статистику, вивчають і узагальнюють судову практику тощо.

Арбітр (третейський суддя) - посередник, якого обирають конфліктуючі сторони за взаємною згодою або у передбаченому законом порядку з метою розв'язання господарських чи цивільно-правових спорів.

Арбітраж - див. Третейський суд.

Арешт - 1) у кримінальному праві - вид основного покарання, що полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції на строк від одного до шести місяців; 2) у кримінальному процесі - запобіжний захід, який полягає у взятті під варту обвинуваченого; 3) у адміністративному праві - вид адміністративного стягнення, яке признається судом (суддею) у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до 15 діб (див. Адміністративний арешт); 4) А. на вклади та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного для забезпечення цивільного позову, судового рішення тощо.

Б

Батьківство - в сімейному праві факт походження дитини від певного чоловіка. Б. юридично засвідчується органом РАЦС і фіксується у свідоцтві про народження дитини.

Безвісна відсутність - встановлений у судовому порядку факт тривалої відсутності громадянина в місці його постійного проживання в разі невідомості про його місцеперебування. За заявою зацікавленої особи суд визнає громадянина Б.в. через один рік з дня одержання в місці його постійного проживання останніх відомостей про його місцеперебування. Порядок визнання громадянина безвісно відсутнім визначається ЦПК України.

Біпатриди - див. Подвійне громадянство.

Боржник - фізична чи юридична особа, яка є суб'єктом зобов'язання і повинна здійснити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію чи утриматися від її виконання.

Брати і сестри - особи, що походять від спільних батьків (повнорідні Б. і С.) або мають спільного батька чи матір (неповнорідні Б. і С.). Згідно чинного законодавства України правове становище повнорідних і неповнорідних Б. і С. однакове. Шлюби між Б. і С. не допускаються.

Буденна (непрофесійна) правосвідомість - сукупність конкретних життєвих обставин, особистого правового досвіду й отриманої освіти, що характеризує ставлення особи до чинного чи бажаного права і правової системи на побутовому рівні.

Буквальне (адекватне) тлумачення норм права - різновид тлумачення, коли роз'яснення змісту правової норми повністю збігається з її текстуальною формою. Результат такого тлумачення повністю адекватний мовній формі його висловлення.

В

Верховна Рада України - єдиний, загальнонаціональний, представницький, колегіальний орган законодавчої влади в Україні. В.Р.У. є однопалатним парламентом, його головними функціями є: представницька, законодавча, установча та функція парламентського контролю. Конституційний склад В.Р.У. становить 450 народних депутатів, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування на 5 років і які здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Верховний Суд України - найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції. Здійснює правосуддя, розглядає справи у касаційному порядку та у порядку виключного провадження. Забезпечує однакове застосування чинного законодавства України всіма судами загальної юрисдикції, дає роз'яснення з питань судової практики тощо.

Вето - акт глави держави, що зупиняє чи не допускає набуття законної сили законом, що був прийнятий парламентом. Абсолютне В. - це остаточне відхилення главою держави закону, прийнятого парламентом. Відкладальне В. - це право глави держави на повернення зі своїми зауваженнями та сформульованими пропозиціями переданого йому на підпис закону до парламенту для повторного розгляду.

Взятя під варту - запобіжний захід, що застосовується до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного у справах про злочини, за які може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше як три роки, та до засудженого, вирок щодо якого ще не набрав законної сили. Підставою для В.п.в. є постановка судді.

Вибори - форма безпосередньої демократії, спосіб формування народом представницьких органів законодавчої влади та місцевого самоврядування, реалізація громадянами свого виборчого права.

Вибірні посади - посади в державному апараті, органах місцевого самоврядування чи об'єднаннях громадян, заміщення яких відбувається шляхом виборів. Час роботи на В.п. зараховується до безперервного трудового стажу.

Виборча система - сукупність встановлених чинним законодавством порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, спосіб розподілу представницьких мандатів залежно від результатів голосування. Основними видами В.с. є мажоритарна; пропорційна; змішана.

Виборче право - 1) система правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з організацією, проведенням та визначенням результатів виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів органів місцевого самоврядування; 2) право окремого громадянина обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Виконавча влада - одна з гілок державної влади, єдина система виконавчо-розпорядчих державних органів, які здійснюють безпосереднє управління державними справами, відповідальна перед Президентом України та ВР України, підконтрольна та підзвітна Президентів України та ВР України.

Виконання норм права - форма реалізації зобов'язальних норм права, що передбачає активну поведінку суб'єктів права щодо виконання покладених на них обов'язків, які передбачені нормами права.

Використання норм права - форма реалізації уповноважувальних норм права, що передбачає активну чи пасивну поведінку суб'єктів права, які на власний розсуд використовують закріплені в нормах права можливості щодо реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Вина - психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності та її наслідків, виражених у формі умислу або необережності. В. є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину та єдиною підставою кримінальної відповідальності за конкретно вчинений злочин.

Виправдувальний вирок - постанова суду щодо виправдання підсудного, коли не встановлено події злочину, якщо в діянні підсудного немає складу злочину або коли не доведено участі підсудного у вчиненні злочину.

Виправні роботи — вид основного покарання в кримінальному праві, призначаються без позбавлення волі на строк від шести місяців до двох років і відбуваються за місцем роботи засудженого. Із заробітку засудженого до В.р. здійснюється відрахування до державного бюджету в розмірі, визначеному вироком суду, але не більше 20 відсотків. В адміністративному праві В.р. застосовуються на строк до 2 –х місяців з відрахуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до 20 % її заробітку в дохід держави. Призначаються районним (міським) судом (суддею).

Вирок - рішення, винесене судом у результаті судового розгляду кримінальної справи щодо винуватості чи невинуватості підсудного та його відповідальності. В. суду може бути обвинувальний або виправдувальний.

Вихідні дні - вид часу відпочинку, тобто дні, вільні від роботи, які надаються працівнику після закінчення трудового тижня. При п'ятиденному робочому тижні працівникам надаються два вихідні дні на тиждень, а при шестиденному - один. Загальним В.д. є неділя.

Відкриття спадщини - юридичний факт, з настанням певних обставин (смерть особи або оголошення особи померлою) у відповідних осіб виникає право спадкоємства. Часом В.с. є день смерті особи або день, з якого її оголошено померлою. Місцем В.с. є останнє місце проживання спадкодавця. Місце В.с. може не збігатися з місцем смерті.

Відмова від спадщини - односторонній правочин, який здійснюється спадкоємцем шляхом подання відповідної заяви до нотаріальної контори, або неприйняття протягом шестимісячного строку спадщини, про відкриття якої спадкоємцю відомо.

Відповідач - сторона в цивільному процесі, яка притягається судом до відповіді за позовом. В. може бути фізична або юридична особа. В. має право визнати позов повністю, частково або пред'явити зустрічний позов.

Відпустка - вид часу відпочинку, що надається працівнику на встановлений законом строк. Види В.: щорічні (основні й додаткові) відпустки, додаткові відпустки у зв'язку з навчанням; творчі відпустки; соціальні відпустки; відпустки без збереження заробітної плати. На час щорічної відпустки за працівником зберігається його місце роботи (посада) і середня заробітна плата.

Відчуження майна - передача майна у власність іншим особам. Розрізняють В.м. платне (купівля-продаж) і безплатне (дарування). В.м. здійснюється на основі договору або в примусовому порядку (конфіскація майна за вироком суду).

Відшкодування збитків - форма цивільної відповідальності за порушення зобов'язань. В.з. передбачає не тільки повне відшкодування боржником завданих збитків кредиторів, які

виникли у разі невиконання або неналежного виконання ним своїх зобов'язань, а також не одержані кредитором доходи, які він одержав би, якби зобов'язання було виконане боржником.

Відкація - витребування власником свого майна з чужого незаконного володіння.

Власність - як юридична категорія виражає належність майна фізичним чи юридичним особам на відповідних умовах та у відповідних, формах. В Україні існують такі форми власності: 1) власність українського народу; 2) приватна власність; 3) державна власність; 4) комунальна власність.

Влада – 1) волевиявлення народу або держави, її органів та посадових осіб з метою здійснення відповідних функцій і повноважень у порядку, передбаченому конституцією і законами країни; 2) здатність, право і можливість підкоряти своїй волі інших.

Володіння - фактична наявність майна у фізичної чи юридичної особи, яка вважає його своїм. В. може бути законним і незаконним. В. без будь-яких правових підстав вважається незаконним. Незаконне В. може бути добросовісним і недобросовісним.

Г

Галузь права - сукупність правових норм, що регулюють якісно однорідну сферу суспільних відносин специфічними методами правового регулювання. Г.п. поділяється на матеріальні та процесуальні.

Гарантії прав і свобод людини і громадянина - система методів та механізмів забезпечення повного і неухильного здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів у реальній дійсності. Розрізняють соціально-економічні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії.

Генеральний прокурор України - вища посадова особа в системі органів прокуратури України. Г.п. України очолює і спрямовує роботу органів прокуратури та здійснює контроль за їхньою діяльністю. Г.п. України призначається на посаду та звільнюється з посади за згодою ВР України Президентом України. Строк його повноважень 5 років. ВР України може висловити недовіру Г.п. України, що має наслідком його відставку з посади.

Гіпотеза - складова частина норми права, яка містить умови, обставини, з настанням яких суб'єкти права мають здійснювати свої права та обов'язки, вказані в диспозиції цієї норми.

Глава держави - посадова особа або орган, що здійснює верховне представництво держави у внутрішній та зовнішній політиці. Г.д. в Україні є Президент, який займає особливе місце в системі органів державної влади, виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина.

Глава уряду - керівник вищого колегіального органу в системі органів виконавчої влади. Г.у. в Україні є Прем'єр-міністр України, який входить до складу Кабінету Міністрів України.

Голова Верховного Суду України – посадова особа, яка очолює Верховний Суд України. Обирається із складу суддів Верховного Суду України Пленумом Верховного Суду України строком на 5 років шляхом таємного голосування.

Громадська організація – об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Засновниками Г.о. можуть бути громадяни України, громадяни інших держав, особи без громадянства, які досягли 18 років, а молодіжних та дитячих Г.о. - 15-річного віку. Г.о. діє на основі статуту.

Громадянин - фізична особа, яка перебуває у сталих юридично визначених взаємозв'язках із конкретною державою, що знаходить свій вираз у наявності в особи відповідного громадянства.

Громадянство України - постійний правовий зв'язок фізичної особи і Української держави, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Право на громадянство є невід'ємним правом людини. В Україні існує єдине громадянство.

Громадянське суспільство - спільність вільних і рівноправних людей, кожній з яких держава забезпечує юридично рівні можливості бути власником, користуватися економічною свободою, мати надійний соціальний захист, брати участь у політичному житті держави.

Д

Дарування - цивільно-правовий договір, за яким одна сторона передає або зобов'язується передавати у майбутньому іншій стороні безоплатно майно у власність.

Делікт - діяння, що суперечить вимогам чинного законодавства, тобто правопорушення. Д. завдає шкоди охоронюваним законом цінностям, інтересам фізичної або юридичної особи, суспільним або державним інтересам.

Деліктоздатність - передбачена нормами права здатність особи нести юридичну відповідальність за свої протиправні вчинки (дії).

Депутат - обраний відповідно до закону представник народу до ВР України чи населенням регіону до відповідної місцевої Ради, що уповноважений ними протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією та законами України.

Депутатська недоторканість - встановлена законом гарантія, що забезпечує безперешкодне та ефективне здійснення депутатами парламенту або іншого представницького органу своїх прав та обов'язків. Депутат не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований без згоди на це відповідного представницького органу. Д.н. поширюється на весь строк здійснення депутатських повноважень.

Депутатська фракція – об'єднання народних депутатів ВР України на основі партійної належності, тобто обрання їх від однієї політичної партії або виборчого блоку політичних партій.

Депутатський запит - вимога депутата представницького органу до органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи посадової особи дати офіційну відповідь з питань, віднесених до їх компетенції. Орган чи посадова особа зобов'язані дати відповідь на Д.з. у письмовій формі у встановлені чинним законодавством терміни.

Держава - суверенна політико-територіальна організація влади певної частини населення в соціально неоднорідному суспільстві, що має спеціальний апарат управління і примусу, здатна за допомогою права робити свої веління загальнообов'язковими для населення всієї країни, а також здійснювати керівництво та управління загальносуспільними справами.

Державна влада - особливий різновид соціальної влади, яка поширюється на все суспільство, має публічно-політичний характер, здійснюється від імені держави спеціальними суб'єктами (органами держави та їхніми посадовими особами), які здатні регулювати та впливати на поведінку людей та відповідними засобами вимагати здійснення своєї волі.

Державна власність - майно, у т.ч. грошові кошти, необхідні для виконання державою своїх функцій. Д.в. є єдина енергетична система, системи зв'язку, транспорт загального користування, кошти державного бюджету тощо.

Державна виконавча служба - державний орган, який здійснює виконання рішень судів та інших органів відповідно до чинного законодавства України.

Державна контрольно-ревізійна служба - державний орган, який здійснює контроль у формі ревізій і перевірок за збереженням та витратами коштів і матеріальних цінностей в установах, підприємствах та організаціях, які отримують кошти з державного бюджету та державних валютних фондів.

Державна мова - офіційно визнана Конституцією або законом основна мова держави, що є обов'язковою для використання у законодавстві, судочинстві, офіційному діловодстві, навчанні тощо. Джерелом Д.м. є мова корінної або однієї з корінних націй, що мешкають на території країни. В Україні відповідно до Конституції Д.м. є українська мова.

Державна служба - професійна діяльність державних службовців, які мають відповідні службові повноваження та одержують заробітну плату за рахунок державного бюджету.

Державна таємниця - вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані законом Д.т. і підлягають охороні державою.

Державне управління - діяльність органів усіх гілок державної влади та місцевого самоврядування щодо реалізації ними делегованих державою повноважень з метою вдосконалення суспільної системи відповідно до публічних інтересів.

Державний герб - встановлений Конституцією або спеціальним законом офіційний символічний знак держави, що в графічних і кольорових зображеннях виражає її історичні, національні, соціальні традиції й особливості.

Державний гімн - встановлений Конституцією або спеціальним законом офіційний урочистий музичний твір, що в музично-поетичній формі виражає державницьку ідею та є офіційним символом держави. Д.г. України є національний гімн на музику М. Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського.

Державний земельний кадастр – єдина державна система земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними ділянками та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі та землекористувачів.

Державний лад - система соціальних, економічних і політичних відносин, які закріплені нормами конституційного права. Д.л. визначає основні організаційні форми та інститути механізму політичної влади в державі.

Державний обвинувач – прокурор, який підтримує обвинувачення у кримінальній справі в суді. Підтримання державного обвинувачення в суді прокурором є однією з основних конституційних засад судочинства.

Державний орган - відносно самостійна, структурно-відокремлена ланка державного апарату, яка наділена владними повноваженнями та необхідними матеріально-технічними засобами для виконання конкретних завдань і функцій держави.

Державний прапор - встановлен Конституцією або спеціальним законом офіційне полотнище держави, в якому шляхом добору певних кольорів та з певним зображенням, виражено ідею політичного характеру. Конституція визначає Д.п. України, як стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Державний (політичний) режим - спосіб здійснення державної влади певними методами, способами та прийомами. Основними видами Д.р. є демократичний та антидемократичний.

Державний суверенітет - верховенство, самостійність і єдність державної влади на території країни та її незалежність і рівноправність у відносинах з іншими державами. Декларацією про державний суверенітет від 16 липня 1990 року був проголошений Д.с. України.

Державний устрій - адміністративно-територіальна організація державної влади, яка визначає правове положення окремих частин держави (територіальних одиниць), їх взаємовідносини між собою та з державою в цілому. За Д.у. всі держави поділяються на прості (унітарні) та складні (федерація, конфедерація). Україна є унітарною державою з автономним утворенням.

Державні підприємства - вид державних організацій, які безпосередньо реалізують функції та завдання держави у сфері матеріального виробництва, підприємства з виробництва товарів, надання послуг, торгівлі, громадського харчування тощо.

Державні символи - встановлен Конституцією або спеціальними законами особливі розпізнавальні знаки, в яких втілені суверенітет, історичне минуле й ідейні цінності держави. В Україні відповідно до Конституції Д.с. є Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України.

Державні службовці - особи, які займають посади в державних органах та їх апараті, виконують завдання і функції держави та одержують заробітну плату за рахунок державного бюджету.

Державні установи - вид державних організацій, які безпосередньо реалізують функції, та завдання держави у сфері нематеріального виробництва (дошкільні дитячі установи, школи, вищі навчальні заклади, лікарні тощо).

Джерело права - спосіб зовнішнього вираження і закріплення норм права, що виходять від держави і які мають загальнообов'язкове значення. До зовнішніх форм (джерел) права відносять: 1) правовий звичай; 2) правовий (судовий, адміністративний) прецедент; 3) нормативно-правовий договір; 4) нормативно-правовий акт.

Дипломатичні ранги - службові звання працівників дипломатичної служби у більшості країн світу. Їхні назви, градація і порядок присвоєння визначаються внутрішнім правом країни.

Диспозиція - складова частина норми права, що визначає саме правило поведінки суб'єкта при наявності вказаних у гіпотезі обставин. Д. розподіляє між учасниками правових відносин права та обов'язки.

Дисциплінарна відповідальність - вид юридичної відповідальності особи за порушення трудової, навчальної, службової або військової дисципліни і застосування до порушника заходів дисциплінарного впливу.

Дисциплінарний проступок - невиконання або неналежне виконання працівником покладених на нього чинним законодавством про працю, колективним і трудовим договорами трудових обов'язків.

Дисциплінарне стягнення - передбачений в нормативно правовому акті захід примусового впливу, що застосовується органом, якому надано право прийняття на роботу, до працівника, що вчинив дисциплінарний проступок.

Дієздатність - передбачена нормами права здатність особи своїми діями набувати і самостійно здійснювати суб'єктивні права і виконувати юридичні обов'язки.

Дізнання - процесуальна діяльність спеціально уповноважених законом органів і посадових осіб з проведення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину та осіб, що його вчинили. Органами Д. є міліція, податкова міліція, служба безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, командири військових частин, капітани морських суден тощо.

Добросусідство - у земельних відносинах вибір і дотримання власниками і землекористувачами ділянок таких способів використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, за яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше незручностей (затіннення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення тощо).

Довірена особа - 1) особа, якій довіритель доручає виконувати за нього певні функції, що засвідчується нотаріально; 2) особа, яка в період виборчої кампанії до ВР України і місцевих рад має завдання ознайомити виборців з кандидатом у депутати відповідної Ради, вести за нього передвиборчу агітацію.

Довіреність - письмовий документ, який видається однією особою іншій особі для представництва перед третьою особою. Д., як правило, має бути засвідчена нотаріально. Залежно від змісту та обсягу прав виділяють такі види Д.: 1) генеральні (загальні); 2) спеціальні; 3) разові. Строк дії Д. зазначається у ній.

Довічне позбавлення волі - найтяжчий вид кримінального покарання, яке може бути застосоване лише до особи, яка вчинила особливо тяжкий злочин, і лише у випадках, спеціально передбачених КК України. Д.п.в. не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Догана - вид дисциплінарного стягнення, вжите до працівника за порушення трудової дисципліни. Д. спричиняє для працівника негативні наслідки особистого характеру, як моральні, так і матеріальні.

Договір - домовленість двох або кількох сторін спрямована на встановлення або припинення цивільних прав та обов'язків. Д. вважається дійсним за дотримання таких умов: 1) законної дії; 2) волевиявлення сторін; 3) дотримання встановленої законом форми договору; 4) правоздатності та дієздатності сторін.

Договір міжнародний - угода двох або більше суб'єктів міжнародного права щодо набуття, встановлення, зміни чи припинення взаємних прав та обов'язків у різного роду відносинах.

Договір на користь третьої особи - у цивільному праві договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. Виконання Д.н.к.т.о. може вимагати як особа, що уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання»

Договір про повну матеріальну відповідальність - письмова угода, що укладена підприємством, установою, організацією з працівниками (що досягли 18-річного віку), які займають посади або виконують роботи, безпосередньо зв'язані із зберіганням, обробкою,

продажем (відпуском), перевезенням або застосуванням у процесі виробництва переданих їм майна чи інших цінностей.

Додержання норм права - форма реалізації заборонних норм права, що передбачає пасивну поведінку суб'єктів права, тобто їх утримання від вчинення заборонених правом дій.

Доктринальне тлумачення норм права - різновид неофіційного тлумачення, при якому роз'яснення правової норми здійснюється вченими-юристами або фахівцями-юристами в науково-практичних коментарях до кодексів, законів, в наукових статтях, монографіях тощо, має науковий характер і не тягне за собою юридичних наслідків.

Документ - матеріальний носій запису (папір, кіно- і фотоплівка, магнітна стрічка, дискета тощо) з зафіксованою на ньому інформацією про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини, яка за своїм змістом та формою свідчення є джерелом відомостей, що мають певне юридичне значення.

Доручення - документ, за яким організація чи окрема особа (повірений) зобов'язується вчинити від імені й за рахунок іншої організації чи особи (довірителя) певні юридичні дії.

Досудове слідство - стадія кримінального процесу, під час якої слідчі встановлюють події злочину та осіб, винних у його вчиненні. Починається Д.с. після порушення кримінальної справи. Органами Д.с. є слідчі прокуратури, органів внутрішніх справ, податкової міліції, служби безпеки.

Е

Екологічна безпека – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна експертиза – вид науково – практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколога – експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці перед проектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація та дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціонального використання та відтворення природних ресурсів.

Екологічне правопорушення – протиправне діяння (дія або бездіяльність), що порушує встановлений в Україні екологічний правопорядок. Е.п. є підставою для застосування до винних у його скоєнні фізичних і юридичних осіб юридичної відповідальності – адміністративної, кримінальної, цивільно - правової і дисциплінарної.

Економічні права і свободи - можливості людини і громадянина у сфері виробництва, розподілу. Обміну і використання матеріальних благ. До системи економічних прав Конституція України відносить: правоможного володіти, користуватися. Розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї творчої, інтелектуальної діяльності; право користуватися об'єктами державної і комунальної власності та власністю Українського народу; право на підприємницьку діяльність.

Емфітевзис – право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Еутаназія – а) умисне прискорення смерті або умертвіння невиліковного хворого з метою припинення його страждань; б) задоволення прохання хворого про прискорення його смерті якими – небудь діями або засобами, у т.ч. припинення штучних заходів щодо підтримання життя.

З

Завдаток - грошова сума або рухоме майно, що видається однією стороною договору (боржником) іншій стороні (кредиторів) у рахунок належних з нього за договором платежів для підтвердження зобов'язання і для забезпечення його виконання. З. застосовується лише в зобов'язаннях між фізичними особами. Угода про З. повинна вчинятися у письмовій формі. Для

того, щоб сплачена сума визнавалася З., необхідно прямо вказувати про це в договорі. З. зараховується в рахунок майбутніх платежів. Сторона, яка дала З. у разі невиконання умов договору втрачає З. Сторона, яка одержала З., у разі невиконання умов договору сплачує другій стороні подвійну суму З.

Загальна декларація прав людини - перший міжнародний акт про права людини універсального характеру, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948р.. у якій уперше в історії людства проголошено коло основних громадянських (особистих), політичних, соціальних, економічних і культурних прав та свобод людини. З.д.п.л. ратифікована більшістю держав світу, в т.ч. й Україною.

Загальні збори трудового колективу - форма реалізації повноважень трудового колективу всіх видів підприємств, де використовується наймана праця для вирішення конкретних виробничих та інших питань.

Закон - нормативно-правовий акт, прийнятий органом законодавчої влади або всенародним референдумом, що регулює найбільш важливі суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення, має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно—правових актів і особливий порядок прийняття. З. складають основу системи права держави. За своєю юридичною силою З. поділяється на: 1) конституції; 2) конституційні закони; 3) органічні закони; 4) звичайні (поточні) закони.

Законність - правовий режим (стан) точного і неухильного виконання законів та підзаконних актів держави усіма суб'єктами суспільних відносин (державою, її органами та посадовими особами, суспільними й іншими організаціями, громадянами).

Законодавство - сукупність всіх чинних законів і підзаконних нормативних актів вищих та центральних органів держави, що видаються уповноваженими правотворчими органами в межах їх компетенції.

Законодавча влада - одна із гілок державної влади, яка наділена відповідними повноваженнями щодо прийняття законодавчих актів. З.в. є самостійною відносно виконавчої і судової гілок влади. Відповідно до Конституції єдиним органом З.в. в Україні є ВР України.

Законодавча ініціатива - внесення офіційної пропозиції до ВР України про прийняття, зміну чи скасування закону, яку ВР України зобов'язана розглянути по суті. З.і. є початковою стадією законодавчої о процесу. В Україні право З.і. належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України.

Законодавчий процес - закріплена чинним законодавством України обов'язкова послідовність певних дій ВР України щодо створення, зміни і скасування законів. З.п. складається з таких стадій: 1) законодавча ініціатива; 2) розробка законопроекту; 3) попереднє обговорення законопроекту; 4) обговорення законопроекту на пленарних засіданнях ВР України (читання законопроекту); 5) прийняття закону; 6) підписання закону Президентом України; 7) оприлюднення закону; 8) набрання законом чинності.

Законопроект - початковий текст закону, запропонований для розгляду законодавчому органу влади. З. вправі вносити суб'єкти, які мають право законодавчої ініціативи. ВР України може доручити розробку З. парламентським комітетам, тимчасовій спеціальній комісії, Кабінету Міністрів України, міністерствам, колективам вчених-фахівців.

Замах на злочин - вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. З. на з. - це наступна, після готування до злочину, стадія злочинної діяльності. З. на з. може бути закінчений і незакінчений.

Заохочення - форма суспільного визнання заслуг працівника у зв'язку з досягнутими ним успіхами в роботі. Види З. передбачаються в правилах внутрішнього трудового розпорядку, статутах і положеннях про дисципліну праці, а також в окремих законах. З. оголошуються наказом (розпорядженням) і заносяться до трудових книжок працівників у відповідності з правилами їх ведення.

Заповіт - особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті, зроблене у встановленому законом порядку і формі. З. має бути складений тільки у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. З. має бути особисто підписаний заповідачем і посвідчений нотаріусом або уповноваженою на це посадовою, службовою особою відповідного

органу місцевого самоврядування, якщо у населеному пункті немає нотаріуса. З. за своєю юридичною природою є односторонньою угодою. Для збереження таємниці З. передбачається можливість складання секретного З. Чинне цивільне законодавство України встановило новий різновид З. - заповіт подружжя.

Заробітна плата - грошова винагорода, яка виплачується роботодавцем працівникові за виконану ним роботу. Мінімальний розмір З.п. визначається ВР України, а максимальний розмір не встановлюється. Розмір З.п. залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Застава - засіб забезпечення виконання зобов'язань у цивільно-правових відносинах. В силу З. кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого З., задовольнити свої вимоги за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника. З. виникає на підставі договору, закону або рішення суду.

Застава землі (іпотека землі) – спосіб забезпечення виконання зобов'язань, в якому інтереси кредитора у разі невиконання боржником своїх обов'язків, можуть бути задоволені за рахунок земельної ділянки, яка передається під заставу.

Застосування норм права - владна, управлінська діяльність уповноважених органів держави та їх посадових осіб щодо вирішення конкретної правової ситуації відповідно до нормативно-правових актів шляхом прийняття рішення в межах їх компетенції.

Затримання - у кримінальному процесі короткострокова міра примусу, що застосовується до особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, з метою з'ясування її причетності до злочину і вирішення питання про взяття під варту.

Звернення громадян - викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) чи скарги осіб до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів. З.г. одна з форм участі громадян в управлінні державними та суспільними справами.

Звичасве право - сукупність неписаних, стихійно сформованих правил поведінки (звичаїв), що склалися в суспільстві в результаті їх багаторазового застосування протягом тривалого часу та санкціонованих державою. До правової системи входять лише ті звичаї, які виконують функції норми права.

Звичай - правило поведінки людей, що склалося історично в суспільстві внаслідок багаторазового повторення та використання протягом тривалого часу в аналогічних ситуаціях, яке закріпилося в свідомості й поведінці людини, стало внутрішньою потребою її психічної діяльності. Дотримання З. забезпечується засобами суспільного впливу.

Звичайна поведінка - вид правомірної поведінки, що характеризується особистою звичкою особи виконувати норми права без роздумів і сумнівів, тобто автоматичним слідуванням засвоєним правовим принципам.

Звичайні (поточні) закони - акти поточного законодавства, які регулюють різні суспільні відносини в державі й приймаються більшістю депутатів від конституційного складу парламенту.

Звільнення від кримінальної відповідальності - акт гуманності держави, яка в особі суду відмовляється за наявності законних підстав та певних умов від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, встановлених законом за вчинення цього злочину. Порядок З.в.к.в. визначається КПК України.

Звільнення з роботи - див. Припинення трудового договору.

Зворотна сила закону - поширення дії виданого закону на правовідносини, що мали місце до набуття ним чинності.

Земельна власність – форма привласнення землі як предмета природи. Що відображає відносини між фізичними, юридичними особами щодо землі як природної умови будь – якого виробництва і основного засобу виробництва у сільському і лісовому господарстві.

Земельний пай – частка у земельному масиві колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського товариства, яке передається у приватну власність кожного члена цього підприємства, кооперативу, товариства.

Земельний сервітут – обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою. З.с. може бути постійним і строковим. Встановлення З.с. не веде до позбавлення

власника земельної ділянки, щодо якої встановлено З.с. , прав володіння, користування та розпорядження нею.

Зловживання владою або службовим становищем - умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби. Кримінальна відповідальність за З.в. або с.с. настає за умови, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Злочин - передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Ознаками З. є: 1) суспільна небезпечність; 2) протиправність; 3) винність; 4) караність. Залежно від ступеня тяжкості З. поділяються на 3. невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі.

Злочинна бездіяльність - суспільно небезпечна пасивна поведінка особи, яка виявляється в утриманні від вчинення дії, яку вона могла і зобов'язана була вчинити за вимогою закону.

Злочинна дія - суспільно небезпечна винна поведінка особи, яка заборонена кримінальним законом.

Злочинна недбалість - вид необережної вини, коли особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Злочинна самовпевненість - вид необережної вини, коли особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Зміст права - сукупність правових приписів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин; це закріплені в правових нормах суб'єктивні права, юридичні обов'язки та заборони.

Зміст правовідносин - суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правовідносин. Розрізняють юридичний і фактичний З.п. Юридичний зміст - це зафіксовані у нормах права реальні можливості учасників правовідносин щодо здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Фактичний зміст - це безпосередні дії суб'єктів правовідносин із реалізації своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Знаки для товарів і послуг - спеціальні оригінальні позначення, які відрізняють однорідні товари й послуги одного виробника від однорідних товарів і послуг іншого виробника.

Зобов'язальне право - підгалузь цивільного права, що становить сукупність цивільно-правових норм, які на засадах юридичної рівності регулюють майнові відносини у сфері товарообігу, а також майнові відносини, з покриття заподіяної шкоди за участю юридичних і фізичних осіб. З.п. встановлює правила виконання зобов'язань, їх місце, передбачає гарантії належного їх виконання.

Зобов'язання - вид цивільних правовідносин, в силу яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання покладеного на нього обов'язку. З. виникають з договорів, безпосередньо з акту цивільного законодавства, з настання або ненастання певної дії. З. належить до майнових правовідносин.

I

Імпічмент - парламентська процедура притягнення до юридичної відповідальності вищих посадових осіб держави (включно президента).

Інавгурація - урочиста процедура вступу на посаду Президента держави. В Україні вступ Президента на посаду відбувається з моменту складання присяги народом на урочистому засіданні ВР України. Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.

Індивідуальна правосвідомість - сукупність правових знань, емоцій і настанов конкретного суб'єкта відносно чинного чи бажаного права.

Інкорпорація — форма систематизації законодавства, що полягає в об'єднанні нормативно-правових актів без зміни їх змісту в збірники у хронологічному, алфавітному, предметному чи іншому порядку. І може бути офіційною або неофіційною.

Іноземні громадяни - особи, які не перебувають в громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав.

Інтелектуальна власність - ідеї та духовні цінності, належність яких авторів закріплена у правовому порядку. І.в. складається із літературно-художньої та промислової власності.

Інститут права — сукупність відокремлених взаємопов'язаних правових норм певної галузі права, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини. І.п. поділяються на галузеві, міжгалузеві та комплексні.

Іпотека - вид застави нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи.

К

Кабінет Міністрів України - вищий колегіальний орган у системі органів виконавчої влади України, який спрямовує, координує і контролює діяльність міністерств, інших центральних і міських органів виконавчої влади. КМ України відповідальний перед Президентом України і ВР України, підконтрольний і підзвітний ВР України у межах, передбачених Конституцією України. КМ України у своїй діяльності керується Конституцією, законами України, указами Президента України та постановами ВР України. Посади членів КМ України належать до політичних.

Казуальне тлумачення норм права - різновид офіційного тлумачення, який являє собою роз'яснення змісту норми права, яке дається судовим або іншим компетентним органом з приводу і у зв'язку з розглядом конкретної юридичної справи і є обов'язковим лише при її вирішенні.

Казус - подія, що настає поза вольовими діями суб'єкта і тому не може бути передбаченою за певних умов. К. є також випадкова дія особи, що має зовнішні ознаки проступку або злочину, але позбавлена елемента вини і тому не тягне юридичної відповідальності.

Касаційне подання - акт прокурорського реагування на незаконні чи необґрунтовані вироки, ухвали і постанови апеляційного суду.

Касація - форма перегляду (подання прокурора, скарга учасника процесу) вищестоящим судом судових вироків, постанов і рішень судів нижчої інстанції, що набрали законної сили.

Кваліфікація злочину - кримінально-правова оцінка суспільно-небезпечного діяння, встановлення і юридичне закріплення відповідності між фактично вчиненими діяннями і юридичним складом злочину, який передбачений нормами кримінального закону. К.з. виражається в точному посиланні на норму кримінального закону із зазначенням частини, статті і в необхідному разі редакції.

Класифікація норм права - поділ правових норм на види за певними критеріями. За функціональним призначенням норми права діляться на регулятивні та правоохоронні; за галузями права - на конституційні, цивільні, адміністративні, кримінальні та інші норми; за функціональним призначенням - на відправні та норми - правила поведінки; за сферою і обсягом регулювання - на загальні, спеціальні та виняткові; за терміном дії в часі - на постійні, тимчасові тощо.

Клопотання - 1) офіційне прохання або подання, адресоване державному органу, органу місцевого самоврядування чи громадській організації; 2) офіційне прохання до органів дізнання, слідчих підрозділів, прокуратури чи суду про здійснення процесуальних дій чи прийняття рішень. Направляти К. мають право учасники судового процесу, їхні законні представники, прокурор тощо.

Коаліція депутатських фракцій - об'єднання депутатських фракцій у ВР України на основі узгодження політичних позицій. До складу К.д.ф. входить більшість народних депутатів України від конституційного складу ВР України. К.д.ф. формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання ВР України, що проводиться після чергових або позачергових виборів ВР України, або з дня припинення діяльності К.д.ф. у ВР України.

Кодекс - нормативно-правовий акт, в якому об'єднано і систематизовано правові норми, що регламентують відповідну сферу суспільних відносин. К., як правило, виступає основою певної галузі чи підгалузі законодавства.

Кодифікація - форма систематизації законодавства, що полягає у змістовній переробці (усунення розбіжностей і протиріч, скасування застарілих норм) нормативно-правових актів, що мають спільний предмет та метод правового регулювання і створення зведеного нормативного акту.

Колегіальність - принцип управління, за яким керівництво здійснюється групою уповноважених осіб (колегією), кожен з яких несе персональну відповідальність за певний напрямок діяльності.

Колективний договір - письмова двостороння угода між власником або уповноваженим ним органом і трудовим колективом, що регулює виробничі, трудові та соціально-економічні відносини між ними. К.д. укладається на підставі чинного законодавства і реєструється місцевими органами виконавчої влади.

Колективні трудові спори (конфлікти) - неврегульовані розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудова відносин, щодо встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; укладення чи зміни колективного договору; виконання колективного договору або окремих їх положень; невиконання вимог законодавства про працю. Якщо власник відмовився у задоволенні колективних вимог, то спір розглядається спеціально створеними органами: примирною комісією та трудовим арбітражем.

Комісія з трудових спорів - орган, який розглядає індивідуальні трудові спори між працівником і власником, що виникли у процесі трудових правовідносин. К.з т.с. обирається загальними зборами трудового колективу підприємства з чисельністю працюючих не менш як 15 чоловік.

Комітети Верховної Ради України - основні органи ВР України, які формуються а числа народних депутатів України на першій сесії ВР України нового скликання на строк її повноважень для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань». Створення К.В.Р.У. здійснюється після формування і реєстрації депутатських фракцій. Основною формою роботи К.В.Р.У. є засідання.

Комунальна власність - майно, у т.ч. грошові кошти, яке належить територіальній громаді села, селища, міста і, необхідне для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідної територіальної одиниці. Свої повноваження власника територіальна громада здійснює безпосередньо або опосередковано через утворені нею органи місцевого самоврядування.

Конституційне звернення - письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи. Суб'єктами права на К.з. є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Конституційне подання - письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта або окремих його положень неконституційним, про визнання конституційності міжнародного договору, про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України. Суб'єктами права на К.п. є Президент України, не менш як 45 народних депутатів України, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений ВР України з прав людини, органи державної влади, ВР Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування.

Конституційне право - провідна галузь національного права України, що являє собою сукупність правових норм, які регулюють основоположні, визначальні суспільні відносини, пов'язані з основами конституційного ладу, державним і територіальним устроєм, правовим статусом людини і громадянина, порядком організації та функціонування органів державної влади, загальними засадами місцевого самоврядування. К.п. забезпечує повновладдя народу у політичній, економічній і соціальній сферах його життєдіяльності. Норми К.п. є основоположними для всіх інших галузей права. Основним джерелом К.п. є Конституція України.

Конституційним лад - система принципів, які дають можливість реально забезпечити додержання прав і свобод людини і громадянина, а діяльність держави здійснювати на основі фактично проведеного розподілу влади відповідно до її конституції. К.л. включає цілісну систему основних політико-правових, економічних та суспільних відносин, які виникають у суспільстві.

Конституційний Суд України - єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції та законів України. К.С.У. є складовим елементом судової влади, але не входить до системи судів загальної юрисдикції і правосуддя, в класичному розумінні не здійснює, тобто не розглядає конкретних кримінальних або цивільних справ, не є апеляційною, касаційною чи наглядовою інстанцією для судів загальної юрисдикції.

Конституційні закони - закони, що вносять зміни чи доповнення до Конституції або скасовують її окремі норми.

Конституція України - Основний Закон держави, який визначає і закріплює суспільний та державний лад, порядок формування і діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, адміністративно-територіальний устрій, права і обов'язки громадян, приймається вищим представницьким органом держави або самим народом, має найвищу юридичну силу, особливу структуру та особливу процедуру прийняття. Чинна К.У. прийнята на п'ятій сесії ВР України 28 червня 1996 р. К.У. є основним джерелом правової системи України. К.У. за загальними класифікаційними ознаками характеризується як: 1) за правовою формою - писана; 2) за порядком внесення змін. - жорстка; 3) за способом прийняття - народна; 4) за терміном дії - постійна; 5) за формою політичного режиму - демократична; 6)- за формою правління - республіканська; 7) за формою територіального устрою - унітарна з автономним утворенням.

Консолідація - форма систематизації законодавства що полягає у створенні на основі кількох нормативно-правових актів нового об'єднаного акта, в якому нормативні приписи розміщуються в логічному порядку після редакційної обробки, але без зміни змісту.

Контракт - особлива форма трудового договору між працівником і роботодавцем, який має обов'язкову письмову форму, є строковим і укладається лише у випадках, прямо передбачених законами України, містить можливість передбачити додаткові права працівника або роботодавця, які не зазначені у чинному законодавстві.

Конфіскація майна - примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є особистою власністю засудженого. В кримінальному праві К.м. є видом додаткового покарання, яке призначається обов'язково чи факультативно за тяжкі або особливо тяжкі корисливі злочини.

Копія - у праві точне відтворення тексту будь-якого документа. В Україні К., засвідчена в установленому законом порядку, має таку саму юридичну силу, що й оригінал.

Користування - закріплена нормами права можливість вилучення корисних властивостей речі для задоволення потреб та інтересів власника або інших осіб.

Корпоративні норми - правила поведінки, що встановлюють для своїх членів громадські організації, які держава визнає або навіть надає їм обов'язкового характеру. К.н. закріплюються в правових актах (статуті, положення), що видаються відповідними об'єднаннями.

Корупція - діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави (державні службовці, народні депутати України, депутати ВР Автономної Республіки Крим, депутати обласних, районних, міських, селищних, сільських рад, посадові особи органів місцевого самоврядування), спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Боротьбу з К. ведуть: підрозділи МВС, податкової міліції, СБУ, органів прокуратури, військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Крадіжка - таємне викрадання чужого майна, К. - це злочин проти власності. Відповідальність за К. передбачена КК України.

Крайня необхідність - незлочинне заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам з метою усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи її правам, суспільним чи державним інтересам, якщо ця небезпека в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж К.н. Діяння, скоєні у стані К.н.,

хоча формально й містять ознаки злочину, але таким не вважаються і визнаються суспільно корисними.

Кредитор — фізична чи юридична особа, яка є суб'єктом зобов'язання, що має право вимагати від іншої сторони (боржника) виконання певної дії або утримання від неї.

Кримінальна відповідальність - вид юридичної відповідальності, який полягає у застосуванні до особи, що вчинила злочин, заходів державного осуду у вигляді позбавлення або обмеження особистого, майнового або іншого характеру (покарання), що визначається обвинувальним вироком суду. Підставою К.в. є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. К.в. - це об'єктивне право держави реагувати на вчинений злочин.

Кримінальне покарання - захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Кримінальне право — галузь права, сукупність правових норм, прийнятих ВР України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які види та межі покарань застосовуються до осіб, що їх вчинили. Основним джерелом К.п. України є КК, який складається з двох частин - Загальної та Основної, які пов'язані між собою і утворюють нерозривну системну єдність.

Купівля-продаж — передання продавцем майна (товару) у власність покупцеві, який приймає майно (товар) і сплачує за нього певну грошову суму. К.-п. здійснюється на підставі договору, який є платним, двосторонньо-зобов'язуючим, консенсуальним.

Л

Легальне тлумачення норм права - вид офіційного нормативного тлумачення, при якому зміст правової норми роз'яснює не той суб'єкт, що встановив цю норму, а суб'єкт, наділений спеціальними на це повноваженнями.

Ліцензія - дозвіл, який видається компетентним органом виконавчої влади або місцевого самоврядування, на здійснення певного виду діяльності. Контроль за дотриманням порядку видання Л. і вимог нормативно-правових актів щодо здійснення ліцензованих видів діяльності та операцій здійснюється Ліцензійною палатою.

Локальний правовий акт - підзаконний акт, виданий адміністрацією підприємств, установ, організацій, обов'язковий для певного, встановленого чинним законодавством, кола суб'єктів.

Людина - суспільна, біосоціальна психофізіологічна істота, яка наділена здатністю мислити, створювати, використовувати знаряддя праці, володіти членороздільною мовою і нормально розвиватися у спілкуванні з собі подібними.

М

Мажоритарна виборча система - система виборів, за якою обраним по виборчому округу вважається той кандидат, що отримав встановлену більшість голосів. М.в.с. має три різновиди: 1) абсолютної більшості (кандидат вважається обраним, якщо набрав більшість від половини всіх голосів); 2) відносної більшості (кандидат вважається обраним, якщо отримав відносно більше голосів по виборчому округу порівняно з іншими кандидатами); 3) кваліфікованої більшості (кандидат вважається обраним, якщо набрав певну кількість голосів, що є значно більшою за половину голосів виборів - 2/3, 3/4 тощо).

Майно - особливий об'єкт цивільних прав. М. вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Майнова шкода - збитки, заподіяні майну фізичної або юридичної особи внаслідок заподіяння їй шкоди або невиконання укладеного з нею договору.

Майнові відносини - цивільно-правові відносини, які виникають між суб'єктами з приводу володіння, користування і розпорядження майном.

Маргінальна поведінка - вид правомірної поведінки, яка характеризується станом особи, що перебуває на межі скоєння правопорушення, однак не здійснює його через певні зовнішні причини і обставини, тобто зумовлюється внутрішнім страхом перед можливістю застосування юридичної відповідальності в разі вчинення правопорушення.

Масова правосвідомість - правосвідомість, що характерна для основної маси населення країни.

Материнство - правове становище жінки, яка народила (усиновила, утримує і виховує дітей.

Матеріальна відповідальність - вид юридичної відповідальності, яка полягає в обов'язку однієї сторони трудового договору відшкодувати повністю або частково матеріальні збитки, заподіяні іншій стороні протиправними і винними діями.

Матеріальне право - сукупність правових норм, за допомогою яких держава впливає на суспільні відносини шляхом прямого безпосереднього правового регулювання. Норми М.п. закріплюють форми власності, визначають порядок створення і структуру державних органів, встановлюють правовий статус громадян, юридичних осіб тощо.

Матеріально-відповідальна особа - працівник, якому за характером виконуваних ним трудових обов'язків довірені підзвітні цінності і нп якого на підставі спеціальних постанов або укладеного договору покладено повну матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну з його вини.

Мета вчинення злочину - уявлення особи про бажаний результат, до якого вона прагне, вчиняючи злочин.

Метод правового регулювання - сукупність прийомів і способів, допомогою яких здійснюється вплив права на суспільні відносини певного виду. Кожній галузі права притаманний свій специфічний М.п.р.

Механізм держави - система державних органів (авах держави) та сукупність державних організацій, за допомогою яких держава виконує покладені на неї завдання та функції.

Механізм правового регулювання - єдина система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин. До елементів М.п.р. належать норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації, тлумачення та застосування норм права, законність, правосвідомість і правова культура.

Мирова угода - укладена і затверджена судом угода між сторонами про умови припинення спору на підставі взаємних поступок. Письмова Му. додається до справи, а усна - заноситься до протоколу судового засідання і підписується сторонами. Якщо М.у. не реалізується добровільно, вона може бути реалізована примусово.

Міліція - державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань. М- с важливою і найбільшою структурною одиницею ОВС.

Міна - цивільно-правовий договір, за яким кожна із сторін зобов'язується передати у власність іншій стороні один товар в обмін на інший товар. При цьому одна сторона водночас виступає продавцем майна, яка передає іншій стороні, і покупцем того майна, яке одержує в результаті договору.

Міністерство - назва головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, яке створюється для забезпечення реалізації державної політики у визначеній сфері діяльності.

Місце проживання - місце, де фізична особа постійно, переважно або тимчасово проживає. М.п. вважається житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, де фізична особа проживає. Особа, яка досягла 14 років, вільно обирає собі М.п. Свобода вибору М.п. є одним з конституційних прав людини.

Місцеве самоврядування - одна із форм народовладдя в Україні, сутність якої виявляється в самостійному вирішенні населенням питань місцевого значення в межах Конституції і законів України. М.с. здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо (місцевий референдум, вибори до місцевого рад та загальні збори), так і через представницькі органи: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ,

міст. М.с. визначається і гарантується Конституцією. М.с. - це різновид політичної, а не державної влади.

Місцеві державні адміністрації - місцеві органи виконавчої влади, які в межах своїх повноважень здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізують повноваження, делеговані їм відповідною радою.

Місцеві органи державної влади - сукупність державних органів (місцеві державні адміністрації, відповідні суди, органи прокуратури), які здійснюють державну діяльність на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Місцеві суди - основна ланка в системі судів загальної юрисдикції. М.с. є судами першої інстанції і розглядають справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності. До М.с. відносяться: 1) місцеві загальні суди (районні, районні в містах, міські й міськрайонні, військові суди гарнізонів); 2) місцеві господарські суди (господарські суди АРК, областей, міст Києва і Севастополя); 3) місцеві адміністративні суди, що утворюються в округах відповідно до указу Президента України.

Місця позбавлення волі - виправно-трудова та виховно-трудова установи, в яких засуджені відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Виправно-трудова колонія поділяється на колонії-поселення, колонії загального режиму, посиленого режиму, суворого режиму, особливого режиму. Виховно-трудова колонія поділяється на колонії загального та посиленого режиму.

Мова судочинства - конституційний принцип правосуддя, згідно з яким судочинство в Україні здійснюється державною (українською) мовою. Застосування інших мов у судочинстві здійснюється у випадках і в порядку, визначених законом.

Моральна шкода - втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних факторів, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Моральні норми - правила поведінки людей, що ґрунтуються на існуючих у суспільстві уявленнях про честь, гідність, совість, добро і зло, справедливе й несправедливе, гуманне й негуманне та забезпечується внутрішньою переконаністю та силою громадської думки. М.н., зазвичай, незафіксовані документально, вони існують як моральні орієнтири у свідомості людей.

Мотив вчинення злочину - внутрішнє спонукання особи до вчинення злочину. Мотив вказує на те, чим керувалась особа, вчиняючи злочин.

Муніципальне право - галузь публічного права, норми якого регулюють суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування.

Н

Надурочні роботи - вид робочого часу, під час якого роботи виконуються працівниками за розпорядженням власника понад встановлену тривалість робочого дня. Н.р., як правило, заборонені законодавством. Власник може застосовувати Н.р. тільки у виняткових випадках і лише з дозволу профспілкового комітету.

Наказ - вид підзаконного акту, розпорядчий документ, що видається керівниками міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій тощо, в якому містяться норми права, які регулюють певні суспільні відносини. Н. видається на підставі та на виконання законів, указів Президента, постанов і розпоряджень уряду, наказів та вказівок вищих органів. Н. вступає в силу з моменту його видання.

Народний депутат - обраний представник народу до ВР України і уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень виконувати функції, передбачені Конституцією та законами України.

Наукова правосвідомість - сукупність наукових знань, теорій, доктрин, оцінок і почуттів науковців-юристів відносно існуючої та бажаної правової системи громадянського суспільства.

Негаторний позов - вимога власника чи титульного володільця до третіх осіб* про усунення перешкод у здійсненні повноважень з користування та розпорядження майном.

Недієздатність - нездатність фізичної особи внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу здоров'я чи недоумства усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними. Фізична особа визнається Н. з моменту набрання законної сили рішенням суду про це. Над фізичною особою, яка визнана Н., встановлюється опіка.

Недійсність шлюбу - укладення шлюбу з порушенням встановленого законом порядку, дотримання якого є необхідним для забезпечення дійсності шлюбу.

Недоторканність житла - громадянське (особисте) право людини і громадянина, що передбачає заборону проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Недоторканність майна - громадянське (особисте) право людини і громадянина, що означає, що ніхто не може бути протиправно позбавлений свого права власності на належне йому майно.

Недоторканність особи - громадянське (особисте) право людини і громадянина, що означає, що ніхто не може бути заарештований або утримуватися під вартою інакше ніж за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Незалежність суддів - конституційний принцип правосуддя, який передбачає, що судді при здійсненні правосуддя незалежні і вирішують справи тільки на основі закону, виходячи з власного його розуміння та переконання, які ґрунтуються на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин справи. Будь-яке втручання в діяльність суддів є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно з законом.

Непормований робочий день - вид робочого часу, що встановлений трудовим законодавством або локальними актами для окремих категорій працівників, чия праця не піддається точному обліку або які розподіляють свій робочий час на власний розсуд. Юридичною підставою для віднесення працівника до категорії осіб з Н.р.д. на підприємствах є списки посад, робіт та професій, визначених колективним договором.

Необережність - форма вини, що полягає у недбалому або самовпевненому ставленні правопорушника до настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), які вона передбачала, але легковажно розраховувала на їх відвернення або які вона не передбачала, хоча повинна була і могла їх передбачити.

Необхідна оборона - дії, які хоча й підпадають під ознаки злочину, але вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж Н.о.

Неосудність - психічний стан людини, за якого вона неспроможна внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними в момент вчинення злочину. Вчинення злочину в стані Н. не тягне кримінальної відповідальності винної особи в зв'язку з відсутністю її вини. Н. має місце за наявності двох критеріїв - медичного та юридичного.

Неофіційне тлумачення норм права - процес з'ясування та роз'яснення змісту правової норми, яке здійснюється будь-яким не уповноваженим суб'єктом права і тому воно позбавлене юридичної сили і не тягне за собою юридичних наслідків, тобто не є загальнообов'язковим для застосування. Н.т.н.п. поділяється на доктринальне (здійснюється науковцями); професійне (здійснюється юристами-практиками); буденне (здійснюється громадянами, які не є фахівцями в сфері юриспруденції).

Непереборна сила — надзвичайна і невідворотна подія, яка повністю звільняє від відповідальності заподіяча шкоди за умови, що останній не міг її відвернути, і, здійснюючи вплив на його діяльність, спричинила настання шкоди. У комерційному обороті Н.с. часто називається "форс-мажором".

Неповнолітні - особи, які не досягли віку, з якого закон визнає їх повністю дієздатними. В Україні Н. - це фізичні особи у віці від 14 до 18 років.

Неповний робочий день - вид робочого часу, який встановлюється без будь-яких обмежень при досягненні між працівником і власником або уповноваженим ним органом відповідної угоди. Мінімальна або максимальна тривалість Н.р.д. чинним законодавством не

визначена, і тому норма робочого часу та період роботи протягом доби чи тижня визначаються за згодою. Оплата праці при Н.р.д. проводиться пропорційно відпрацьованому часу від виробітку.

Неробочі дні - вид часу відпочинку, встановлений чинним законодавством про працю. У Н.д. працівники, як правило, до роботи не залучаються у зв'язку з святкуванням релігійних свят. Н.д. вважаються: 7 січня – Різдво Христове; один день (неділя) - Пасха (Великдень); один день (неділя) - Трійця. Різдво Христове одночасно є святковим і Н.д. У Н.д. допускається лише робота, зупинення якої неможливо з виробничо-технічних умов або викликані необхідністю обслуговування населення, а також невідкладні ремонтні та вантажно-розвантажувальні роботи. Оплата праці у Н.д. оплачується в подвійному розмірі. Див. Святкові дні.

Неустойка (штраф, пеня) - грошова сума або інше майно, яке боржник повинен передати кредиторі у разі порушення зобов'язання, що вимагає з договору або закону. Штрафом є Н., що обчислюється у відсотках від сум невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенєю є Н., що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання кожен день прострочення виконання.

Нічна робота - вид робочого часу, встановлений чинним законодавством про працю з 22 години до 6 години ранку. При роботі в нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину. Проте це правило не поширюється на працівників, для яких уже передбачено скорочення робочого часу. До Н.р. забороняється залучати вагітних жінок, жінок, які мають дітей до трьох років, неповнолітніх, інших категорій працівників, передбачених чинним законодавством.

Норма права - загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою і спрямоване на регулювання суспільних відносин шляхом надання їм учасникам юридичних прав і покладення на них юридичних обов'язків.

Нормативне тлумачення норм права - різновид офіційного тлумачення, при якому роз'яснення змісту правової норми здійснюється компетентним державним органом чи уповноваженими посадовими особами і поширюється на невизначене коло осіб та суспільних відносин, має юридичну силу та загальнообов'язкове для всіх можливих випадків застосування певної норми.

Нормативний договір - письмовий документ, у якому загальні правила поведінки встановлюються за домовленістю кількох суб'єктів і забезпечується державою.

Нормативно-правовий акт - офіційний письмовий документ компетентних правотворчих органів держави, у якому закріплене правило поведінки загального характеру, що забезпечується державою. Н.- п. а. є основним джерелом права.

Нотаріат - система державних органів та посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм нотаріальної вірогідності (сили). Н. входить до структури органів юстиції.

Нотаріус - особа, яка вчиняє нотаріальні дії. Н. бувають державні або приватні. Н. може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, пройшов стажування в державній нотаріальній конторі чи у приватного нотаріуса протягом шести місяців, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво на право займатися нотаріальною діяльністю.

О

Обвинувачений - особа, стосовно якої винесено постанову про притягнення її до участі у справі як О. До О. можуть застосовуватись запобіжні заходи та інші заходи процесуального примусу. Закон надає О. широке коло прав, серед яких особливо важливими є право мати захисника, ознайомлюватися з матеріалами справи, оскаржити вирок суду тощо.

Об'єднання громадян - добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. О. г. можуть бути всеукраїнськими, місцевими, міжнародними. О. г. незалежно від назви визнається політичною партією або громадською організацією.

Об'єкт правопорушення - суспільні відносини, що охороняються нормами права та на які посягає конкретне правопорушення.

Об'єкти праводієносин - певні матеріальні, духовні та інші соціальні блага, з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються правові відносини.

Об'єктивна сторона правопорушення - зовнішнє вираження протиправного діяння, що посягає на об'єкт, який охороняється нормами права, завдає йому шкоди чи створює загрозу заповідання шкоди.

Об'єктивне право - система загальнообов'язкових, формально визначених норм права, втілених у різних джерелах права і незалежних від індивідуальної свідомості суб'єкта права. Обмеження волі - вид основного кримінального покарання, зміст якого полягає в утриманні особи у кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. О. в. не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 14 років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів І і 2 групи.

Обмежувальне тлумачення норм права - різновид тлумачення за яким зміст правової норми необхідно розуміти вужче за її текстуальну форму.

Обмежена цивільна дієздатність - визначається судом щодо фізичних осіб, які страждають на психічний розлад здоров'я, зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами і тим ставлять себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вони за законом зобов'язані утримувати, у скрутне матеріальне становище. Над такими особами встановлюється піклування.

Оголошення фізичної особи померлою - визнання в судовому порядку фізичної особи померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а також якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували смертю або дають підстави припускати її загибель від певного нещасного випадку, - протягом шести місяців. Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. У разі з'явлення або виявлення місцеперебування фізичної особи, оголошеною померлою, відповідне рішення скасовується судом.

Односторонні договори - договори, в яких одну сторону наділену лише правом вимоги, а іншу - лише обов'язком задовольнити цю вимогу.

Омбудсмен - у більшості країн Європи посадова особа парламенту, яка стежить за законністю дій державних органів, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування щодо забезпечення й дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина. Національний різновид омбудсмена передбачений Конституцією України як Уповноважений ВР України з прав людини, що призначається на посаду та звільняється з неї ВР України. Він діє незалежно від будь-якої гілки державної влади і є підзвітним лише ВР України.

Опіка - правова форма захисту особистих немайнових і майнових прав та інтересів громадян. О. встановлюється над малолітніми особами (до 14 років), які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, яких визнано судом недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства. О. встановлюється судом або органом опіки і піклування органів виконавчої влади.

Опікун — повнолітня дієздатна особа, яка добровільно і без оплати бере на себе обов'язки опіки стосовно малолітніх осіб чи недієздатних повнолітніх. Добір О. покладається на органи опіки і піклування органів виконавчої влади.

Оприлюднення закону - одна із стадій законодавчого процесу, яка полягає в доведенні до відома населення через визначені законодавством офіційні видання повного і точного тексту прийнятого закону. Значення цієї стадії полягає в тому, що неоприлюднені та, таким чином, не доведені до відома людей закони не застосовуються.

Органи виконавчої влади — різновид самостійних державних органів, призначених для здійснення виконавчих та розпорядчих функцій управлінського характеру щодо безпосереднього керівництва державними справами. О. в. в. класифікують на: 1) вищі (КМ України); 2) центральні (міністерства, державні комітети, центральні О. в. в. зі спеціальним статусом); 3) місцеві (державні адміністрації в областях, районах, районах АПК, містах Києві, Севастополі).

Органи внутрішніх справ (ОВС) - правоохоронні органи державної виконавчої влади, які мають широкі повноваження для виконання завдань правоохоронної діяльності. Система ОВС складається з трьох ланок: 1) МВС; 2) управління внутрішніх справ в Криму, областях, на

транспорті, містах Києві, Севастополі; 3) міські (районні) відділи, лінійні відділи внутрішніх справ.:

Органи державної влади - організаційно та структурно відокремлені частини державного механізму, які наділені відповідними державно-владними повноваженнями, що реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах. О.д.в. поділяються на види: 1) за способом формування - виборні (ВР України, Президент України) та призначені (КМ України, судді); 2) за обсягом владних повноважень - всеукраїнські (ВР України, Президент України) та місцеві (місцеві державні адміністрації); 3) за характером компетенції - загальної (КМ України) та галузевої (МВС) компетенції; 4) за порядком вирішення питань - одноособові (Президент України) та колегіальні (ВР України, КМ України); 5) за принципом поділу влади - законодавчі, виконавчі та судові органи.

Органи дізнання - органи держави, на які відповідно до чинного законодавства покладається вжиття необхідних оперативного-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину та осіб, що його вчинили. О.д.є.: міліція» органи безпеки, командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ, митні органи, начальники виправно-трудоустанов, органи прикордонної охорони, капітани морських суден, що перебувають у плаванні.

Органи самоорганізації населення - одна із ланок системи місцевого самоврядування, форма участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні окремих питань місцевого значення. О.с.н. є будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети тощо.

Органічні закони - закони, якими деталізуються норми Конституції й ухвалення яких передбачено в Конституції.

Оренда - різновид цивільно-правового договору, основною ознакою якого є передача однією особою (орендодавцем) іншій особі (орендарю) майна в тимчасове володіння або користування за плату. В чинному законодавстві поняття оренди і майнового найму вживаються як тотожні, оскільки при будь-якій оренді має місце найм майна. Здавати майно в О. може лише його власник або уповноважений ним чи законом особа.

Основні договори - договори, які безпосередньо спрямовані на виникнення прав та обов'язків між учасниками конкретного договору.

Основні права і свободи людини - мають природний характер і закріплені в Конституції України та визначають її місце в суспільстві. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. До О. п. і. с. л. належать громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи, які мають бути загальними і рівними для всіх людей незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану тощо.

Особа - індивідуально визначена сукупність соціально значущих властивостей людини, які сформовані у процесі суспільного життя. Поняття особи в юриспруденції вживається в сенсі соціальної характеристики суб'єкта.

Особа без громадянства - особа, яку жодна держава світу відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Особа фізична - суб'єкт цивільних правовідносин (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), тобто особа, яка володіє правосуб'єктністю (правоздатністю та дієздатністю).

Особа юридична - суб'єкт цивільних правовідносин, тобто організація, яка створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Для того, щоб певну організацію було визнано О.ю. вона повинна мати наступні ознаки: 1) організаційна єдність; 2) реєстрація у встановленим законом порядку; 3) наявність цивільної правоздатності та дієздатності; 4) наявність майнової відокремленості; 5) самостійна майнова відповідальність за зобов'язаннями; 6) участь у цивільному обігу від власного імені; 7) здатність бути позивачем і відповідачем у суді.

Особисті немайнові права - юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі від народження або за законом, с немайнновими та особистісними. Фізична особа здійснює О.н.п. самостійно, вона має можливість вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого особистого (приватного) життя. О.н.п. згідно чинного законодавства поділяються на О.н.п., що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу, особисту недоторканність, сім'ю тощо), та О.н.п., що забезпечують соціальне

буття фізичної особи (право на ім'я, гідність, честь, ділову репутацію, особисте життя, інформацію, свободу творчості, місце проживання, свободу пересування тощо).

Осудність — психічний стан фізичної особи, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння здатна усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Офіційна мова - визнана Конституцією або законом основна мова держави, яка обов'язкова для використання у законодавстві, офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо. В Україні О.м. є українська мова.

Офіційне тлумачення норм права - процес з'ясування та роз'яснення змісту правової норми, яке здійснюється компетентними державними органами чи уповноваженими посадовими особами і має нормативний або казуальний загальнообов'язковий характер.

Охорона праці - система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно - гігієнічних і лікувально - профілактичних заходів та засобів, спрямованих на створення безпечних і нешкідливих умов праці, збереження здоров'я і працездатності працівників у процесі праці.

П

Парламент - вищий загальнонаціональний представницький орган держави, добудований на виборчих засадах.

Паспорт - один із державних документів встановленого зразка, що засвідчує особу громадянина. П. громадянина України одержують усі громадяни держави, яким виповнилось 16 років. Існують такі види П.: 1) П. громадянина України; 2) П. громадянина України для виїзду за кордон; 3) дипломатичний П; 4) службовий П.

Патронат - альтернативна форма сімейного виховання дитини, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування і передається на виховання у сім'ю іншої особи до досягнення нею повноліття за плату. Відносини П. виникають на підставі договору, який є різновидом сімейного договору. Сторонами договору про П. є, з одного боку, орган опіки та піклування, а з іншого - патронатний вихователь. Договір про П. не є перешкодою щодо усиновлення дитини.

Патронатний вихователь - особа, яка виконує за плату свої обов'язки на підставі договору про патронат, тобто прийняла у свою сім'ю чужу дитину і забезпечує її сімейним вихованням. П. в. зобов'язаний: 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку; 3) захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник, тобто йому надано право процесуального представництва.

Перевіщення влади або службових повноважень - умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй законом прав чи повноважень. Якщо П. в. або с. п. заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам фізичних або юридичних осіб, або державним чи громадським інтересам, а також якщо воно супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, карається у кримінальному порядку.

Передача особи на поруки - одна із форм звільнення судом особи, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості та щиро покаялася, від кримінальної відповідальності та передачі її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням. У разі порушення умов П.о. на п. особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин.

Передвиборна агітація - одна із стадій виборчого процесу, тобто діяльність у період виборчої кампанії з метою спонукати виборців голосувати як "за", так і "проти" певної кандидатури на виборні посади, виборчих списків від політичних партій, блоків партій. П.а. може здійснюватися у будь-яких формах і будь-якими засобами, що не суперечать Конституції та законам України. П.а. проводиться усно (виступи на мітингах, зборах тощо), письмово (плакати, листівки тощо), за допомогою засобів масової інформації (публікації в газетах, участь теле - та радіо дебатах тощо).

Перерви в робочому дні— час для відпочинку і харчування надається працівникам тривалістю не більше 2 годин і, як правило, через 4 години після початку роботи. Час початку та

закінчення П. в р.д. встановлюється правилами внутрішнього трудового розпорядку і графіками змінності. Працівники П. в р.д. використовують на свій розсуд, у цей час вони можуть відлучатися з місця роботи. П. в р.д. не включається в робочий час. Для деяких категорій працівників чинним законодавством встановлені спеціальні П. в р.д., які включаються в робочий час і підлягають оплаті.

Підгалузь права - складова частина галузі права, яка об'єднує норми права, що регулюють суспільні відносини певного виду.

Підданий - фізична особа, яка перебуває у сталих юридично визначених зв'язках з державою з монархічною формою правління.

Підзаконні акти - нормативно-правові акти, прийняті уповноваженими на те компетентними правотворчими державними органами на підставі та у виконання законів. П.а. мають меншу юридичну силу, ніж будь-який закон і не можуть протирічати йому, а також не можуть змінювати або скасовувати норми законів. П.а. поділяють на: 1) загальні (постанови ВР України, укази Президента України, постанови, розпорядження КМ України, акти Конституційного Суду, Верховного Суду, Генерального Прокурора, Вищих судів України); 2) відомчі (інструкції, вказівки, нормативні накази міністерств, державних комітетів, інших органів центральної виконавчої влади зі спеціальним статусом); 3) місцеві (рішення і нормативні ухвали місцевих рад, рішення виконавчих комітетів місцевих рад, нормативні накази управлінь і відділів обласних та районних державних адміністрацій); 4) локальні (інструкції та нормативні накази адміністрацій державних підприємств, установ, організацій).

Піклувальник - фізична особа з повною цивільною дієздатністю, яка за її письмовою заявою призначена органом опіки та піклування або судом піклувальником. Як правило, П. призначається з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, а також можливості особи виконувати обов'язки П. Не може бути П. особа, яка позбавлена батьківських прав, зловживає спиртними чи наркотичними засобами, поведінка та інтереси якої суперечать інтересам особи, що потребує піклування.

Піклування - правова форма захисту особистих немайнових і майнових прав та інтересів неповнолітніх осіб, які залишилися без батьківського піклування, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Пільги - встановлені чинним законодавством або підзаконними актами переваги, додаткові права, що надаються певним категоріям громадян або організаціям, підприємствам, регіонам порівняно з іншими громадянами, організаціями підприємствами, регіонами.

Плагіат - оприлюднення (опублікування), повністю або значної частини, чужого твору науки, літератури чи мистецтва під іменем особи, яка не є автором даного твору.

Повноліття - юридична категорія встановленого законом віку, з досягненням якого настає дієздатність громадянина, а також виникають права та обов'язки. В Україні П. настає з 18 років.

Погашення судимості - визнання раніше засудженої особи такою, що не має судимості, у встановлених законом випадках та настанні відповідних умов. П.с. звільняє особу від низки передбачених законом обмежень прав, пов'язаних із судимістю. П.с. впливає з закону, і тому ніякого документа для засвідчення цього факту не вимагається.

Подання прокурора - акт прокурорського реагування з вимогою усунути порушення закону, причини цих порушень і умови, що їм сприяють. П.п. вносяться у державний орган, громадську організацію або посадовій особі, які наділені повноваженнями усунути порушення закону, і підлягає невідкладному розгляду. Не пізніше як у місячний строк має бути вжито відповідних заходів щодо усунення порушень закону і про наслідки повідомлено прокурору.

Подвійне громадянство - перебування фізичної особи одночасно у громадянстві двох чи більше держав. Україна виходить з визначення виключності єдиного громадянства і не визнає П.г. Якщо громадянин України набув громадянство іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України, Якщо іноземець набув громадянство України, то він теж у правових відносинах з Україною визнається лише громадянином України.

Поділ влади - конституційне розмежування владних компетенцій та повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади, кожна із якої має бути відносно самостійною, незалежною. Для узгодження їх дій Конституцією України передбачена система

стримувань і противаг, що має на меті виключення можливості концентрації влади в руках одного органу.

Подія - вид юридичних фактів, які виникають незалежно від волі людини і з якими закон пов'язує виникнення правовідносин.

Подружжя - особи, що перебувають між собою у шлюбі, що зареєстровано в державному органі реєстрації актів цивільного стану. Таким чином, якщо немає шлюбу — немає правового статусу П.

Позадовірня цивільна відповідальність - різновид цивільно-правової відповідальності, яка настає у випадках вчинення шкоди чужому здоров'ю чи майну, коли між заподіювачем шкоди і потерпілим відсутні договірні відносини.

Позбавлення батьківських прав - захід юридичної відповідальності стосовно батьків, що не виконують своїх обов'язків щодо виховання неповнолітніх дітей. П.б.п. проводиться тільки в судовому порядку за участю прокурора та представника органу опіки і піклування. Батьки, позбавлені батьківських прав, втрачають всі права, що ґрунтуються на факті споріднення з дитиною. Чинним законодавством допускається поновлення в батьківських правах, якщо цього вимагають інтереси дитини і якщо дитина не усиновлена.

Позбавлення волі - вид основного кримінального покарання, що полягає в ізоляції засудженого від суспільства та поміщення до кримінально-виконавчої установи закритого типу на певний, визначений вироком суду, строк.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю - вид кримінального покарання, яке призначається за скоєння злочину, характер якого свідчить про неможливість збереження за особою права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. П.п.о.п.п. або з.п.д. може бути як основним покаранням, так і додатковим.

Позбавлення спеціального права - вид адміністративного стягнення, яке застосовується до громадянина за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом (права керування транспортними засобами, право полювання). П.с.п. не застосовується до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування, а також у деяких випадках до осіб, які користуються транспортними засобами у зв'язку з інвалідністю.

Позивач - фізична чи юридична особа, яка звернулася до господарського чи третейського суду за захистом свого порушеного права або інтересу, що охороняється законом.

Позика - цивільно-правовий договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, при цьому позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Договір П. вважається укладеним з моменту передавання грошей або речей.

Позичка - цивільно-правовий договір, за яким одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку.

Позов - засіб судового захисту порушених прав або охоронюваного законом інтересів фізичних чи юридичних осіб.

Позовна давність - встановлений законом строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Строки поділяються на загальний (три роки) та спеціальні. П.д. імперативно встановлюється в законі і не підлягає відміні чи зменшенню за згодою сторін.

Покарання - захід державного примусу, що застосовується за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Метою П. є виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів засудженими, а також іншими особами.

Помилування - вид звільнення особи від покарання чи його відбування, яке здійснюється на підставі акта Президента України про П, щодо індивідуально визначеної в акті особи.

Поновлення на роботі - відновлення трудових правовідносин працівника у разі його звільнення без законної підстави або з порушенням встановленого порядку чи незаконного переведення на іншу роботу за рішенням суду або вищестоящим за підлеглистю органом.

Попередження - вид адміністративного стягнення, що виражається в офіційному застереженні громадянина про скоєне ним адміністративне правопорушення, яке здійснюється

уповноваженою посадовою особою в письмовій формі, П. застосовується за малозначні адміністративні проступки при наявності обставин, що пом'якшують відповідальність.

Попередній договір - вид цивільно-правового договору, в якому сторони зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін;) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених П.д. Зобов'язання, встановлене П.д., припиняється, якщо основний договір не укладений протягом строку (у термін), встановленого П.д., або якщо жодна із сторін не направить другій стороні пропозицію про його укладення.

Посада - визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень.

Посадова особа - особа, яка обіймає посаду керівника чи заступника керівника державного органу та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій.

Послуга - дія чи діяльність, здійснювані за замовленням, що не мають, як правило, матеріального виразу; вони реалізуються і споживаються в процесі здійснення цієї діяльності. Надання П. відноситься до об'єктів цивільних прав.

Постанова прокурора - акт прокурорського реагування про дисциплінарне провадження, провадження про адміністративне правопорушення або про порушення кримінальної справи щодо посадової особи або громадянина у разі порушення ними закону.

Потерпілий - особа, якій злочинним заподіяно моральної, фізичної або майнової шкоди. Про визнання особи П. суд виносить ухвалу, а суддя, слідчий чи особа, що проводить дізнання, - постанову. У справах про злочин, внаслідок якого П. загинув, його права переходять до близьких родичів, які визнаються потерпілими.

Права громадянина - права, що мають позитивний (воле встановлений) характер і закріплюються за особою, яка має громадянство відповідної держави.

Права людини - права, що мають природний характер, оскільки людина отримує свої права від народження, пов'язані з її існуванням і розвитком (право на життя, на невтручання в особисте та сімейне життя тощо), а держава закріплює їх в Основному Законі. П.л. порівняно з правами громадянина пріоритетні, вони поширюються на всіх людей, які на законних підставах проживають на території тієї чи іншої держави.

Право - система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених чи санкціонованих і гарантованих державою норм, які встановлюють права та обов'язки учасників правовідносин, виступають регулятором суспільних відносин та забезпечуються примусовою силою держави.

Право власності - сукупність врегульованих законом суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження власником належним йому майном за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. П.в. належить до природних прав людини, є абсолютним правом і ніхто не може його порушувати. Усі суб'єкти П.в. рівні перед законом.

Право законодавчої ініціативи - внесення офіційної пропозиції про прийняття, зміну чи скасування закону до ВР України. П.з.і. в Україні належить: 1) Президенту України; 2) народним депутатам України; 3) Кабінету Міністрів України.

Право на відпочинок - одне із конституційних прав працівника, яке забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Право на працю - одне із невід'ємних конституційних прав громадян, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами П. на п., гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Використання в Україні примусової праці забороняється.

Правова держава - держава, в якій визнається і на основі чинного права забезпечується реалізація прав, свобод, законних інтересів кожної людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, панує право та верховенство законів, а також існує взаємна відповідальність між державою і людиною.

Правова ідеологія - елемент правосвідомості, сукупність ідей, принципів, теорій, концепцій, які формуються в результаті наукового узагальнення правового розвитку суспільства.

Правова культура - сукупність правових знань та цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством становища у правовій сфері, правильне розуміння принципів норм права та свідоме виконання його вимог. П. к. поділяється на: 1) П. к. суспільства; 2) П. к. соціальної групи; 3) П. к. особи.

Правова норма - див. Норма права.

Правова поведінка - соціально важливі вчинки індивідуальних чи колективних суб'єктів, що контролюються їх свідомістю і волею, передбачені нормами права і тягнуть за собою юридичні наслідки. Існує два види П.п.: 1) правомірна; 2) неправомірна.

Правова презумпція є не достовірним фактом, а фактом, що припускається з великою мірою ймовірності і застосовується в юридичній практиці як засіб, що полегшує досягнення істини у вирішенні справи. Існує два види П.п.: 1) презумпції, що не можуть бути спростовані (наприклад презумпція неповної дієздатності неповнолітнього); 2) презумпції, що можуть бути спростовані (наприклад презумпція невинуватості).

Правова психологія - елемент правосвідомості, сукупність правових почуттів, емоцій, оцінок, настрою, які домінують у суспільстві і виявляються у громадській думці.

Правова система - сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих і взаємоузгоджених юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює регулювання суспільних відносин. П.с. кожної держави має свою специфіку, структуру, мету, відносини, формується у визначений історичний період та характеризується притаманними лише їй національними особливостями.

Правове виховання - цілеспрямований, повсякденний і систематичний вплив держави, громадських об'єднань і організацій на свідомість людей для виховання у них відповідного рівня правової свідомості, правової культури і зразкової правомірної поведінки.

Правове регулювання - здійснювана державою за допомогою всіх правових засобів форма впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення і забезпечення.

Правовий (юридичний) акт - офіційний письмовий документ, що породжує певні правові наслідки, створює юридичний стан і спрямований на регулювання суспільних відносин. П.а. поділяються на нормативні акти, які встановлюють норми права, що регулюють певну сферу суспільних відносин, та індивідуальні акти, що породжують конкретні права та обов'язки для конкретних суб'єктів права.

Правовий звичай — див. Звичаєве право.

Правовий інститут — див. Інститут права.

Правовий нігілізм — заперечення соціальної цінності й необхідності права, ігнорування й негативне ставлення до права, закону та правових форм організації суспільних відносин, прав і свобод інших осіб.

Правовий прецедент - джерело права, що полягає в об'єктивному рішенні не передбаченого законом питання, якому надається формальна обов'язковість при вирішенні всіх наступних аналогічних справ. Структура П.п. містить три елементи: 1) встановлені конкретні обставини справи; 2) правові принципи, що застосовуються при її розгляді та вирішенні; 3) висновок у справі. Залежно від того, який орган приймав рішення, П.п. поділяються на судові й адміністративні. П.п. як джерело права властивий англосаксонській правовій системі. В правовій системі України така форма права не застосовується.

Правовий статус особи - сукупність юридично закріплених основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, які визначають положення особи в суспільстві, а також гарантії їх здійснення, захист та поновлення.

Правовий статус судді - сукупність прав та обов'язків, закріплених чинним законодавством стосовно порядку обрання судді, його повноважень, гарантій його діяльності та відповідальності.

Правові відносини - врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що забезпечуються державою. П.в. виникають на основі норм права і настанні юридичних фактів.

Правозахисні органи - державні і недержавні органи, головним завданням і функцією яких є надання правової допомоги фізичним чи юридичним особам, захист фізичних осіб від обвинувачення, а також посилення правових гарантій охорони прав і свобод людини від

втручання органів влади та управління. До П.о. відносяться Уповноважений ВР України з прав людини, адвокатура, органи юстиції, нотаріат.

Правозастосовний акт - індивідуально-конкретний, державно-владний припис, винесений відповідним органом або їхніми посадовими особами у результат вирішення юридичної справи. П.а. не має зворотної дії в часі. П.а. складається за відповідною формою: 1) вступна частина, яка містить назву акта, місце й дату ухвалення, назву органу чи посади особи, що ухвало рішення у справі; 2) описова частина, в якій описуються факти, що є предметом розгляду; 3) мотивувальна частина, яка включає аналіз доказів, їхню юридичну кваліфікацію та їх обґрунтування тощо; 4) резолютивна частина, в якій формулюється рішення у справі.

Правоздатність - закріплена у чинному законодавстві та забезпечена державою здатність особи мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Розрізняють П. фізичних осіб і П. юридичних осіб. П. для фізичних осіб однакова для всіх, вона виникає з моменту народження і припиняється зі смертю. П. юридичних осіб виникає з моменту їхньої реєстрації або видання компетентним органом постанови про утворення і припиняється з моменту її ліквідації.

Правознавство - 1) сукупність правових наук; 2) нормативна навчальна дисципліна, яка викладається в неюридичних вищих навчальних закладах, загальноосвітніх та спеціалізованих школах, гімназіях, ліцеях. П. складається з загальної теорії держави і права та основних галузей права України.

Правомірна поведінка - суспільно корисна, необхідна, бажана і допустима поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів, яка не суперечить приписам правових норм або основним принципам права певної держави, нею гарантується та охороняється.

Правомірні дії - дії, які здійснюються на основі й згідно з приписами правових норм.

Правомочність - передбачена чинним законодавством можливість суб'єкта правовідносин діяти відповідно до свого бажання або вимагати певних дій від зобов'язаного суб'єкта, чи вимагати відновлення порушеного права.

Правонаступництво - перехід прав і обов'язків від однієї особи до іншої безпосередньо в силу закону або угоди. П. допускається лише стосовно майнових прав та обов'язків. Особисті немайнові права та обов'язки є невідчужуваними від їх носіїв і не можуть передаватись іншим особам.

Правоохоронний орган - державний орган, який спеціально уповноважений здійснювати контроль за неухильним додержанням законів та інших нормативно-правових актів, забезпечувати правопорядок, здійснювати захист законних прав і інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства і держави в цілому, а також застосовувати заходи державного примусу до правопорушників.

Правопорушення - суспільно небезпечне, винне, протиправне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, за яке чинне законодавство передбачає юридичну відповідальність.

Правопорядок - фактичний стан впорядкованих правом суспільних відносин, який характеризується рівнем дотримання законності, забезпечення та реалізації прав і обов'язків всіма суб'єктами правовідносин.

Правосвідомість - форма суспільної свідомості, що містить сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та уявлень, які відображають ставлення людини, соціальних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, форм і методів правового регулювання. Структура П. складається з двох основних елементів: 1) правової ідеології; 2) правової психології.

Правотворчість - правова форма діяльності державних або уповноважених недержавних органів з прийняття, зміни, призупинення дії чи скасування правових норм.

Правосуб'єктність - передбачена нормами права юридична властивість суб'єктів правовідносин. П. складається з правоздатності й дієздатності.

Правосуддя - особливий вид державної діяльності, яку проводить суд шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях адміністративних, кримінальних, цивільних та господарських справ. П. здійснюється у строго визначеній законом процесуальній формі.

Правочин - дія особи, яка спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. П. відрізняється від інших юридичних фактів наступними ознаками: 1) це вольовий акт; 2) він завжди є діями фізичної або юридичної особи; 3) це правомірна дія, що вчинена

відповідно до вимог закону; 4) він спрямований на набуття, зміну чи припинення цивільних прав або обов'язків, унаслідок вказівки на це в законі. Двосторонні та багатосторонні правочини називають договорами.

Правочинність - передбачена чинним законодавством можливість суб'єкта правовідносин виконувати визначені дії або вимагати певних дій від іншого суб'єкта правовідносин.

Працівник - суб'єкт трудових правовідносин, який має трудову правоздатність і дієздатність, та особисто виконує свої трудові обов'язки.

Преамбула - вступна частина законодавчого або іншого правового акта, міжнародної угоди, декларації тощо, у котрій стисло викладено мету, завдання даного акта, умови, мотиви, що спонукали до його написання та прийняття.

Предмет правового регулювання - сукупність якісно однорідних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами.

Представник - особа, що уповноважена вчиняти юридично значущі діяння від імені та в інтересах іншої особи, на підставі договору, закону або адміністративного акту. П. своїми діяннями безпосередньо створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки для особи, яку він представляє.

Представник влади - службова особа органів державної влади, а також інша посадова особа, яка в установленому порядку наділена розпорядчими повноваженнями стосовно осіб, що не перебувають від неї в службовій залежності.

Представництво - 1) правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє; 2) відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходження та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Президент України - див. Глава держави.

Презумпція невинуватості - правове положення, за яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Однією з важливих гарантій здійснення принципу П.н. є конституційне право на захист.

Прем'єр-міністр України - особа, яка керує роботою Кабінету Міністрів України (уряду). П.-м.У. призначається ВР України за поданням Президента України. Повноваження П.-м.У. визначаються Конституцією України.

Приватна власність — форма власності, за якою засоби виробництва, продукти праці, інші предмети належать окремим особам або групам осіб.

Приватне право - сукупність правових норм, що регулюють правовідносини, які забезпечують приватні інтереси індивідуальних власників та їх об'єднань.

Прийняття на роботу - здійснюється з урахуванням здатності працівника за діловими якостями виконувати необхідну роботу шляхом укладення трудового договору, який оформлюється наказом або розпорядженням власника та оголошується працівникові під розписку. Будь-яке обмеження конституційних прав громадян чи встановлення переваг при П. на р. не допускається.

Прийняття спадщини - односторонній правочин, у результаті якого спадкоємець за законом або заповітом набуває право власності на майно, яке залишилось після смерті спадкодавця та стає суб'єктом інших його прав та обов'язків, які переходять до нього в порядку спадкування. Спадкоємцям, які прийняли спадщину, державна нотаріальна контора видає свідоцтво про право на спадщину. Загальний строк П.с. шість місяців з дня відкриття спадщини.

Примус - метод здійснення державної влади, який полягає у психологічному, фізичному чи матеріальному впливі уповноважених органів держави на особу з метою примусити її діяти в інтересах держави.

Примусові заходи виховного характеру - звільнення судом від кримінальної відповідальності неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, та особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечно діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України і застосування до них особливих заходів впливу (застереження, обмеження дозвілля, передача неповнолітнього під нагляд батьків тощо).

Примусові заходи медичного характеру - надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності чи обмеженої осудності, або в стані осудності, але до постановлення вироку суду або під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь. Залежно від характеру та тяжкості захворювання, а також тяжкості вчиненого діяння та ступеню небезпечності суд призначає різні П.з.м.х.

Принципова поведінка - вид правомірної поведінки, що характеризується внутрішнім переконанням особи у необхідності виконувати приписи правових норм.

Припинення трудового договору - закінчення чи розірвання трудового договору за волевиявленням однієї зі сторін трудового договору або на вимогу профспілкового органу. Припинення трудових відносин здійснюється на підставах, передбачених чинним законодавством або контрактом. Закон не встановлює форми угоди сторін про П.т.д., але більш доцільною є письмова форма, оскільки вона є достовірним фактом досягнення угоди між сторонами.

Припинення шлюбу - припинення правовідносин між подружжям, що викликані настанням певних юридичних фактів. Шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим чи внаслідок його розірвання.

Припис прокурора - акт прокурорського реагування про усунення порушень закону вноситься у письмовій формі органу чи посадовій особі, які допустили порушення, або вищестоящому органу чи посадовій особі, які правомочні усунути правопорушення.

Прогалини у праві - часткова або повна відсутність конкретної правової норми, необхідної для регулювання суспільних відносин, які понять у сферу правового регулювання. Див. Аналогія закону та Аналогія права.

Прогул - залишення роботи без попередження власника або уповноваженого ним органу, в тому числі відсутність на роботі більше трьох годин протягом робочого дня без поважних причин.

Прокуратура - самостійний централізований орган державної влади,, що діє в системі правоохоронних органів держави та забезпечує всемірне утвердження верховенства закону, захист від неправомірних посягань на суспільний та державний лад, права і свободи людини. П. України побудована відповідно до державного устрою і адміністративно-територіального поділу країни з підпорядкуванням нижчестоящих прокурорів вищестоящим і Генеральному прокурору України.

Прокурор - посадова особа органів прокуратури, яка у межах своєї компетентності здійснює нагляд за додержанням і застосуванням законів усіма підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами і громадянами. На посаду П. призначаються громадяни України, що мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові й моральні якості, а на посади П. районів та областей — відповідний вік та стаж роботи в прокуратурі

Пропорційна виборча система - система виборів, за якою представницькі мандати розподіляються між партіями (або їх виборчими блоками) пропорційно отриманим голосам виборців у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі. При цьому виборці голосують не за певного кандидата, а за список кандидатів від партії (блоку).

Проступок - суспільно шкідливе протиправне винне діяння (дія або бездіяльність), що порушує приписи інших, крім КК України, норм права. П. діляться на види: 1) адміністративні; 2) дисциплінарні; 3) цивільно-правові.

Протест прокурора - акт прокурорського реагування на правовий акт, що суперечить закону, або незаконні рішення чи дії посадової особи, заявляється до органу, який його видав або до вищестоящого органу.

Протокол - 1) процесуальний документ, в якому в письмовій формі фіксуються хід і результати процесуальних дій, що здійснюються слідчим або особою, яка проводить дізнання при розслідуванні кримінальних справ, а також судом при розгляді кримінальних, цивільних, господарських справ; 2) документ колегіальних органів, у якому в письмовій формі фіксується місце, час і мета проведення конференцій, зборів, засідань, нарад тощо, склад присутніх, зміст доповідей і виступів, та ухвали з обговорених питань. П. повинен мати відповідні реквізити.

Професійна правосвідомість - сукупність професійних правових знань, почуттів, емоцій, настанов, мотивів юристів-практиків та інших осіб, які мають спеціальну освіту, що формуються в результаті професійної діяльності й навчання.

Професія - здатність особи виконувати завдання та обов'язки відповідної роботи, які вимагають від неї певної кваліфікації,

Публічне право - сукупність правових норм, що регулюють правовідносини, які забезпечують державні, міждержавні й загальні суспільні інтереси громадян.

Р

Ратифікація - остаточне затвердження міжнародного договору компетентним органом державної влади, після чого цей договір набирає юридичної сили. Р. міжнародного договору вважається завершеною з моменту обміну ратифікаційними грамотами.

Реалізація норм права - процес втілення присписи правових норм у поведінку суб'єктів права та їх практичну діяльність зі здійснення суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків.

Рестрація шлюбу - обов'язковий елемент шлюбу, який здійснюється лише державним органом РАЦС. Державна Р.ш. є правостворюючим юридичним фактом, який засвідчує створення сім'ї, а також створює презумпцію права спільної сумісної власності на майно, набуте у шлюбі, та презумпцію батьківства щодо дитини, яка була зачата і (або) народжена у шлюбі. Документом, який засвідчує державну Р.ш. є свідоцтво про шлюб.

Реквізити - у праві обов'язкові дані, які мають бути в будь-якому документі для визначення його дійсним.

Релігійні норми - правило поведінки віруючих людей, які встановлені різними віросповіданнями і містяться в релігійних джерелах (Біблії, Торі, Корані, Ведах тощо).

Референдум - спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів та інших рішень з важливих питань загальнодержавного чи місцевого значення. Р. одна із форм безпосередньої демократії.

Робоча зміна - норма робочого часу протягом доби, яка визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку або графіками змінності з дотриманням встановленої законом тривалості робочого часу в межах облікового періоду.

Робочий день - встановлена чинним законодавством норма робочого часу протягом доби, яка лежить в основі його правового регулювання.

Робочий тиждень - встановлена чинним законодавством норма тривалості робочого часу в календарному тижні.

Робочий час - встановлений чинним законодавством або прийнятий на його підставі угодою сторін відрізок календарного часу, протягом якого працівники згідно з правилами внутрішнього трудового розпорядку повинні виконувати за трудовим договором свої трудові обов'язки.

Розписка - письмовий документ, який засвідчує, що особа, котра написала його, отримала документи, гроші, товари, матеріальні цінності тощо і бере на себе щодо них певні зобов'язання. Р. складається у довільній формі з вказівкою обов'язкових даних (реквізити): посада, прізвище, ім'я та по батькові того, хто дає Р.; кому дається Р.; у чому конкретно дано Р.; дата і підпис одержувача.

Розпорядження - вид підзаконного акту; акт органу управління, що видається в межах його компетенції і має обов'язкову силу для юридичних і фізичних осіб, яким Р. адресоване. Р. вступає в силу з моменту його видання.

Розширене тлумачення норм права - різновид тлумачення, відповідно до якого дійсний зміст правової норми є ширше, а ніж її текстуальна форма.

С

Санкція - складова частина норми права, яка передбачає юридичні наслідки виконання чи невиконання правила поведінки, вказаного у диспозиції.

Свідчення - документ, що офіційно підтверджує певний факт, який має юридичне значення (про народження, про шлюб, про смерть) або право особи (про авторство, про закінчення навчального закладу тощо).

Святкові дні - вид часу відпочинку, встановлений чинним законодавством про працю. У С.д. працівники, як правило, до роботи не залучаються, а якщо ці дні збігаються з вихідним днем, то передбачено перенесення вихідного дня на наступний після С.д. день. Оплата праці в С.д. оплачується в подвійному розмірі. Див. Неробочі дні.

Сезонні роботи - роботи, які через природні та кліматичні умови виконуються не цілий рік, а протягом визначеного періоду (сезону), який не перевищує шести місяців.

Система законодавства - сукупність упорядкованих певним чином нормативно-правових актів держави, що є зовнішньою формою вираження права.

Система права - внутрішня форма права, яка характеризується єдністю і узгодженістю всіх її норм та розподілу їх за галузями, підгалузями, інститутами та нормами права.

Систематизація законодавства - діяльність компетентних державних органів щодо впорядкування та вдосконалення нормативно-правових актів, приведення їх до певної внутрішньої узгодженості шляхом створення єдиних нормативних актів або їх збірників.

Сімейне право - галузь права, сукупність правових норм, які регулюють та охороняють особисті й пов'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають із шлюбу та належності до сім'ї. Основним джерелом С.п. є СК України.

Сім'я - первинний і основний осередок суспільства, союз конкретних осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. С. створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Скарга - звернення громадян в усній чи письмовій формі до офіційного державного органу чи службової особи з приводу порушення їх прав або інтересів, що охороняються законом.

Склад злочину - сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, які визначають конкретне суспільно небезпечне діяння як злочинне. С.з. структурно складається з чотирьох обов'язкових елементів: об'єкт злочину, об'єктивна сторона, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона. Відсутність хоча б одного із зазначених елементів виключає С. з. в цілому.

Склад правовідносин - сукупність певних елементів, які визначаються як суб'єкт, об'єкт і зміст.

Склад правопорушення - сукупність вказаних в законі об'єктивних і суб'єктивних ознак, при наявності яких, суспільно небезпечне або шкідливе діяння визнається конкретним правопорушенням.

Скорочений робочий день - вид робочого часу, який встановлюється для окремих категорій працівників тривалістю менше нормального робочого дня з метою надання їм додаткового відпочинку і створення умов для підвищеної охорони праці. Межі С.р.д., встановлені чинним законодавством, носять обов'язковий характер і не можуть бути змінені умовами колективного чи трудового договорів. Оплата праці при С.р.д. с такою ж, як і при нормальній тривалості робочого часу.

Слідчий - службова особа прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки, податкової міліції, яка наділена повноваженнями провадження досудового слідства. С. кожного органу має визначену КПК України підслідність - територіальну і за категорією справ.

Служба безпеки України - державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. СБУ підконтрольна ВР України.

Службова особа - особа, яка постійно чи тимчасово здійснює функції представника влади, а також постійно чи тимчасово обіймає посаду на підприємстві, в установі чи організації, незалежно від форм власності, яка пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконує такі обов'язки за спеціальним повноваженням.

Службовці - особи, що володіють фаховими (спеціальними) знаннями та навичками в якій-небудь галузі виробництва, науки, техніки, мистецтва тощо, та обіймають відповідні посади

в державних, громадських та інших установах, підприємствах, організаціях. За характером роботи С. поділяються на категорії: керівники, спеціалісти і технічні виконавці.

Солідарна відповідальність - різновид цивільно-правової відповідальності кількох боржників перед кредитором, коли кредитор має право вимагати як від усіх боржників разом, так і від кожного з них окремо повного або часткового виконання зобов'язання. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки зобов'язання не буде погашене в повному обсязі.

Соціальні норми - історично зумовлені загальні правила поведінки людей у суспільстві, є проявом їх свідомої вольової діяльності та забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу. Основними видами С.н. є: 1) норми права; 2) моральні норми; 3) релігійні норми; 4) корпоративні норми; 5) звичаї та традиції.

Спадкове право - інститут цивільного права, сукупність правових норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку із спадкуванням.

Спадкодавець - фізична особа, майно якої після її смерті переходить у спадщину до іншої особи чи до інших осіб. Не може бути С. юридичні особи.

Спадкоємці - особи, які вказані у заповіті або у законі й до яких переходять цивільні права і обов'язки спадкодавця. С. можуть бути: 1) фізична особа; 2) юридична особа; 3) держава.

Спадкування - перехід права та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла або оголошена померлою у встановленому законом порядку (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). С. може бути двох видів: за заповітом або за законом.

Спадщина - сукупність майнових та деяких особистих немайнових прав та обов'язків, що переходять у порядку спадкоємства від спадкодавця до спадкоємців. До складу С. входять і борги спадкодавця. Часом відкриття С. є день смерті спадкодавця, а місцем відкриття С. - останнє місце його проживання. Свідцтво про право на С. видає державна нотаріальна контора за місцем відкриття спадщини після закінчення шестимісячного терміну з часу відкриття С.

Статут - локальний нормативно-правовий акт, який визначає статус юридичної особи, її завдання, структуру, функції, порядок діяльності тощо. С. повинен мати відповідні реквізити і бути затвердженим вищою установою чи органом управління.

Страйк - тимчасове колективне добровільне припинення роботи найманими працівниками з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Право на С. передбачено Конституцією України.

Структура норми права - внутрішня будова, що характеризується наявністю в ній нерозривно пов'язаних одна з одною складових частин. С.н.п. складається з трьох елементів: гіпотези, диспозиції, санкції.

Суб'єкт правовідносин - учасник правових відносин, який має суб'єктивне право та здатний виконувати юридичні обов'язки. До С.п. належать: 1) фізичні особи; 2) юридичні особи; 3) державні та громадські організації; 4) соціальні спільноти.

Суб'єкт правопорушення - деліктоздатна фізична чи юридична особа. Рівень деліктоздатності фізичної особи залежить від її віку, стану фізичного та психічного здоров'я, посади та інших обставин.

Суб'єктивна сторона правопорушення - внутрішнє психологічне ставлення суб'єкта до вчиненого протиправного діяння та його наслідків.

Суб'єктивне право - закріплена правовими засобами можливість здійснювати певні дії, вимагати дій від інших суб'єктів та звертатися до держави за захистом порушених прав.

Субсидіарна (додаткова) відповідальність - різновид цивільно-правової відповідальності, яка має місце за наявністю крім основного боржника ще й додаткового, і якщо її прямо передбачено в законі чи договорі.

Суд - орган держави, який здійснює правосуддя шляхом розгляду цивільних, кримінальних, адміністративних та інших справ на підставі чинного законодавства і у строго визначеній законом процесуальній формі. Делегування функцій С, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами законом не допускається. Юрисдикція С. поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Суддя - посадова особа судової влади, яка наділена повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному Суді та судах загальної юрисдикції. Закон ставить особливі вимоги до кандидата на посаду С. (наявність громадянства України, вища юридична освіта, віковий ценз, певний стаж роботи у галузі права,

проживання в Україні, володіння державною мовою). Перше призначення на посаду професійного С. строком на 5 років здійснюється Президентом України. Всі інші С, крім С. Конституційного Суду, обираються ВР України безстроково. У своїй діяльності С. незалежний і підкоряється лише закону.

Судимість - елемент кримінальної відповідальності, специфічний правовий стан особи, що вчинила злочин і якій було призначено покарання. Підставою С. є обвинувальний вирок суду.

Судова влада - згідно Конституції України одна із гілок державної влади, яка діє самостійно, незалежно від законодавчої і виконавчої влади, і реалізується шляхом здійснення правосуддя.

Судова система - сукупність усіх судів держави, основою яких є єдині засади організації й діяльності та наділених повноваженнями здійснювати судову владу. С.с. України складають Конституційний Суд та суди загальної юрисдикції.

Судове рішення - 1) загальне поняття, яке охоплює усі акти, прийняті судом (суддею) в результаті їх процесуальної діяльності. До С.р. належать вирок (у кримінальних справах), рішення (у цивільних справах), ухвали, постанови (у кримінальних і цивільних справах). С.р. має бути законним та обґрунтованим, викладається тільки в письмовій формі, підписується всіма судцями, в т.ч. суддею, що має особливу думку. С.р. виконується після того, коли вступає в законну силу, крім випадків негайного виконання; 2) постанова суду першої інстанції, якою вирішується по суті цивільна справа.

Судоустрій - сукупність правових норм, які визначають завдання, принципи організації й діяльності, структуру і компетенцію судів.

Судочинство - діяльність судів щодо розгляду і вирішення справ, віднесених до їхньої компетенції, а також дії інших суб'єктів, які реалізують свої права і обов'язки, вступають у процесуальні відносини із судом.

Сумісництво - виконання працівником, крім основної, іншої оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час.

Суміжні права - спосіб чи форма реалізації авторських майнових прав, права осіб на результати творчої діяльності (виконання творів, виробництво фонограм, відеограм, програм організації мовлення).

Суперфіції – право користування чужою земельною ділянкою для забудови.

Т

Творча відпустка - вид відпустки, який надається працівнику для закінчення дисертаційної роботи, написання підручника, навчального посібника та в інших випадках, передбачених чинним законодавством.

Територіальна громада - об'єднання жителів, які постійно проживають у межах села, селища, міста, що є самостійною адміністративно-територіальною одиницею або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Тимчасові працівники - працівники, які уклали трудові договори на строк до двох місяців, а для заміщення тимчасово відсутнього працівника, за яким зберігається місце роботи - до чотирьох місяців. Т.п. не користуються правом на відпустку чи на її заміну грошовою компенсацією при звільненні.

Тлумачення норм права - інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів права (компетентних державних органів та їхніх посадових осіб, інших фізичних і юридичних осіб) із з'ясування та роз'яснення дійсного змісту норм права з метою їх найбільш правильної реалізації» яка виражається у прийнятті інтерпретаційного акта. Тлумачення не вносить поправки, доповнення чи зміни до правової норми. Т.п. розрізняють: 1) за суб'єктами; 2) за обсягом; 3) за способами; 4) за аналогією.

Традиції - загальні правила поведінки людей, соціальних груп, які закріплені у суспільній практиці внаслідок багаторазового повторення та передаються від покоління до покоління.

Третейський суд - форма недержавного суду, який вільно обирають сторони спору (конфлікту) для розгляду конкретної справи.

Трудова дисципліна - сукупність нормативно-правових актів, які регулюють порядок взаємовідносин сторін трудових відносин, спрямованих на виконання ними своїх трудових функцій.

Трудова книжка - основний документ, що свідчить про трудову діяльність працівника і на підставі якої встановлюється його трудовий стаж. Т.к. ведуться на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації усіх форм власності або у фізичної особи понад п'ять днів.

Трудове право - галузь права, сукупність правових норм, що регулюють трудові й тісно пов'язані з ними суспільні відносини, незалежно від форм власності, господарювання чи галузевої підпорядкованості підприємств, установ, організацій. Основним джерелом Т.п. України є КЗпП.

Трудовий договір - угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначеною цією угодою, з підляганням правилам внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа, зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені чинним законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Види Т.д.: 1) безстроковий, що укладається на невизначений строк; 2) строковий, тобто укладений на визначений строк, встановлений за погодженням сторін; 3) укладений на час виконання певної роботи, якщо її закінчення не можна передбачити заздалегідь.

Трудовий колектив - об'єднання громадян, які своєю працею беруть участь у діяльності підприємства, установи, організації на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством, установою, організацією. Повноваження Т.к. реалізується через загальні збори працівників або збори (конференції представників Т.к.).

Трудовий стаж - тривалість трудової та іншої суспільно корисної діяльності працівника, що підраховується в установленому чинним законодавством порядку. Види Т.с.: 1) загальний; 2) безперервний; спеціальний.

Трудові правовідносини - врегульовані нормами трудового права, а також колективним договором трудові відносини, що виникають у процесі праці між працівником та власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом.

Трудові спори - неврегульовані розбіжності між працівником (трудоим колективом) і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом з питань, пов'язаних із застосуванням норм трудового законодавства, правил внутрішнього трудового розпорядку, колективних і трудових договорів, про які заявлено в орган, уповноважений розглядати трудові спори та приймати обов'язкові для сторін рішення. Т.с. поділяються на індивідуальні та колективні (конфлікти). Індивідуальні Т.с. розглядаються комісіями з трудових спорів або районними (міськими) судами. Колективні Т.с. розглядаються примірною комісією, трудовим арбітражем, Національною службою посередництва і примирення.

У

Угода - волевиявлення двох і більше сторін, спрямоване на встановлення, зміну чи припинення взаємних юридичних прав та обов'язків.

Указ - назва підзаконного нормативно-правового акту, який видається Президентом України в межах його повноважень. У. не повинен суперечити Конституції та законам України і є обов'язковим для виконання на всій території країни.

Умисел - форма вини, що полягає в усвідомленні правопорушником протиправного характеру та наслідків свого діяння, при наявності бажання або свідомого допущення їх настання. У. може бути прямий або непрямий.

Усиновлення - прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. У. форма влаштування, головним чином дітей, що

залишилися без піклування батьків. В результаті У. між усиновлювачем та усиновленою дитиною виникають такі ж права та обов'язки, як між родичами за походженням.

Утриманці спадкодавця - неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом існування.

Ф

Фахівець - особа, що володіє фаховими (спеціальними) знаннями та навичками в якій-небудь галузі виробництва, науки, техніки, мистецтва тощо, та яка має фах (спеціальність).

Фізична особа - див. Особа фізична.

Філія - відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Філія не є юридичною особою, вона наділяється майном юридичної особи, що їх створила, і діє на підставі затвердженого нею положення.

Форма (джерело) права - державно-офіційні способи виразу і закріплення норм права, надання загальним правилам загальнообов'язкового, юридичного значення.

Форс-мажор - див. Непереборна сила.

Функції права - основні напрями впливу права на суспільні відносини, що відображають його сутність і соціальне призначення у суспільстві, а також способи організації суспільних відносин. Ф.п. поділяються на загально-соціальні та спеціально-юридичні.

Ц

Цивільна відповідальність - вид юридичної відповідальності, який полягає у застосуванні до фізичних чи юридичних осіб, при невиконанні ними договірних зобов'язань або завданні майнової шкоди чи порушенні особистих немайнових прав інших осіб, заходів державного примусу у вигляді застосування санкцій майнового характеру, спрямованих на відновлення порушених прав та відшкодуванні заподіяних потерпілим збитків.

Цивільне право - галузь права, сукупність правових норм, що становлять основний зміст приватного права та регулюють особисті немайнові й майнові відносини, які ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, з метою задоволення останніми власних матеріальних і духовних потреб та інтересів. Основними джерелами Ц.п. є Конституція та ЦК України.

Цивільно-правові відносини - особисті немайнові та майнові відносини, врегульовані нормами цивільного права, що засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників, які є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, що виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу.

Ч

Час відпочинку - час, протягом якого працівники підлягають звільненню від виконання своїх трудових обов'язків і можуть використовувати його на свій розсуд. Види Ч.в.: 1) перерви в робочому дні; 2) щоденний (міжзмінний) відпочинок; 3) щотижневий безперервний відпочинок (вихідні дні); 4) святкові і неробочі дні; 5) щорічні відпустки.

Черговість спадкування за законом - встановлена законом черговість закликання спадкоємців до права на спадкування. Чинним законодавством встановлено п'ять черг спадкоємців, яка має суворо дотримуватись. Розширення кола осіб, що закликаються до спадкування за законом, неможливе.

Честь і гідність громадян - особисті немайнові та невідчужувані природні права людини, які охороняються цивільним та кримінальним законодавством. В Україні чинним законодавством передбачено можливість матеріального відшкодування моральних втрат.

Член сім'ї - особа, що має права та обов'язки, які базуються на сімейних відносинах. Ч.с. є подружжя, діти, батьки, а також інші особи, які спільно проживають з ними і пов'язані спільним побутом. Жоден із Ч.с. не наділений щодо другого функціями влади, навіть батьки щодо своїх дітей.

Ш

Шлюб - сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі РАЦС. Релігійний обряд шлюбу (вінчання) в Україні не заборонено, але він не має правового значення.

Шлюбний вік - юридичний факт, який породжує у особи право на шлюб. Згідно чинного законодавства Ш.в. в Україні для жінки встановлений у 17, а для чоловіка - у 18 років. За заявою особи, яка досягла 14 років та за рішенням суцільної їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Шлюбний договір - угода, що укладена особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також між подружжям, для врегулювання їхніх майнових відносин. Під укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується.

Штраф - грошове стягнення, що накладається адміністративним органом у розмірах і межах, встановлених законом або договором. У цивільному праві Ш. - це різновид неустойки, який встановлюється за будь-яке порушення зобов'язання. У кримінальному праві Ш. - це вид покарання, який застосовується як основна або додаткова міра покарання. У адміністративному праві Ш. - це вид адміністративного стягнення, який накладається на осіб винних у скоєнні адміністративних правопорушень.

Щ

Щорічна відпустка - вид часу відпочинку, встановлена чинним законодавством, колективним договором або контрактом кількість календарних днів безперервного відпочинку в поточному році, наданих працівникові власником або уповноваженим ним органом, із збереженням за ним місця роботи (посади) і заробітної плати.

Ю

Юридична відповідальність - вид соціальної відповідальності, передбачені чинним законодавством і застосовані до винної особи примусові заходи (особистого, майнового або організаційного характеру) за вчинене правопорушення. Ю.в. відображає реакцію суспільства, держави на скоєне правопорушення. Види Ю. в.: 1) конституційна; 2) кримінальна; 3) адміністративна; 4) цивільна; 5) дисциплінарна; 6) матеріальна.

Юридична наука - наука, що вивчає об'єктивні закономірності виникнення, функціонування й розвитку держави і права, їх місце та роль у суспільному житті, а також систему правових норм, які регулюють відносини в суспільстві. До системи Ю.н. належать: 1) загальнотеоретичні та історико - правові науки; 2) галузеві правові науки; 3) міжгалузеві правові науки; 4) спеціальні та прикладні правові науки; 5) міжнародно-правові науки.

Юридична особа - див. Особа юридична.

Юридичний акт - див. Правовий акт.

Юридичний обов'язок - передбачена правовою нормою і забезпечена можливістю державного примусу міра належної поведінки зобов'язаного суб'єкта, яку він повинен здійснювати в інтересах уповноваженого суб'єкта.

Юридичні дії - вид юридичних фактів, що пов'язані з вольовою поведінкою суб'єкта та характеризуються як зовнішній прояв їхньої волі та свідомості. Усі Ю.д. поділяються на правомірні і неправомірні (протиправні). Правомірні дії - це вчинки суб'єктів, які відповідають приписам правових норм. Вони поділяються на юридичні акти та юридичні вчинки. Неправомірні (протиправні) дії - це вчинки суб'єктів, які чиняться всупереч приписам правових норм. Вони поділяються на проступки та злочини.

Юридичні події - вид юридичних фактів, явища, виникнення, дія і припинення яких не залежить від волі суб'єктів правовідносин, але з настанням яких настають певні правові наслідки (смерть людини, загибель майна внаслідок стихійного лиха тощо).

Юридичні факти - конкретні життєві обставини, передбачені гіпотезою правової норми, які зумовлюють виникнення, зміну чи припинення правовідносин. За вольовим критерієм Ю.ф. поділяються на юридичні події та юридичні дії.

Юрисдикція - встановлені законом повноваження відповідних державних органів давати правову оцінку юридичним фактам, розв'язувати правові спори і вирішувати справи про правопорушення, вдаватися до юридичних санкцій стосовно правопорушників. Ю. визначається залежно від виду й характеру справи, що розглядається, її територіальної належності, осіб, які беруть участь у справі. Розрізняють Ю. судову і адміністративну.

Юриспруденція - див. Юридична наука.

Юрист – фахівець, який має вищу юридичну освіту, володіє спеціальними знаннями та навичками у галузі правознавства, що використовується для потреб того чи іншого виду правової діяльності.

Юстиція – сукупність судових установ і органів юстиції, їх діяльність із здійснення правосуддя, забезпечення охорони прав і законімих інтересів державних органів, громадських організацій та громадян, організації роботи судів тощо.

Я

Явка з повинною – добровільне звернення особи до органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду з заявою про скоєний нею чи за її участі злочин. Я.з.п. є обставиною, яка пом'якшує або в окремих передбачених законом випадках взагалі виключає кримінальну відповідальність.

Якість – сукупність властивостей, характеристик, якими визначається здатність продукції або послуги задовольняти встановлені або передбачувані потреби споживача щодо конкретних цілей їх використання чи споживання.

Розділ 5

Запитання для підсумкового контролю знань

5.1 Запитання, що виносяться на перший модульний контроль
(Тема №1. Загальні положення про державу і право. Тема №2. Основи теорії права.
Тема 3. Основи конституційного права України).

1. Поняття держави та характеристика її основних ознак.
2. Основні теорії походження держави.
3. Функції держави: поняття, види.
4. Механізм держави.
5. Класифікація держав за їхньою формою.
6. Правова держава, її ознаки.
7. Поняття, походження та ознаки права.
8. Принципи права.
9. Функції права.
10. Поняття та види соціальних норм.
11. Єдність і відмінність права і моралі.
12. Поняття та основні форми (джерела) права.
13. Види і загальна характеристика нормативних актів.
14. Поняття та види законів.
15. Поняття та види підзаконних актів.
16. Поняття та стадії законодавчого процесу.
17. Поняття та елементи системи права.
18. Поняття та структура системи законодавства.
19. Поняття та основні форми систематизації законодавства.
20. Правова норма: ознаки, структура,
21. Форми реалізації правових приписів.
22. Поняття та структура правових відносин, їх види.
23. Суб'єкти правових відносин.
24. Поняття та види об'єктів правових відносин.
25. Зміст правових відносин.
26. Поняття та види юридичних фактів.
27. Поняття та структура правосвідомості.
28. Види правосвідомості.
29. Поняття та види правомірної поведінки.
30. Поняття та ознаки правопорушення.
31. Поняття злочину.
32. Поняття та види проступку.
33. Поняття та елементи складу правопорушення.
34. Поняття та види юридичної відповідальності.
35. Підстави для притягнення до юридичної відповідальності.
36. Поняття, загальна характеристика конституційного права.
37. Класифікація конституцій.
38. Конституція України – Основний Закон держави: загальна характеристика.
39. Порядок внесення змін до Конституції України.
40. Характеристика державних символів України.
41. Поняття «людина», «особа», громадянин».

42. Громадянство України як один з інститутів конституційного права.
43. Порядок набуття громадянства України.
44. Порядок припинення громадянства України.
45. Правовий статус іноземців в Україні.
46. Конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні.
47. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні.
48. Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні.
49. Характеристика виборчої системи та принципів виборчого права України.
50. Мажоритарна та пропорційна виборчі системи.
51. Вибори народних депутатів України.
52. Вибори Президента України.
53. Вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.
54. Поняття, види та соціальне призначення референдумів.
55. Верховна Рада України: правовий статус і повноваження.
56. Органи та посадові особи Верховної Ради України.
57. Правовий статус народного депутата України.
58. Основні повноваження Президента України.
59. Усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.
60. Порядок заміщення посади Президента України.
61. Поняття та система виконавчої влади в Україні.
62. Склад та порядок формування Кабінету Міністрів України.
63. Повноваження Кабінету Міністрів України.
64. Характеристика місцевих органів виконавчої влади.
65. Поняття правосуддя, його принципи.
66. Конституційні вимоги до суддів. Порядок призначення суддів на посаду.
67. Склад та порядок формування Конституційного Суду України.
68. Повноваження Конституційного Суду України.
69. Поняття та суб'єкти права на конституційне подання до Конституційного Суду України.
70. Поняття та суб'єкти права на конституційне звернення до Конституційного Суду України.

5.2 Запитання, що виносяться на другий модульний контроль

(**Тема №4.** Основи цивільного права України. **Тема № 5.** Основи трудового права України. **Тема № 6.** Основи сімейного права України. **Тема №7.** Основи екологічного та земельного права України. **Тема № 8.** Основи адміністративного права України. **Тема № 9.** Основи кримінального права України).

1. Загальна характеристика цивільного законодавства України.
2. Цивільно-правові відносини, їх виникнення та припинення.
3. Особисті немайнові права громадян.
4. Цивільна правосуб'єктність.
5. Види цивільної дієздатності фізичної особи.
6. Поняття та ознаки юридичної особи
7. Об'єкти цивільно-правових відносин.
8. Поняття правочину та умови його дійсності.
9. Поняття та види цивільно-правової відповідальності.

10. Позовна давність.
11. Моральна шкода.
12. Право власності: поняття, зміст та форми.
13. Захист права власності .
14. Поняття цивільних зобов'язань, їх виконання та способи забезпечення.
15. Поняття цивільного договору, його зміст, форми, види і порядок укладання.
16. Договір купівлі – продажу.
17. Договір дарування.
18. Договір найму (оренди).
19. Договір позики.
20. Поняття спадкового права та характеристика суб'єктів спадкових правовідносин.
21. Спадкування за законом.
22. Спадкування за заповітом.
23. Сучасне трудове законодавство України.
24. Колективні договори і угоди, їх зміст, порядок укладання.
25. Трудовий договір: поняття, сторони, форма, строки та порядок укладання.
26. Припинення трудових відносин, класифікація підстав.
27. Розірвання трудового договору з ініціативи працівника.
28. Розірвання трудового договору з ініціативи власника.
29. Правове регулювання робочого часу.
30. Поняття та види часу відпочинку.
31. Правове регулювання відпусток в Україні.
32. Дисциплінарна відповідальність працівників, її види.
33. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору.
34. Індивідуальні трудові спори та порядок їх вирішення.
35. Порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів).
36. Загальна характеристика Сімейного кодексу України.
37. Поняття шлюбу, умови та порядок його укладання.
38. Характеристика змісту і форми шлюбного договору.
39. Визнання шлюбу недійсним.
40. Підстави та порядок розірвання шлюбу.
41. Особисті немайнові права й обов'язки подружжя.
42. Особиста приватна власність дружини та чоловіка.
43. Спільної сумісна власність дружини та чоловіка.
44. Права та обов'язки подружжя по утриманню.
45. Права та обов'язки батьків і дітей.
46. Підстави та порядок позбавлення батьківських прав.
47. Усиновлення.
48. Поняття опіки й піклування. Патронат над дитиною.
49. Характеристика законодавства про охорону навколишнього природного середовища.
50. Екологічні права та обов'язки громадян.
51. Права та обов'язки природокористувачів
52. Право власності на природні об'єкти.
53. Поняття державної та громадської екологічної експертизи.
54. Загальна характеристика Червоної книги України.
55. Складові природно – заповідного фонду.
56. Види та зміст відповідальності за екологічним законодавством.

57. Загальна характеристика земельного права України.
58. Види земель.
59. Права та форми власності на землю.
60. Приватизація землі.
61. Права та обов'язки власників землі.
62. Права та обов'язки землекористувачів.
63. Поняття та порядок встановлення земельних сервітутів.
64. Основні ознаки оренди землі.
65. Порядок вирішення земельних спорів.
66. Поняття та види державного управління.
67. Державна служба: поняття, правовий статус державних службовців.
68. Поняття та предмет адміністративного права України.
69. Загальна характеристика Кодексу України про адміністративні правопорушення.
70. Поняття та структура адміністративних правовідносин.
71. Адміністративне правопорушення: поняття, ознаки та склад.
72. Адміністративна відповідальність: поняття та суб'єкти.
73. Поняття та види адміністративних стягнень.
74. Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.
75. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.
76. Проведення у справах про адміністративне правопорушення.
77. Загальна характеристика Кримінального кодексу України.
78. Кримінальна відповідальність та її підстави.
79. Поняття та ознаки злочину.
80. Кваліфікація злочинів
81. Склад злочину.
82. Обставини, що виключають злочинність діяння.
83. Необхідна оборона.
84. Крайня необхідність.
85. Стадії вчинення злочину.
86. Співучасть у вчиненні злочину.
87. Кримінальне покарання та його види.
88. Обставини, які пом'якшують покарання.
89. Обставини, які обтяжують покарання.
90. Звільнення від відбування покарання. Амністія і помилування.

5.3 Запитання для підготовки до семестрового контролю з курсу «Основи права»

1. Поняття та ознаки держави. Механізм держави.
2. Основні теорії походження держави.
3. Поняття функцій держави, їх характеристика.
4. Класифікація держав за їхньою формою (форми правління, державного устрою, політичні режими).
5. Поняття, походження та ознаки права.
6. Принципи та функції права
7. Поняття та основні форми (джерела) права.
8. Поняття та елементи системи права.
9. Поняття та структура системи законодавства.

10. Поняття та основні форми систематизації законодавства.
11. Поняття правової норми, її структура.
12. Поняття та структура правових відносин.
13. Поняття та види юридичних фактів.
14. Поняття та види правосвідомості.
15. Поняття та види правомірної поведінки.
16. Поняття та елементи складу правопорушення.
17. Поняття та види юридичної відповідальності.
18. Конституційні права та свободи людини і громадянина.
19. Конституційні обов'язки людини і громадянина.
20. Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина
21. Порядок набуття й припинення громадянства України.
22. Виборче право та виборча система України.
23. Поняття, види та порядок проведення референдумів в Україні.
24. Правовий статус і повноваження Верховної Ради України.
25. Правовий статус та повноваження Президента України.
26. Поняття та система виконавчої влади України.
27. Поняття правосуддя, його принципи.
28. Конституційні вимоги до суддів та порядок призначення їх на посаду.
29. Повноваження, склад та порядок формування Конституційного Суду України.
30. Форми та суб'єкти права на конституційне звернення до Конституційного Суду України.
31. Поняття цивільного права. Загальна характеристика Цивільного кодексу України.
32. Поняття та елементи цивільно – правових відносини.
33. Види цивільної дієздатності фізичної особи.
34. Поняття та ознаки юридичної особи.
35. Поняття та суб'єкти права власності. Захист їхніх прав.
36. Цивільно-правова відповідальність, її види.
37. Поняття, види та форми цивільно - правових договорів.
38. Спадкування за законом і за заповітом.
39. Трудові правовідносини. Джерела трудового права.
40. Характеристика та порядок укладання колективного договору.
41. Трудовий договір: форма, терміни, порядок укладання.
42. Припинення трудових відносин.
43. Правове регулювання робочого часу.
44. Поняття та види часу відпочинку. Правове регулювання відпусток.
45. Дисциплінарна відповідальність працівників.
46. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору.
47. Порядок вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів, конфліктів.
48. Поняття та ознаки сім'ї. Умови та порядок укладання шлюбу.
49. Підстави та порядок розірвання шлюбу. Недійсність шлюбу.
50. Особисті немайнові та майнові права й обов'язки подружжя.
51. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей. Позбавлення батьківських прав.
52. Усиновлення. Опіка і піклування.
53. Екологічні права й обов'язки громадян.
54. Поняття та види права природокористування.
55. Складові природно – заповідного фонду.

56. Види та зміст відповідальності за екологічним законодавством.
57. Категорія земель земельного фонду.
58. Право та форми власності на землю.
59. Приватизація землі.
60. Вирішення земельних спорів
61. Поняття державного управління і його співвідношення з виконавчою владою.
62. Державна служба: поняття, правовий статус державних службовців.
63. Поняття та структура адміністративних правовідносин.
64. Поняття і юридичний склад адміністративного правопорушення.
65. Поняття та види адміністративних стягнень.
66. Поняття та принципи кримінального права. Загальна характеристика Кримінального кодексу України
67. Поняття та ознаки злочину. Структура складу злочину.
68. Кримінальна відповідальність та її підстави.
69. Стадії вчинення злочину.
70. Співучасть у вчиненні злочину.
71. Обставини, що виключають злочинність діяння.
72. Кримінальні покарання, їх види.
73. Обставини, які пом'якшують покарання.
74. Обставини, які обтяжують покарання.
75. Звільнення від відбування покарання. Амністія і помилування.

Розділ 6

Навчально-методичні вимоги та рекомендації щодо вивчення навчальної дисципліни

У результаті вивчення навчального курсу студенти повинні знати:

- загальнотеоретичні правові поняття та категорії;
- структуру права та законодавства;
- форми устрою держави, системи права, законодавства;
- підстави виникнення, зміни та припинення правових відносин;
- основи конституційного права України;
- правові механізми регулювання та забезпечення трудових відносин;
- види суб'єктів цивільних відносин;
- характер і зміст суспільних відносин, що регулюються різними галузями права;
- судові, правоохоронні та правозахисні органи України;
- правила підготовки та застосування нормативно – правових актів.

Після вивчення курсу студенти повинні вміти:

- володіти загальнотеоретичними поняттями і категоріями та вміти застосовувати їх;
- правильно застосовувати у практичній діяльності та повсякденному житті закони та підзаконні акти;
- характеризувати і тлумачити норми права, нормативно-правові акти;
- розмежовувати правові відносини в суспільстві;

- використовувати правові процедури захисту прав і свобод людини у судових та інших державних органах України;
- аналізувати сучасні проблеми розвитку суспільства і виробляти власну життєву позицію.

Викладання дисципліни здійснюється на основі курсу лекцій та шляхом проведення семінарських занять, групових та індивідуальних консультацій. Під час занять використовуються інтерактивні методи викладання та навчання, а також різні види контролю за рівнем засвоєння студентами навчального матеріалу.

Методи контролю та оцінювання знань студентів

Модульно-кредитна система оцінювання знань студентів впроваджена з метою стимулювання систематичної, самостійної роботи студентів, підвищення об'єктивної оцінки їх знань, демократизації взаємин «студент – викладач», зменшення перевантажень студентів під час семі. Модуль – це логічно завершена частина теоретично та практично опрацьованого навчального матеріалу з окремої теми чи групи тем.

У процесі вивчення навчальної дисципліни використовують наступні види контролю:

1. **поточний** - здійснюється на кожному семінарському аудиторному занятті у формі усного опитування, виступів студентів, тестування, підготовки рефератів, виконання контрольних робіт;
2. **підсумковий (проміжний)** - проводиться з використанням тестових технологій з метою оцінювання знань і умінь, набутих під час вивчення тем відповідного модуля.
3. **семестровий** - проводиться за однією із таких форм: семестровий іспит або залік з навчальної дисципліни в обсязі навчального матеріалу, визначеного навчальною програмою. Форма проведення іспиту може бути різною – письмова, усна, тестова, письмово-усна (комбінована) тощо, вона затверджується кафедрою і відображається у робочій навчальній програмі дисципліни.

В основі рейтингової модульної системи використана 100 – бальна шкала оцінок. Це максимальна сума балів за всі види робіт, що виконані студентом з навчальної дисципліни протягом семестру: семінарські заняття; індивідуальні завдання; підготовка рефератів, тез, доповідей; самостійна робота; виконання письмової контрольної роботи чи здача тесту; відвідування лекцій, семінарських занять, ведення конспекту; участь у наукових конференціях тощо.

Підсумкова семестрова рейтингова оцінка складається з підсумкової модульної рейтингової оцінки (максимально – 75 балів) і оцінки за семестровий контроль (максимально – 25 балів).

Розподіл балів підсумкової семестрової модульної рейтингової оцінки оцінювання знань, навичок та умінь студентів протягом семестру встановлюється наступним чином:

- 1-й модуль – 35 балів;
- 2-й модуль – 40 балів.

Модульна рейтингова оцінка за засвоєння матеріалу кожного навчального модуля складається з:

- суми балів за виконання усіх видів робіт (семінарських, індивідуальних) передбачених робочою навчальною програмою дисципліни.

- балів за засвоєння матеріалу навчального модуля, що охоплює переважно лекційний матеріал та матеріал, винесений на самостійне опрацювання.

Проведення контролю із засвоєння матеріалу навчального модуля, що охоплює переважно лекційний матеріал та матеріал, винесений на самостійне опрацювання в університеті здійснюється виключно з використанням тестових технологій

Тестові запитання (завдання) повинні рівномірно охоплювати теоретичний та практичний матеріал курсу та забезпечувати контроль знань і умінь, як правило, у співвідношенні 50/50. Вага питання при оцінюванні знань студента з використанням тестових технологій може становити 0,5 або 1 бал (у залежності від кількості запитань у тестовому завданні (30 або 20).

До модульного контролю допускаються усі студенти незалежно від їх поточної успішності та відвідування занять, але під час підсумкової модульної оцінки враховуються всі види робіт, передбачених навчальною програмою та які вони мали виконати під час відпрацювання навчального матеріалу поточного модулю.

За рівнем засвоєння студентами модульного матеріалу викладачем виставляється модульна рейтингова оцінка, яка складається з результату оцінювання за тестовим випробуванням та суми балів за виконання усіх видів робіт передбачених робочою навчальною програмою дисципліни. Результати модульного контролю доводяться до відома студентів протягом тижня після його проведення. *Приклад розподілу балів, що присвоюються студенту за різні види робіт, наведений у додатку А.*

У разі, якщо студент бажає підвищити модульну рейтингову оцінку або з поважної причини не з'явився для проведення модульного контролю чи не здав тесту (письмової контрольної роботи), він допускається до повторного складання модулю.

Студент, який не погоджується з отриманою оцінкою за результатами модульного контролю, має право звернутися з письмовою апеляцією до завідуючого кафедри після оголошення її результатів. Розгляд апеляції проводиться протягом двох робочих днів після її подання комісією кафедри в присутності студента, яка і приймає остаточне рішення.

Сумарна модульна оцінка визначається після останнього модульного контролю з навчальної дисципліни. При цьому викладач має право збільшити її від 1 до 5 балів, в залежності від активності студента на заняттях, своєчасності та ретельності відпрацювання навчальних матеріалів, участі в науково – дослідній роботі тощо.

Екзаменаційна (залікова) рейтингова оцінка з навчального предмету за семестр є сума балів (із 25 можливих) набрана студентом при здачі семестрового контролю.

Межу успішного складання студентом тесту при проведенні усіх видів контролю встановлено на рівні 60 % від максимальної можливої кількості балів.

Студент, який отримав оцінку "незадовільно" з одного модульного контролю, може складати іспит (залік) з відповідної частини дисципліни. На підставі одержаної оцінки з дисципліни та урахуванням позитивних оцінок з інших модулів визначається підсумкова екзаменаційна або залікова оцінка.

До здачі семестрового екзамену чи заліку допускаються студенти, які виконали протягом семестру всі види навчальної роботи, успішно пройшли модульний контроль і набрали не менше 45 балів підсумкової семестрової модульної рейтингової оцінки.

Студент має право не складати семестровий екзамен і отримати екзаменаційну рейтингову оцінку 25 балів із зарахуванням йому навчального курсу з дисципліни, якщо він успішно пройшов модульний контроль і набрав 70 – 75 балів підсумкової модульної рейтингової оцінки.

При формі контролю "залік" студенти, які набрали не менше 45 балів підсумкової оцінки залікову рейтингову оцінку отримують автоматично пропорційно

до підсумкової модульної рейтингової оцінки (за кожних 3 бали підсумкової студент отримує 1 бал залікової, тобто 45 + 15 = 60 балів.

Система нарахування рейтингів балів для проведення підсумкової семестрової модульної рейтингової оцінки з курсу «Основи права»

1. Відвідування лекцій, семінарських занять, ведення конспекту – 1-2 бали.
2. Виконання завдань самостійної роботи – 1-3 бали.
3. Виконання індивідуальних завдань – 1- 2 бали.
4. Доповідь (виступ) на семінарі – 1-2 бали.
5. Підготовка і виступ з рефератом – 1-3 бали.
7. Задача підсумкового тесту – 1-20 балів.

Додаток А.

Змістовий модуль 1							Змістовий модуль 2												Семестровий контроль	Сума
Всі види робіт, що виконані студентом протягом семестру							Всі види робіт, що виконані студентом протягом семестру													
35 балів							40 балів													
Поточний контроль (змістовні модулі) ЗСЗ, ПТК			Підсумковий модульний контроль (тести) ЗМ				Поточний контроль (змістовні модулі) ЗСЗ, ПТК						Підсумковий модульний контроль (тести) ЗМ							
15 балів			20 балів				25 балів						15 балів						25	100
T1	T2	T3	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T4	T5	T6	T7	T8	T9			
5	5	5	20				5	4	4	4	4	4	15							

Примітка: ЗСЗ (захист семінарського заняття); ПТК (поточний тестовий контроль на семінарі); ЗМ (задача модуля в системі «ATutor»); Т (тема семінарського заняття).

Відповідність підсумкових семестрових рейтингів оцінок у балах оцінкам за національною шкалою та шкалою ECTS

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	ECTS оцінка	Пояснення
90- 100	відмінно	A	Відмінно (виконання лише з незначною кількістю помилок)
82 - 89	добре	B	Дуже добре (вище середнього рівня з кількома помилками)
75 - 81	добре	C	Добре (в загальному вірне виконання з певною кількістю помилок)
67 - 74	задовільно	D	Задовільно (непогано, але зі значною кількістю недоліків)
60 - 66	задовільно	E	Достатньо (виконання задовольняє мінімальним критеріям)
35 - 59	незадовільно	FX	Незадовільно (з можливістю повторного складання)
1 - 34	незадовільно	F	Незадовільно (з обов'язковим повторним курсом)

Розділ 7

Методичні рекомендації щодо написання рефератів

Написання і захист реферату є важливою формою самостійної навчальної діяльності студентів. Він не є дослівним переказом тексту підручника або навчального посібника, а являє собою одну з форм наукового дослідження на певну тему, творчо перероблену на основі знайомства зі станом сучасних наукових досліджень (науково-проблемний реферат) або виклад основних положень певних видань чи їх частин (оглядово-інформаційний реферат).

Реферат має бути виконано самостійно. Мета написання реферату полягає у набутті студентом знань з правознавства, вміння і навичок працювати з науковою літературою і нормативно-правовими актами, самостійно аналізувати і узагальнювати матеріал, робити і формулювати власні висновки та пропозиції.

За допомогою рефератів студент глибше вивчає найбільш складні проблеми навчальної дисципліни, вчиться правильно оформлювати роботу та докласти результати своєї праці.

Підготовка реферату включає в себе наступні етапи:

- 1) вибір теми;
- 2) підбір і вивчення спеціальної літератури та нормативно-правових актів;
- 3) складання плану реферату;
- 4) викладення змісту теми;
- 5) оформлення реферату,
- 6) усний виклад реферату

1. Вибір теми

Студент самостійно обирає тему реферату з запропонованого переліку. Допускається закріплення декількох студентів за однією і тією ж темою реферату. В такому разі на семінарських заняттях один з них доповідає, а інші виступають з доповненнями та уточненнями.

Студент може в обсязі навчальної програми дисципліни сам запропонувати тему реферату, узгодивши її з викладачем.

При виборі теми студенту слід керуватися своїми інтересами до певної проблеми, можливостями підбору літератури та інше.

2. Підбір і вивчення спеціальної літератури та нормативно-правових актів

Роботу над рефератом потрібно починати з вивчення стосовно обраної теми відповідного розділу підручника, навчального посібника, конспектів лекцій. Після того як загальне уявлення про обрану тему склалося, студенту слід приділити серйозну увагу підбору і вивченню нормативно-правових актів та літератури, орієнтовний список якої наведено після кожної теми. Однак запропонований перелік джерел не повинен зв'язувати ініціативу студента. Він може та мусить використати інші роботи, самостійно підібрані внаслідок вивчення бібліографії за обраною проблематикою.

Вивчаючи ту чи іншу наукову працю, студент повинен сприймати її крізь призму тих основних проблем, що їх вирішував автор. Без усвідомлення проблеми неможливо виділити головне й істотне, важко відокремити тезу від аргументів і практично неможливо перебороти формальне ставлення до змісту досліджуваної праці.

3. Складання плану реферату

Після ознайомлення з літературою та нормативно-правовими актами студент складає план реферату, в якому конкретизуються питання обраної теми та який включає в себе:

- вступ;
- основну частину (виклад змісту теми);
- висновки;
- список використаної літератури.

Вступ є обов'язковою частиною реферату, в якому стисло обгрунтовується актуальність, наукова і практична значимість обраної теми, вказується на її місце в структурі курсу правознавства, формулюються цілі дослідження.

Основна частина реферату складається з розділів та підрозділів, в яких мають бути послідовно розглянуті всі питання теми. При цьому слід мати на увазі, що кількість розділів та підрозділів не регламентується, але недоцільно їх робити невеликими за обсягом. Якщо матеріал важко розбити на декілька частин через його тісну змістовну і логічну послідовність, розділ можна не розбивати на підрозділи.

При визначенні назв розділів і підрозділів необхідно знати, що назва розділу не може повторювати назву теми роботи, а назва підрозділу повторювати назву розділу.

Заключна частина реферату має містити висновки, в яких формулюються результати дослідження, оцінки проаналізованого матеріалу, пропозиції чи рекомендації з досліджуваної проблематики.

Вступ і висновки реферату разом не повинні перевищувати одну чверть його обсягу.

4. Викладання змісту теми

Після підбору і вивчення літератури, визначення плану реферату слід приступити до узагальнення та систематизації зібраного матеріалу. Виклад матеріалу повинен бути чітким, логічним та послідовним. Викладати матеріал у рефераті рекомендується у безособовій формі висловлювання (наприклад, “вважаємо”, “думаємо”, “рахуємо” та інше). Необхідно вживати терміни, властиві даній науці, уникати незрозумілих понять та складних граматичних оборотів. Терміни, окремі слова і словосполучення допускається змінювати прийнятими текстовими скороченнями, значення яких зрозумілі з контексту реферату.

При використанні цитат з літературних та наукових джерел слід пам'ятати, що вони необхідні для підтвердження думки автора реферату, або ж для висловлювання своєї думки на противагу іншій. Занадто зловживати ними не слід.

Студенту доцільно звернути увагу на такі характерні недоліки, які трапляються при написанні реферату і які можуть привести до незадовільної оцінки:

- механічне, дослівне переписування використаної літератури;
- поверховий, не аргументований виклад основних теоретичних положень;
- невідповідність між змістом роботи та її планом;
- абстрактний виклад теми, відсутність посилань на чинне законодавство України;
- недбалість і неграмотність викладу.

Отже, основними вимогами до написання реферату є вміння виділяти головні теоретичні питання і роз'яснювати їх на конкретному матеріалі, логічно та послідовно розкривати зміст теми, використовуючи при цьому сучасну юридичну літературу.

5. Оформлення реферату

Студент повинен пам'ятати, що через оформлення реферату, його зовнішній вигляд, викладач формує першу думку про зміст матеріалу. Тому кожному студенту необхідно опанувати техніку й етику оформлення наукової праці та дотримуватись стандартних вимог, які висуваються щодо рефератів.

Починається робота з титульного листа, який оформлюється згідно зі зразком (додаток Б).

Після титульного листа, на другій сторінці реферату подається план роботи.

Кожна структурна частина роботи повинна починатися з нової сторінки та мати заголовок, який відповідає плану реферату. Заголовки слід розташовувати посередині рядка і друкувати великими літерами без крапок в кінці, не підкреслюючи. Якщо заголовок складається з двох і більше речень, тоді їх розділяють крапкою. Перенесення слів у заголовку не допускається.

Відстань між заголовком і подальшим чи попереднім текстом має бути не менше, ніж три інтервали, якщо реферат виконаний рукописним або машинописним способом, та не менше, ніж два інтервали, якщо робота виконана за допомогою комп'ютера.

Розділи слід нумерувати арабськими цифрами без крапок в кінці. Підрозділи повинні мати порядкову нумерацію в межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номеру розділу і порядкового номеру підрозділу, відокремлених крапкою (наприклад - 1.1, 1.2).

Усі сторінки, починаючи з другої, послідовно нумеруються з проставленням арабських цифр за загальним правилом у нижньому правому куті, без крапки в кінці. Слід мати на увазі, що першою сторінкою реферату є титульний лист, на якому нумерація сторінки не ставиться, але враховується при нумерації наступної сторінки.

Реферат пишеться чітким, розбірливим почерком, або друкується на одному боці аркуша білого паперу формату А4 (розмір 210x297 мм) через два міжстрокових інтервали для друкарської машинки і півтора - для комп'ютера, з обов'язковим додержанням при цьому такої ширини полів: зверху і знизу - 20 мм, зліва - 25-30 мм, справа - 10 мм. На одній сторінці повинно бути не більше 32-40 рядків.

Загальний обсяг реферату не повинен перебільшувати 24 друкованих сторінок тексту через 2 інтервали чи 16 - через 1,5 інтервали.

Робота повинна бути зброшурована і підшита. На останній сторінці ставиться число, місяць та рік виконання роботи, а також підпис виконавця.

Оформлення списку використаної літератури є важливою складовою написання реферату. В список включаються тільки ті джерела, які використовувались при написанні реферату або на які зроблено посилання в самій роботі. Список літератури в загальний обсяг реферату не включається, але нумерація сторінок продовжується.

При оформленні списку використаної літератури його слід умовно розділити на дві частини: нормативно-правові акти і спеціальна література (нумерація, при цьому залишається наскрізною).

Нормативно-правові акти розміщуються за їх юридичною силою (Конституція, закони, підзаконні нормативні акти - укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України і т. ін.). Нормативно-правові акти однакової юридичної сили розміщуються в хронологічному порядку.

Наприклад:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
2. Декларація про державний суверенітет України: (16 липня 1990 р.). - К., 1991. - 8с.
3. Постанова Верховної Ради УРСР “Про оголошення незалежності України” від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. - 1991. - №38 - Ст. 502.
4. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року // Відомості Верховної Ради України. - 2012. - № 10-11. - С.73.

До спеціальної літератури відносяться монографії, підручники, навчальні посібники, наукові статті та ін. Дані джерела розміщуються в алфавітному порядку назв або прізвищ перших авторів. Спочатку вказують прізвище автора, його ініціали. Потім - назву праці, місто видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок. Якщо праця автора розміщена у збірнику робіт, журналі чи газеті, то після назви ставиться дві косі лінії, а далі назва збірника чи журналу, місце, рік видання та його номер (або випуск), і на яких сторінках даний матеріал надрукований. Для газетної статті, крім назви і року видання, вказують так само дату. При цьому джерела треба писати мовою оригіналу.

Наприклад:

- 1.Опришко В. Державно-правова реформа в Україні: основні напрямки / В. Опришко // Право України. - 2016. - №1. - С. 27-32.
- 2.Прокопенко В. І. Трудове право України: Підручник. Вид. третє / В.І. Прокопенко. – Харків: Консум, 2015. - 528 с.

Важливе значення має правильне оформлення посилань на джерела та матеріали, які студент використовує при написанні реферату. Рекомендується наступний варіант оформлення посилань. Нумерація усіх посилань з визначенням номера джерела даного посилання у списку використаної літератури. У такому разі посилання оформлюється у квадратних дужках з у казанням сторінки.

Наприклад:

Цитата в тексті: „В адміністративній науці загальноприйнято, що...” [11, с. 145].

6. Усний виклад реферату

Після написання реферату студент повинен докласти його зміст на семінарському занятті. Автор роботи в термін до десяти хвилин має викласти основні положення розділів та підрозділів свого дослідження, обґрунтувати наукову і практичну значимість обраної теми, сформулювати пропозиції чи рекомендації. Після виступу, при необхідності, відповісти на запитання викладача та інших учасників семінару.

За результатами обговорення написаного і докладеного реферату студенту виставляється відповідна кількість балів, які враховуються при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

Додаток Б

Тернопільський національний технічний університет
імені І.Пулюя

Кафедра українознавства і філософії

Реферат

із дисципліни

«Основи права» на тему:

**Співвідношення норм права
з іншими соціальними нормами**

Виконала: студентка групи СП-31

Сотник Олена Анатоліївна

Перевірив: професор А.А. Криськов

Тернопіль – 2017

Розділ 8

Список рекомендованих джерел і літератури для вивчення курсу «Основи права»

Посібники, підручники

1. Основи права. Кишеньковий довідничок // Автори-упорядники: Бармак М.В., Бармак О.Я. – Тернопіль: АСТОН, 2015. – 408 с.
2. Кравчук В.М., Кравчук К.Г. Правознавство: Опорні конспекти з основ права: Навч. посіб. для студентів спеціальностей вищих навчальних закладів / В.М. Кравчук, К.Г. Кравчук. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2010. – 304 с.
3. Кравчук В. М. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. і доп. / В.М. Кравчук (авт.-упоряд.). - К.: Алерта, 2014. – 608 с.
4. Кириченко В. М. Правознавство: Модульний курс / В.М. Кириченко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 328 с.
5. Правознавство: Підручник / За ред. О.В. Дзери. 10-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 423 с.
6. Ратушняк С.П. Правознавство: навчальний посібник для 10-11 профільних класів, абітурієнтів, студентів неюридичних спеціальностей / С.П. Ратушняк.- Вид. 3-є, доп. і переробл. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2014. – 720 с.

Рекомендований список літератури для поглибленого вивчення курсу «Основи права», написання контрольних робіт, підготовки рефератів Тема № 1. Основи теорії держави і права

Література

1. Андрусин Б. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи // Право України. - 2015. - № 9. - С. 189-191.
2. Бистрик Г. Принципи організації і функціонування механізму держави: теоретико-правові аспекти // Юридична Україна. - 2013. - № 11. - С. 9-16.
3. Клочков В. Проблеми визначення правових понять у законах та нормативно-правових актах // Юридична Україна. - 2014. - № 1. - С. 63-71.
4. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти) [Текст] : навч. посібник. Вид. 3-тє, змінєне і допов. / М.В. Кравчук. - Тернопіль: ТНЕУ, 2016. - 420 с.
5. Озель В. Звичай у системі права України // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 6. - С. 201-205.
6. Оніщенко Н. До питання про категорію "джерело права": ретроспективний аналіз, дискусії, сучасний погляд // Право України. - 2016. - № 10. - С. 56-63.
7. Петришин О. Проблеми удосконалення нормативно-правових актів України і світлі загальної теорії права // Право України. - 2015. - № 6. - С. 247-250.
8. Процюк І. Законодавча влада у парламентській республіці // Право України. - 2014. - № 8. - С. 45-55.
9. Теорія держави і права: Навч. посібник // За заг. ред. С.Л Лисенкова, В.В.Копейчикова. - К: Юрінком Інтер, 2002.

10. Теорія держави і права. Посібник для підготовки до іспитів / С.М. Тимченко, Р.А. Калюжний, Н.М. Пархоменко, С.М. Легуша. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 176 с.
11. Толстенко В. Поєднання правових і політичних форм держави в сучасній державотворчій практиці // Юридична Україна. - 2014. - № 4. - С. 21-28.
12. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8-9 квіт. 2016 року, м. Тернопіль: тези наукових доповідей / Тернопільський нац. екон. ун-т, Юридичний факультет. - Тернопіль: Економічна думка, 2016. - 395 с.
13. Ярошенко О. Соціально-правовий вимір держави Україна в умовах євроінтеграції // Право України. - 2016. - № 8. - С. 9-16.

Тема № 2. Основи теорії права

Література

1. Актуальні проблеми правознавства: зб. наук. праць юридичного факультету Терноп. нац. економічного ун-ту / гол. ред. Б. В. Кіндюк. - Тернопіль : ТНЕУ, Вип. 1. - 2016. - 190 с .
2. Гетьман Є. Консолідація як форма систематизації законодавства України // Вісник Національної академії правових наук України. - 2015. - № 3. - С. 21-28.
3. Подорожна Т. Юридична відповідальність як гарантія конституціоналізації правового порядку // Право України. - 2016. - № 8. - С. 107-115.
4. Кравчук В. Правовий простір держави: проблеми визначення за обсягом і змістом // Актуальні проблеми правознавства : зб. наук. праць Юридичного факультету Терноп. нац. економічного ун-ту / гол. ред. Б. В. Кіндюк. - Тернопіль : ТНЕУ, 2016. - Вип. 1. - С. 15-18.
5. Кравчук М. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти) : навч. посібник / М. В. Кравчук ; Терноп. нац. екон. ун-т. - Вид. 3-тє, змінєне і допов. - Тернопіль : ТНЕУ, 2016. - 420 с.
6. Луцький Р. Системність та загальнообов'язковість як визначальні ознаки, що характеризують позитивну сутність права // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2016. - № 8. - С. 28-32.
7. Мисак О. Теоретичні проблеми визначення змісту юридичної відповідальності // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 7. - С. 129-132.
8. Моїсенкова С. Філософсько-правовий аналіз механізму правоутворення // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 5. - С. 123-127.
9. Саннікова М. Комплексні галузі права: до постановки питання // Вісник Національної академії правових наук України. - 2014. - № 4. - С. 59-64.
10. Свириденко Г. Сучасні складові механізму формування правомірної поведінки // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2016. - № 9. - С. 64-69.
11. Теплюк М. Принципи рівності у праві як одна із засадничих вимог розвитку громадянського суспільства // Право України. - 2014. - № 9. - С. 249-251
12. Черкас М. Чинники, що впливають на формування правосвідомості в Україні // Вісник Національної академії правових наук України. - 2016. - № 3. - С. 172-182.

Тема № 3. Основи конституційного права України

Нормативно-праві акти

1. Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною радою України 24 серпня 1991 р. //Відомості Верховної ради Української РСР. – 1991. - № 38. – Ст.502.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. – С.141. (з наступними змінами) <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року // Відомості Верховної Ради України. - 2013. - № 44-45.-С.634.
4. Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 13. - С. 65.
5. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року // Відомості Верховної Ради України. - 2012. - № 10-11. - С.73.
6. Закон України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 14. - С.81.
7. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 49. – С.272.
8. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2016. - № 31. - С.545.

Література

1. Актуальні проблеми конституційного права України: підручник / Нац. акад. внутрішніх справ; ред. А. Ю. Олійник. - К. : Центр учбової л-ри, 2013. - 554 с.
2. Баулін Ю. Новий конституційний формат діяльності Конституційного Суду України: конституційна скарга // Право України. - 2016. - № 7. - С. 19-23.
3. Булкат М. До питання про еволюцію формування наукових підходів щодо концепції судової влади // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. - № 5. - С. 30-34.
4. Годованець В. Ф. Конституційне право України: навч. посібник / В.Ф. Годованець, А.С. Головін. - Київ : Персонал, 2011. - 384 с.
5. Городовенко В. Окремі питання організації системи судів України за принципами територіальності та спеціалізації в контексті сучасної конституційної реформи в Україні // Право України. - 2016. - № 7. – С. 34-43.
6. Городовенко В. Реалізація принципів статусу суддів у контексті нового етапу судово-правової реформи // Право України. - 2015. - № 1. - С. 131-142.
7. Дашковська О. Конституційна відповідальність: методологічні засади дослідження // Вісник Національної академії правових наук України. - 2013. - № 3. - С. 101-107.
8. Каганець А. Конституція України: час змінювати систему правосуддя // Юридична газета. - 2016. - № 3/4 (26 січ.). - С. 28-29
9. Конституційні права і свободи людини у сучасній Україні та пошук оптимальної моделі їх захисту // Вісник Національної академії правових наук України. - 2014. - № 4. - С. 176-182.
10. Лінєцький С. Контрольні повноваження комітетів Верховної Ради України: правове регулювання та проблеми реалізації // Часопис Парламент. - 2015. - № 1. - С. 3-52 : схеми
11. Майданик О. Конституція України - правова основа життєдіяльності суспільства і держави // Юридична Україна. - 2016. - № 3/4. - С. 24-31.

12. Марцеляк О. Роль науки конституційного права в конституціоналізації правової системи України // Право України. - 2016. - № 6. - С. 79-89
13. Процюк І. Законодавча влада у парламентській республіці // Право України. - 2014. - № 8. - С. 45-55.
14. Рабінович П. Можливості удосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні // Юридична Україна. - 2014. - № 4. - С. 32-41.
15. Смокович М. Вплив цензу «осілості» на реалізацію пасивних виборчих прав громадян України, що балотуються до законодавчого органу влади // Юридична Україна. - 2015. - № 1. - С. 23-33.

Тема № 4. Основи цивільного права України

Нормативно-правові акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141. (з наступними змінами) <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Цивільний кодекс України // Голос України. – 2003. – 12 березня. – С.6.
3. Закон України “Про власність” від 7 лютого 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – Ст.249.

Література

1. Братель О. Позов – цивільний процесуальний та матеріально-правовий юридичний факт // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 1. - С. 3-10.
2. Вишиваний В. Право на спадкування за законом: хто і коли ним користується // Все про бухгалтерський облік. - 2016. - № 41/42 (4 трав.). - С. 9-11
3. Волошенюк О. Честь, гідність і ділова репутація і порядок захист // Юридичний журнал. - 2012. - № 6. - С. 78-85.
4. Гриняк А. Право спільної власності за цивільним та сімейним законодавством України // Юридична Україна. - 2015. - № 6. - С. 59-64.
5. Кармаза О. Договір найму житла та договір оренди житла: їх співвідношення // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 2. - С. 18-23.
6. Комарницька О. Види форм власності за Конституцією України // Юридичний вісник України. - 2015. - № 33 (22-28 серп.). - С. 5
7. Кузнєцова Н. Громадянське суспільство та особисті немайнові права // Право України. - 2015. - № 4. - С. 9-17.
8. Малигіна К. Аналіз зобов'язання за ЦК України // Юридична газета. - 2013. - № 26 (25 черв.). - С. 38-39
9. Мікуліна М. Особисті немайнові права фізичних осіб: мозаїка класифікацій // Право України. - 2011. - № 1. - С. 216-221.
10. Мороз В. Визнання права власності в порядку спадкування // Юридична газета. - 2016. - N 33 (23 серп.). - С. 14-15
11. Пленюк М. Поняття юридичного факту в доктрині цивільного права: історія і сучасність // Юридична Україна. - 2014. - № 11. - С. 58-62
12. Рибак О. Критерії визначення розміру компенсації моральної (немайнової) шкоди // Підприємництво, господарство і право. - 2012. - № 10. - С. 28-31
13. Романюк Я. Право власності: європейський досвід та українські реалії // Право України. - 2016. - № 1. - С. 11-13
14. Скиданов К. Значення волевиявлення для дійсності правочину // Юридична Україна. - 2015. - № 2. - С. 33-38.

15. Спасибо-Фатєєва І. Юридичні особи за Цивільним кодексом України // Право України. - 2014. - № 2. - С. 70-79.
16. Харитонов, Є. О. Цивільне право України: підручник. Вид. 3-є, переробл. і доп. / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Старцев. - К. : Істина, 2011. - 808 с.
17. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / НАН України; Київський ун-т права; Нац. авіаційний ун-т; ред. : Ю. Л. Бошицький, Р. Б. Шишка. - Київ: Ліра-К, 2014. - 760 с.

Тема № 5. Основи трудового права України

Нормативно-правові акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141. (з наступними змінами) <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Кодекс законів про працю України // Кодекс законів про працю з постатейними матеріалами / За ред. В.М.Вакуленко, О.П.Товстенко. – К.: Юрінком Інтер, 1997.
3. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 34.
4. Закон України “Про відпустки” від 15 листопада 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 30.
5. Закон України “Про колективні договори і угоди” від 1 липня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 36.

Література

1. Биць І. Випробування під час прийняття на роботу працівників // Праця і зарплата. - 2016. - № 35 (21 верес.). - С. 2-4
2. Биць І. Контракт - особлива форма трудового договору: особливості укладення та розірвання // Праця і зарплата. - 2016. - № 41 (9 листоп.). - С. 7-9 ; № 43 (23 листоп.). - С. 3-7
3. Биць І. Підстави та правові аспекти припинення трудового договору // Праця і зарплата. - 2016. - № 13 (6 квіт.). - С. 6-8 ; № 14 (13 квіт.). - С. 3-5 ; № 15 (20 квіт.). - С. 2-3 ; № 16 (27 квіт.). - С. 3-5
4. Бондар В. Оформлення працівника на роботі // Праця і зарплата. - 2016. - № 11 (23 берез.). - С. 5-6.
5. Вавженюк С. Правовий статус працівника як суб'єкта охоронних трудових правовідносин // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 7. - С. 55-59.
6. Відповідальність працедавця (підприємства) за несвоєчасно виплачену заробітну плату // Юридичний вісник України. - 2016. - № 41 (14-20 жовт.). - С. 15.
7. Галай А. Щодо оформлення колективного договору // Праця і зарплата. - 2016. - № 30 (10 серп.). - С. 6-7.
8. Гетьманцева Н. Соціальне партнерство як спосіб інтеграції інтересів суб'єктів соціально-трудова відносин // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 3. - С. 82-86.
9. Кравчук О. Дисциплінарне стягнення за прогул // Дебет-кредит. - 2015. - № 38 (21 верес.). - С. 28-31.
10. Кравчук О. Індивідуальні трудові спори // Дебет-кредит. - 2015. - № 6 (9 лют.). - С. 52-55.

11. Кравчук О. Неповний робочий час // Дебет-кредит. - 2015. - № 6 (9 лют.). - С. 34-39 : табл.
12. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник / К. Ю. Мельник. – Київ: Діса плюс, 2014. - 480 с.
13. Старченко І. Колективні трудові спори. Страйк як спосіб вирішення колективного трудового спору (конфлікту) // Юридичний журнал. - 2010. - № 11. - С. 92-95.
14. Тиха А. Деякі питання дисциплінарної відповідальності працівники // Юридична Україна. - 2015. - № 3. - С. 27-32.
15. Трудове право України: практикум: навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко. - К: Ін Юре, 2014. - 352с.
16. Хуторян Н. Підстави та умови матеріальної відповідальності у трудовому праві // Право України. - 2014. - № 5. - С. 126-132.
17. Черновська С. Про порядок надання відпусток // Вісник Національної академії наук України. - 2011. - № 5. - С. 87-91.
18. Шишлок В. Припинення трудового договору: поняття та відмінності від суміжних понять // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 1. - С. 80-84.

Тема № 6. Основи сімейного права України

Нормативно-правові акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141. (з наступними змінами) <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. Ст.135.

Література

1. Біленко М. Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя // Юридична Україна. - 2014. - № 4. - С. 65-71.
2. Верес І. Недійсність шлюбу: порівняльний аналіз сімейного кодексу України та сімейного законодавства інших держав // Право України. - 2013. - № 10. - С. 97-107.
3. Гаро Г. Патронат над дітьми - законодавчі зміни // Юридична газета. - 2016. - N 29/30 (12 лип.). - С. 13, 20.
4. Грицай Л. Правове регулювання сімейних відносин, суб'єктом яких є молодь // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2016. - № 7. - С. 28-31.
5. Духовна О. Позбавлення батьківських прав: особливості судового захисту // Юридична газета. - 2016. - N 13 (29 берез.). - С. 30.
6. Євко В. Режим окремого проживання подружжя (сепарація): проблеми та перспективи // Підприємництво, господарство і право. - 2014. - № 11. - С. 3-7.
7. Іванов Ю.Ф., Іванова М.В. Сімейне право України: посіб. для підготов. до іспитів - К.: ПАЛІВОДА А.В., 2013. – 240 с.
8. Кленовий М. Аліменти на дитину: у чому відмінності між способами їх сплати // Все про бухгалтерський облік. - 2015. - № 15 (11 лют.). - С. 12-14.
9. Кравцова Т. Любов за правилами: інститут шлюбного договору в Україні // Юридична газета. - 2015. - № 31 (11 серп.). - С. 16.
10. Красицька Л. Розірвання шлюбу: порівняльний аналіз законодавства України та інших країн // Право України. - 2013. - № 10. - С. 108-125.

11. Михальнюк О. Договір подружжя про надання утримання // Юридична Україна. - 2015. - № 2. - С. 19-25.
12. Неклясв Ю. Добровільний та примусовий поділ майна подружжя: процесуальні питання // Юридична газета. - 2014. - № 33/34 (4 листоп.). - С. 17, 20-21.
13. Савчук В. Шлюбний договір: межі законодавчого регулювання та остання практика застосування // Юридична газета. - 2016. - № 33 (23 серп.). - С. 20

Тема № 7. Основи екологічного, земельного права України

Нормативно-правові акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141. (з наступними змінами) <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41.
3. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” від 16 червня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34.
4. Закон України “Про охорону атмосферного повітря” від 16 листопада 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50.
5. Закон України “Про плату за землю” від 3 липня 1992 року № 2535-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 38. – Ст.560.
6. Закон України “Про тваринний світ» від 3 березня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 18.
7. Закон України “Про екологічну експертизу” від 9 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст.54.
8. Закон України “Про оренду землі” від 6 жовтня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46-47 – Ст.280.
9. Закон України “Земельний кодекс України” від 25 жовтня 2001 року // Урядовий кур’єр. – 2001. – 15 листопада. – Ст.3.

Література

1. Глотов М. Проблеми безоплатного отримання землі та шляхи їх вирішення // Юридичний вісник України. - 2016. - № 32 (12-18 серп.). - С. 14.
2. Екологічне право України: навч. посібник для підготовки до іспитів / упоряд.: І. В. Тетарчук, Т. С. Дяків. - Київ : Центр учбової літератури, 2014. - 230 с.
3. Заєць О. Земельні права: окремі науково-теоретичні та практичні питання // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2016. - № 11. - С. 44-48.
4. Іжак О. Земельне питання : адміністративне вирішення земельних спорів та їх підсудність // Юридична газета. - 2014. - № 11/12 (12 серп.). - С. 52-53.
5. Камінська, Н. В. Екологічне право: навч. посібник / Н. В. Камінська, А. І. Камінський, І. С. Куненко. - 2-ге вид. перероб. та допов. - Київ : Дакор, 2013. - 248 с
6. Краснова М. Екологічна відповідальність за шкоду, заподіяному навколишньому природному середовищу, у контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС // Право України. - 2007. - № 3. - С. 146-151.
7. Лавренова О. Договір оренди землі: особливості укладання // Все про бухгалтерський облік. - 2016. - № 10 (29 січ.). - С. 26-30.
8. Лукасевич-Крутник І. Договір користування чужою земельною ділянкою для забудови // Актуальні проблеми правознавства : зб. наук. праць Юридичного факультету Терноп. нац. економічного ун-ту / гол. ред. Б. В. Кіндюк. - Тернопіль : ТНЕУ, 2016. - Вип. 1. - С. 123-127.

9. Марцінковська О. Еколого-економічні проблеми України та шляхи їх розв'язання // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. - Тернопіль : Економічна думка, 2015. - Вип. 20. - С. 43-48.
10. Мірошніченко, А. М. Земельне право України: підручник / А. М. Мірошніченко. - Київ : Правова єдність, 2009. - 712 с.
11. Могульська Я. Плата за землю: розрахунок, правила заповнення декларації для власників та орендарів // Все про бухгалтерський облік. - 2016. - № 10 (29 січ.). - С. 58-60.
12. Морозов С. Орендна плата за землю: підстава для припинення договору // Юридичний вісник України. - 2016. - № 44 (4-10 лист.). - С. 11.
13. Оверковська Т. Землі України як об'єкт правової охорони // Підприємництво, господарство і право. - 2015. - № 1. - С. 58-61.
14. Свіржський Б. Сервітут і суперфіцій: неklasичні способи користування чужою землею // Все про бухгалтерський облік. - 2015. - № 119 (25 груд.). - С. 23-26.
15. Турлова Ю. Кримінально-правова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини // Право України. - 2016. - № 2. - С. 159-167.
16. Уркевич В. Право власності на землю в Україні: соціально-правовий аспект // Право України. - 2016. - № 10. - С. 221-223.
17. Шемшученко Ю. Еколого-економічні аспекти охорони права власності на природні ресурси // Вісник прокуратури. - 2016. - № 9. - С. 56-57
18. Шинкарчук М. Екологічне право та екологічні права громадян // Юридична газета. - 2013. - № 29/30 (16 лип.). - С. 43-44.

Тема № 8. Адміністративне право України

Нормативно-правові акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141. (з наступними змінами) <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
3. Закон України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст.60–126.

Література

1. Адміністративне право України: підручник / за ред. Т. О. Коломійця. - К. : Істина, 2010. - 480 с.
2. Асадчев Ю. Адміністративне затримання органами внутрішніх справ: що потрібно знати // Юридична газета. - 2015. - № 46 (17 лист.). - С. 32-33.
3. Баклан О. В. Про окремі функції державного управління: деякі теоретико-прикладні питання // Вісник Центральної виборчої комісії. - 2016. - № 2 (34). - С. 70-74.
4. Єсімов С. Електронний протокол у справі про адміністративні правопорушення: теоретичні та практичні аспекти // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 6. - С. 108-113.
5. Котух К. Принципи адміністративного права України // Підприємництво, господарство і право. - 2015. - № 6. - С. 62-65.
6. Кравчук О. Адмінвідповідальність юросіб - новація в КпАП // Дебет-кредит. - 2015. - № 44 (2 лист.). - С. 16-19.

7. Ладиченко В. Конкурсний відбір у системі державної служби: теорія і практика // Право України. - 2016. - № 9. - С. 17-28.
8. Самбор М. Адміністративний арешт: порядок застосування даного виду стягнення та повноваження окремих органів і посадових осіб щодо внесення клопотань про застосування (заміну) на даний вид стягнення // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка / від. ред. І. С. Гриценко. - К. : КНУ, 2012. - Вип. 90: Юридичні науки. - С. 49-53.
9. Сенік В. Відповідальність за корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією // Голос України. - 2015. - № 196 (23 жовт.). - С. 3
10. Сірик Д. Місце адміністративно-деліктного права в системі права України // Вісник прокуратури. - 2016. - № 3. - С. 110-116.
11. Шаповал В. Виконавча влада в Україні у контексті форми державного правління : (досвід після прийняття Конституції України 1996 р.) // Право України. - 2016. - № 4. - С. 72-88.
12. Шестак Л. Склад адміністративного правопорушення та його значення для призначення покарання // Підприємництво, господарство і право. - 2009. - № 12. - С. 9-11.

Тема № 9. Основи кримінального права України

Нормативно-правові акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141. (з наступними змінами) <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. –2001. – №25-26. – Ст.131.

Література

1. Боднарук О. Проблеми застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту в умовах необхідної оборони // Підприємництво, господарство і право. - 2014. - № 3. - С. 75-79.
2. Борисов В. Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування // Юридичний вісник України. - 2016. - № 43 (28 жовт.-3 лист.). - С. 6-7.
3. Вечерова Є. Співучасть як один із базових інститутів сучасного кримінального права // Право України. - 2016. - № 10. - С. 170-176.
4. Копилян В. Кваліфікуючі ознаки складу злочину, передбаченого ст. 299 КК України // Підприємництво, господарство і право. - 2009. - № 6. - С. 147-149.
5. Крайник Г. Мотиви злочинів, вчинених з необережності // Юридична Україна. - 2014. - № 12. - С. 65-69.
6. Кревсун О. Покарання за злочин: соціологічний аспект та функції покарання // Юридичний вісник України. - 2016. - № 34 (26 серп.-1 верес.). - С. 14.
7. Мойсик В. Амністія та помидування в Україні: становлення і розвиток // Вісник Верховного Суду України. - 2012. - № 9. - С. 35-47.
8. Стельмашук О. Ознаки кримінального правопорушення як підстава відкриття кримінального провадження // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2016. - № 9. - С. 58-63.
9. Тетерук І.В., Тетерук Т.Є. Кримінальне право: Навчальний посібник для підготовки до іспитів. - К.: «Центр учбової літератури», 2016. - 240с.

10. Харченко В. Сучасні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України // Підприємництво, господарство і право. - 2014. - № 5. - С. 91-92.

Електронні інформаційні ресурси

<http://www.rada.gov.ua> - сайт Верховної Ради України.
<http://kmu.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України
<http://www.osvita.org.ua/> - Освітній портал
<http://studrada.com.ua/libonline> - Центральний юридичний портал України
www.intsph.kiev.ua
laws.8m.com www.liga.kiev.ua
www.stass.bigmir.net
www.zakon.gov.ua
<http://textbooks.net.ua>
<http://www.uristinfo.net>
<http://radnuk.info>
<http://senatm.com>
<http://politics.ellib.org.ua>
<http://news-zakon.com>
<http://pravouch.com>
<http://www.nbu.gov.ua/portal> – сайт Національної бібліотеки ім. В. Вернадського.
<http://www.lsl.lviv.ua> – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника.
<http://www.westudens.com.ua/predmet/23-pravo.html>
http://www.pidruchniki.ws/15840720/pravo/osnovi_derzhavi_i_prava_ukrayini_ortinskiy_vl
http://www.pidruchniki.ws/1262091843012/pravo/teoriya_prava_i_derzhavi_skakun_of

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КРИСЬКОВ Андрій Анатолійович
ГРУЗІН Володимир Якович

ОСНОВИ ПРАВА

Модульний курс

(для спеціальностей: - «Кібербезпека»;
- «Інженерія програмного забезпечення»;
«Електротехніка та електротехнології. »)

*****

Друк ФОП Паляниця В. А.
Свідоцтво ДК №4870 від 20.03.2015 р.
м. Тернопіль, вул. Б. Хмельницького, 9а, оф.38.
тел. (0352) 528–777.